

Specimen historico-theologicum de Hermanno Witsio, theologo biblico

<https://hdl.handle.net/1874/297163>

3

SPECIMEN HISTORICO-THEOLOGICUM

DE

HERMANNO WITSIO

THEOLOGO BIBLICO.

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

PHYSICS DEPARTMENT

RESEARCH REPORT

NO. 100

BY

J. J. THOMSON

AND

W. P. MASON

CHICAGO, ILL.

1910

PRINTED BY THE UNIVERSITY OF CHICAGO PRESS

100

PHYSICS DEPARTMENT

UNIVERSITY OF CHICAGO

SPECIMEN HISTORICO-THEOLOGICUM

DE

HERMANNO WITSIO

THEOLOGO BIBLICO.

QUOD

ANNUENTE SUMMO NUMINE,

EX AUCTORITATE RECTORIS MAGNIFICI

JACOBI ADOLPHI CAROLI ROVERS,

PHIL. THEOR. MAG. LITT. HUM. ET JURIS UTRIVSQUE DOCT. IN THEOR. LITTER. PROF. ORD.

AMPLISSIMI SENATUS ACADEMICI CONSENSU,

ET

NOBILISSIMAE FACULTATIS THEOLOGICAE DECRETO,

Pro Gradu Doctoratus

SUMMISQUE

IN THEOLOGIA HONORIBUS AC PRIVILEGIIS,

IN ACADEMIA RHENO-TRAJECTINA,

RITE ET LEGITIME CONSEQUENDIS,

PUBLICO AC SOLEMNI EXAMINI SUBMITTIT

SIMON PETRUS HERINGA,

V. D. M.

e Lago Bedicium (Brabant. Septent.)

A. D. VII M. NOVEMBRIS, ANNI MDCCCLXI, HORA I.

AMSTELODAMI.

TYPIS MANDARUNT METZLER & BASTING.

MDCCCLXI.

HERMANNO WITSIUS

JACOBI ADOLPHI CAROLI HOYERII

« Servi Dei in necessariis unitatem custodiant, in non necessariis libertatem, in utrisque prudentiam et charitatem, in omnibus conscientiam inoffensam in diem Domini. »

WITSIUS (*Orat. inaug. Traiect.*)

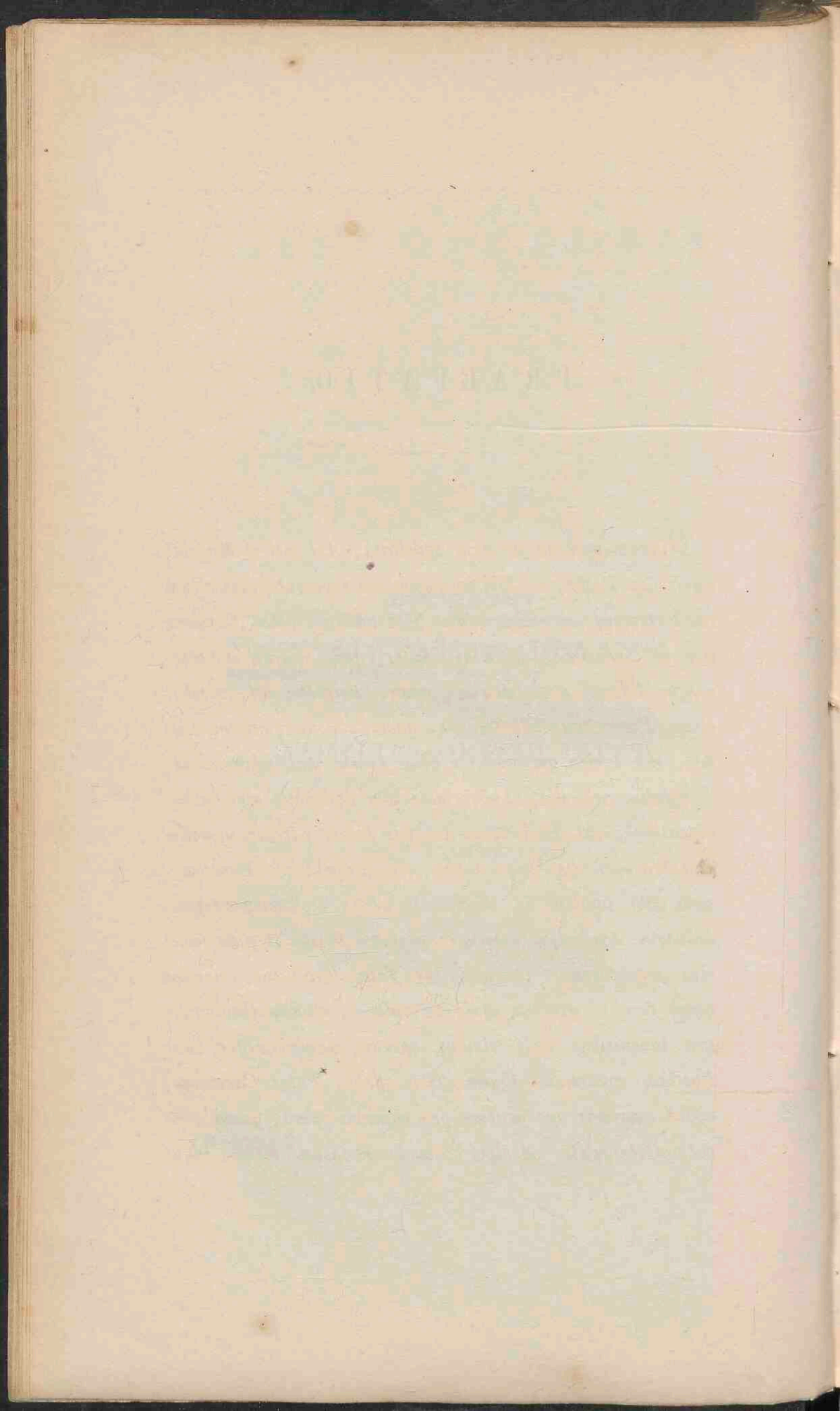
PIÆ MEMORIAE

AVI ET MATRIS

UT ET

PATRI OPTIMO CARISSIMO

SACRUM.

P R A E F A T I O.

Quorum nomina primum appellavi, Avi mei et Matris, Carissime Pater, ea Tibi in memoriam revocent praeteritum illud tempus iucundum, quo Tibi adhuc vivebat Coniunctio et carissima, et mihi Mater, quae semper me ceterosque liberos suos maximo amore amplexa est; vivebat etiam Pater tuus Clarissimus, quem, etsi nunquam eo usus sim, scio tamen gratissimum olim fuisse nullis hominibus, discipulis, asseclis, amicis sive iam defunctis sive adhuc viventibus, aut Traiectinis aut per totam patriam nostram et extra eam dispersis: neque incognitum habeo Eum magnam sibi laudem in disciplinis et in ecclesia peperisse, huiusque Academiae lumen et gloriam fuisse et plus semel eius servatorem. Cuius igitur fama excitatus, nomine quem fero ne prorsus indignus viderer, studiis theologicis pro iuvenilibus meis viribus operam navavi atque hunc libellum composui. Quem Tibi offero, Pater Carissime, atque maximas ago gratias pro maxima opera, quam educationi tribuisti. Accipe benevole scriptum meum, idque

Tibi eo iucundius sit, quo magis argumento suo historico se commendat. Tradidi enim vitam, opera et studia WITSII; cuius indoles magis quam eruditio, magis pietas et pacis studium quam orthodoxia mihi arrisit, quamquam ét eruditionis ét orthodoxiae laudem apud aequales sibi comparavit. Tibi autem iam rude donato per longum adhuc tempus otio fruendum Tibi det Deus O. M.

Jucundum nunc mihi officium imponit temporis opportunitas gratius agendi Praeceptoribus meis et Favoribus omnibus. Quorum praeter cl. Boumannum et cl. ter Haar, appellari volo. Te cl. VINKE, Vir aestumatissime et amicissime! qui Avi mei, cuius provinciam in hac Academia obtinuisti, grata tibi memoria ductus, munere Promotoris suscepisti, cuius rei in me contulisti magna beneficia quorum nunquam obliviscar. Summas Tibi ago gratias ob benevolentiam, qua me per totum curriculum meum Academicum in amicitiam tuam et domum recepisti, praesertim ob auxilium quod mihi studiisque meis praebuisti. Persuasissimum habeto, Praeceptor amicissime, in rebus quae religionem pertinent me eandem, qua Avus meus claruit, animi libertatem semper petiturum. Grata Tibi et in posterum sint studia mea, rogo. Placidae Tibi sint ultimae vitae dies. Pergas esse decus ecclesiae, cuius gloria olim fuerunt WITSIIUS et Avus meus.

Et Te, cl. OPZOOMER adgredior, cuius discipulum lubenter me appello. Quantum institutioni tuae debeam, non satis eloqui possim. Talis haec erat, quae veritatis amore me imbuat. Nam veram philosophiae viam mihi aperuisti.

Omnium artium ac disciplinarum communem originem et nexum me docuisti in iisque empirice indagandum esse, unde etiam disciplinae theologicae, in quibus versor, multa commoda repetunt. Tuarum igitur lectionum dum magna cum iucundia recordor, doctrina me Tibi obstrinxisti.

Quem primum appellare debui, doctissime et dilectissime TEN BRINK, Praeceptor Gymnasii Traiectini, antea Rector Gymn. Appingadammensis, omnem litterarum cognitionem meam Tibi me debere, lubenter palam profiteor. Et profecto citius obliviscetur sui dextra mea, quam ego institutionis tuae qua olim fruebar obliviscar, neque amicitiae qua etiam nunc me prosequeris. Quanta Tibi debetur mea et fratris meae gratia, qui non solum erudiendis linguarum elementis sed et historiis gentium tradendis τῷ καλοκαγαθῷ amore iuveniles nostros animos inflammavis. Tua institutione, Vir optime, „non scholae sed vitae didicimus,” quibus verbis nobis animum addere solebas. Sed ne laudes de te habeam, vetat tua modestia. O maneat semperque floreat quam nos coniungit amicitia. O sit propitius Tibi Deus domuique tuae.

Te etiam, Clarissime MOLL, Professor in Athenaeo Amstelodamensi, compellare me liceat, Tibique summas agere gratias ob magnam benevolentiam, qua me Tibi antea incognitum accepisti et consiliis tuis me adiuvasti. Quaerenti mihi eam historiae ecclesiae belgicae partem, qua Witsius theologus biblicus cognoscatur, tractandam ita proposuisti, ut statim scriptis calamus imponerem, unde ortum est hoc meum opus. Quod quantis vitis laborat,

Tu Clarissime, qui de historia ecclesiae multum meritus es, optime cognitum habes. Quidquid sit, accipe, quaeso, gratum animum meum. Sis mihi semper talis, qualis adhuc fuisti.

Præter quos iam appellavi, multi alii viri doctissimi et aestumatissimi mihi subsidio venerunt aut consulendo scriptis ineditis aut libros inspiciendos dando aut me aliter iuvando. Vos omnes, Fautores aestumatissimi, accipite meas gratias, Tu doct. PLUYGERS et LODEESEN Bibliothecarii in Acad. Leidensi et Athen. Amstel., Vos, Viri Reverendi, SNOEK, doct. M. V. STAYEREN, HOEVERS, Tuque inprimis doct. PROES, Pastores in ecclesiis Leovardiorum et Binnewijzent; prae omnibus vero Tu, E. HERINGA Vir Rev. Patruæ mi carissime, quocum cognatione et amicitia aequè sum coniunctus, quanta Tibi debeo! et Tu PH. HULST Vir aestumatissime, quem magna veneratione prosequor et amore, qui in eodem pago habitas quo ego ministerio sacro fungor, mihi multis in rebus adfuisti, mihi tanquam paternus amicus eras.

Denique Vos omnes, mei Amici, nonnullis ante annis unius eiusdemque Academiae cives, inter quos Tu, Frater gemine dilectissime, ut amicitia vobiscum junctus semper permaneam vehementer rogo; Vos iterum iterumque valete.

Dabam ZUID-SCHARWOUDE.

iii. Novembr. MDCCCLXI.

CONSPECTUS.

INTROITUS.

	Pag.
§ 1. De notione theologiae biblicae eiusque historia.	2.
§ 2. De varia theol. systematicam tractandi ratione in Protestantium ecclesiis	14.
1. Aetas ante Witsium. — Theologia Scholastica reiecta. Methodus localis, synthetica, foederalis. Schola Bremensium	15.
2. Aetas Witsii. — Voetii Scholasticismus. Theologia Cocceiana. Philosophia cartesiana cum theologia coniuncta. Status controversiarum in ecclesia belgica. Neonomorum et Antinomorum lites in Anglia. Theol. practica. Labadismus	21.

DE WITSIO THEOLOGO BIBLICO.

Praemonenda	49.
-----------------------	-----

PARS I.

DE WITSII VITA, STUDIIS, OPERIBUS ET INDOLE.

§ 1. Witsius puer, civis academicus; eius vita biblica.	51.
§ 2. Qualem sibi theologi ideam informaverit Witsius. Eius studia	57.

	Pag.
§ 3. De WITSII vitae praxeos pietatisque promovendae studio	64.
§ 4. De indole WITSII	72.
§ 5. De loco, quem WITSIUS inter Voetianos et Cocceianos obtinuit.	75.

P A R S II.

DE WITSII THEOLOGIA BIBLICA.

Praemonenda	81.
-----------------------	-----

CAPUT I.

DE WITSII THEOLOGIA BIBLICA UNIVERSE SPECTATA.

§ 1. De fide quam WITSIUS habuit s. scripturae	83.
§ 2. De usu quem WITSIUS rationi humanae tribuit	88.
§ 3. De ratione, qua veritatem religionis patefactae e. s. scriptura et e miraculis peti voluit	91.
§ 4. De ratione, qua s. scripturam adhiberi voluit WITSIUS.	94.

CAPUT II.

WITSII THEOLOGIA FOEDERALIS.

§ 1. De WITSII theologia foederali, qualis praesertim in eius opere <i>Oeconomia Foederum</i> exponitur	96.
§ 2. De emendata a WITSIO theologia foederali	120.
Epicrisis	138.

INTROITUS.

WITSIUM *theologum biblicum* iure appellari ex *his tribus* nobis patebit, scilicet e vera notione theologiae biblicae qualis hodie tractatur, *porro* e recta cognitione temporum quibus Noster vixit, *denique* ex iis quae vita et scriptis praestitit. Tribus illis rebus rite inter se collatis, videbimus eum ob biblicam in theologicis agendi rationem non uno nomine laudandum esse. Hisce consentaneum *primum* historiam theologiae biblicae quae nunc est breviter narrabimus, ex quo veram notionem et indolem huius disciplinae eruere possimus; *deinde* de rerum theologicarum conditione ante WITSIUM usque ad eius aetatem nonnulla in medium proferemus; *denique* ipsius WITSII agendi rationem in biblicis tum vita tum scriptis exponemus. Haec omnia arctissime inter se coniuncta sunt.

§ 1.

De notione theologiae biblicae eiusque historia.

Theologia biblica ex eius historia cognoscitur. Haec autem historia theologiae biblicae arcte coniuncta est cum historia universae theologiae et religionis doctrinae. Illa sine hac intelligi nequit. Unde semper non tantum Theologi orthodoxi sed et Rationalistae et Supranaturalistae, deinceps quoque nostri temporis scriptores critico-historici pro suis sententiis hanc disciplinam biblicam vel amplificarunt vel transformarunt. Licet theologia biblica proprie sic dicta tum demum orta sit, ubi Rationalismus prodiit, tamen ad illam etiam referri possunt ea omnia quae antea de scriptura sacra eiusque studiis scripto prolata sunt. Itaque illius fata per tres periodos rite enarrari possunt pro varia ratione qua historiae methodo hac in re usi sunt theologi.

Prima periodus ab initio saec. XVII usque ad SEMLERUM. Hac periodo theologia historica separata erat a theologia thetica s. dogmatica; est aetas *orthodoxiae*.

Secunda incipit a SEMLERO. Qua historica et philosophiae studia inter se miscbantur et *Rationalismus* regnabat.

Tertia denique periodus incipit post tria priora huius saeculi decennia. Hac periodo ratio *critico-historica* primum locum tenet.

Quod ad *primam*. Theologia biblica tum demum existit, quum Protestantium ecclesiae iam diu floruerant,

scil. medio saeculo XVII. Nonnullis enim annis post rerum sacrarum instaurationem praeterlapsis, ecclesiae doctores doctrinae sacrae capita e scriptura sacra eruere et in unum corpus, unum systema redigere coepti erant, quo tanquam symbolo universae ecclesiae fidem continente uti possent fideles. Haec igitur symbola, quibus fides ecclesiae qualis tunc erat cognoscitur, ita composita erant ut, quemadmodum semel e. s. scriptura erant petita, ad hanc pro tempore redargui et renovari deberent. Postea vero accidit ut, neglectis s. scripturae studiis, doctrina ecclesiae articulis stabilita unum ac integrum verum existimaretur; adeoque is praecipuus pietatis nomen apud omnes gegeret, qui orthodoxiae laudem ferebat. Quo fieri non potuit, quin magnum detrimentum caperent studia biblica. Praesertim autem ars exegetica his laboribus adeo premebatur, ut prorsus evanescere videretur. Subiecta enim et serva erat dogmatibus ecclesiae. Itaque longe aliter quam hodie tractabatur. Interpretes huius aevi in rebus biblicis et dogmaticis apologetico et polemico versantes, s. scriptura tanquam armis utebantur, quibus sua dogmata, suas opiniones contra secus sentientes defenderent. Talis cum esset disciplinarum conditio, *theologia biblica* veri nominis et ab omni parte absoluta nondum fuit neque existere potuit. *Colligebant* quidem, nec tamen interiore quodam nexu *coniungebant* singulos s. scripturae locos, qui in theologia dogmatica dictorum classicorum s. probantium instar usurpabantur. Ita pedetentim dogmatica quaedam interpretandi methodus

orta est, e cuius principio s. scriptura ita enarraretur, ut eius argumentum cum doctrina publice recepta et sancita conspiraret. Theologia biblica illo tempore nihil erat nisi dogmatica popularis. De hac disciplina bene meruerunt SEBAST. SCHMIDIUS (*collegium biblicum* 1671), BAIERUS (*analysis et vindicatio illustrium s. s. dictorum* 1719), JOH. HULSEMANNUS (*vindiciae ss. per loca classica systematis theol.* 1679), alii.

Secunda periodo fuerunt Rationalistae, qui studia biblica a vinculis dogmaticis, quibus a nullis non theologis constricta erant, liberarunt. Qua in re ita versati sunt ut, neglectis historiae praesidiis, usum sanae rationis in interpretandis s. s. libris, iusto longius provehentes omnia ea quae ab eorum sensibus abhorrerent reiicere coepissent. Si quaeramus, quo tandem modo fieri potuerit, ut Rationalistorum doctrina tantum in disciplinam theologiam valeret, primum hic provocandum est ad WOLFIUM. Hic enim philosophiam LEIBNITSI in ecclesiam introduxit. Statuit in religione patefacta nihil contineri quod sit hominum sanae rationi contrarium, adeoque discrimen fecit inter religionem naturalem et revelatam quarum illa habeat huius caput et nucleum et haec ad illam transformari et emendari debeat. Sic exstitit rationalismus qui dicitur theologicus, vel potius *theologia rationalistica*. Etenim in illam philosophi sententiam discesserunt et orthodoxiae patroni et horum adversarii, *hi* autem quia dictamina sanae rationis s. c. enuntiatis et ecclesiae doctrinae anteferebant, *illi* vero ut dicta s. scripturae, cuius

auctoritas iis constabat, enuntiatis rationis humanae stabilirent et corroborarent. Haec sententia interpretandae s. scripturae multum profuit. Nunc enim theologia biblica symbolica et dogmatica rite distincta liberalius tractari poterat. Primus SEMLERUS ¹⁾ sententiam protulit, magnum discrimen intercedere inter s. scripturae doctrinam et ecclesiae. Eum LESSINGIUS docuerat *Verbum Dei* a codice sacro bene distinguere, porro negandum esse scriptores sacros afflatu divino inspiratos fuisse et huiusmodi plura. Quare summam libertatem in tractando s. codice praedicavit, et spiritum s. nihil differre ab ethica vi et mente quae in Christo efficax fuit, ab eo animis sectatorum instillatam et ab his ad ecclesiam transmissam esse contendit. Docuit porro localia et temporalia in s. scripturis bene distinguenda esse ab iis quae ad omnia tempora omnesque homines pertineant. Jesum enim suo soli tempore docuisse, atque multis in rebus sese captui hominum accommodasse. *Historicae* denique interpretationis principia et necessitatem exposuit, qua tum e scriptoris ingenio ac sentiendi modo tum ex temporis quo vixit et populi cuius socius fuit notionibus historicisque rationibus sententiae eruuntur. Cum eo fecit *Ernestius*, qui grammaticam in primis interpretationem laudavit, i. e. eam, qua scriptoris cogitata e verborum tum singulorum

¹⁾ Eo consilio scripsit varios libros inter quos: *Instit. ad doctr. christ. liberaliter discendam* 1774. *Hist. und Krit. Sammlungen über die sogenannten Beweisstellen in der Dogmatik*, 1764—68. *Einleitung zu Baumgartens Glaubenslehre* 1759, 60.

tum iunctorum vi et significatione, ex loquendi consuetudine et nexu sententiarum enucleantur. Docuit libros ss. non aliter ac profana scripta explicanda esse. Horum autem utrorumque virorum auxilio clarior lux theologiae exegeticae affulsit. Sed non solum hermenentica et exegesis, etiam critica ars et historia ecclesiae melius quam antea tractabantur, atque multa attulerunt, ut universa disciplina theologica renovaretur. Cuius rei testes sunt opera virorum clarissimorum MOSHEMII et MICHAËLIS. Nunc melior exstitit ratio in theologia biblica tractanda apud omnes theologos. Et Supranaturalistae et Rationalistae SEMLERO concedebant, magnum esse discrimen inter doctrinam s. scripturae et ecclesiae. Omnes hi doctrinas suas et ecclesiae dogmata recte intelligere et acute secum invicem comparare studuerunt, ut scirent quid in illis verum, quid falsum esset. Rationalistae hac in re id spectabant, ut doctrinam ecclesiae rationi sanae conciliarent; contra Orthodoxi id agebant, ut ostenderent doctrinam ecclesiae in omnes partes convenire cum s. scripturae doctrina; illamque hac magno opere confirmari et stabiliri. A Rationalistis stetit BAHRDT ¹⁾, ab Orthodoxis sectatores veteris scholae Tubingensis, scil. STORRIUS ²⁾, FLATT, BENDEL, STEUDEL aliique. Hos ingenio superarunt ZACHARIAE ³⁾ et HUFF-

¹⁾ *Versuch eines bibl. Systems der Dogmatik*, 2 Bde. 1769—70.

²⁾ *Doctrinae Christ. pars theoretica, ex sacris literis repetita*, 1793.

³⁾ *Bibl. Theologie oder Untersuchung der bibl. Grundes der vornehmsten theol. Lehren*, 5 Theile 1786.

NAGEL ¹⁾). Inprimis hic laudandus est praeter AMMONEM ²⁾), qui monet s. scripturae dicta non inter se miscenda sed in ordinem chronologicum esse redigenda, — GABLERUS, qui disciplinam biblicam firmis fundamentis stabilire certisque circumscribere limitibus coepit. — Hic ³⁾ enim magnum discrimen esse docet inter theologiam *biblicam* atque *dogmaticam*, illam esse e genere *historico* tradentem quid scriptores sacri de rebus divinis senserint, theologiam contra dogmaticam e genere *didactico*, docentem quid theologus quisque pro ingenii modulo vel temporis, aetatis, loci, sectae, scholae similium id genus aliorum ratione super rebus divinis philosophetur. Totus eius labor in id dirigitur, ut secretis iis quae in libris ss. proxime ad illa tempora illosque homines spectent, eas modo notiones purae, quas providentia divina omnium locorum et temporum esse voluit, philosophiae super religione fundamenti loco substernantur. — Sed quae GABLERUS docuerat, haec postea ab aliis non satis observata sunt. In his numerandi sunt BAUER ⁴⁾), KAISER ⁵⁾), DE WETTE ⁶⁾). Optime GABLERUS discrimen posuerat inter notiones universales et inter eas quae singulis scriptoribus propriae

¹⁾ *Handb. der bibl. Theologie*, 1785—89.

²⁾ *Bibl. Theologie*, 3 Bde, 1801, 1802.

³⁾ Scripsit libr. *de iusto discrimine theologiae biblicae et dogmaticae regundisque recte utriusque finibus* 1789.

⁴⁾ *Theologie des A. Testaments*, 1796. *Mythologie des A. und N. Test.*, 1802.

⁵⁾ *Die bibl. Theologie oder Judaismus und Christianismus*, 1813—21.

⁶⁾ *Bibl. Dogmatik*, 3 Ausg. 1831.

sunt; quae tamen notiones universales (secundum illum) ex ipsis s. auctorum scriptis erui debent. Contra, BAUBERUS has notiones aliunde et a suae ipsius rationis dictaminibus repetit, et quidquid his contrarium sit, id opo *accommodationis* theoriae explicat. KAISERI liber, licet ceterum lectu dignissimus et ad cognoscendas diversas variarum religionum formas utilis sit, sub falso titulo non s. scripturae doctrinam, sed ceterarum religionum placita exponit. DE WETTE autem non tantum unum ab altero *scriptorem* distinguit, sed etiam discrimen facit inter V. et N. Testamenti *periodos*, scil. hebraeorum, iudaeorum et christianorum, deinde inter doctrinam Jesu et apostolorum Paulli, Joannis cett. In harum partium constructione historiae rationem quidem sequitur; sed philosophiae systemati *Friesiano* nimis consulit, cuius ad dicta transformare s. scripturae enuntiata studet, ita ut in compendio eius mera theologia biblica contineri dici non possit. Ceterum, omnes huius periodi scriptores vehementer errarunt, quia religionis nexum cum vita et honestate solverunt, neque theologiae practicae et morali ullum locum reliquerunt. ¹⁾ Itaque ne hac quidem *secunda* periodo *methodus* historica processit; et theologia biblica, licet non prorsus neglecta, tamen rationalismi et philosophiae vinculis constricta fuit.

Tertia denique periodus, qua ratio critico-historica

¹⁾ Cf. D. SCHMID, *Ueber das Interesse und den Stand der bibl. Theologie des N. Test. in unserer Zeit*, in "Tubinger Zeitschrift für Theologie." 1838, Heft 4.

primum locum tenet, incipit a STEINIO ¹⁾, qui viam, quam GABLERUS aperuit, ingressus studia quae hic inceperat tractare perrexit. Remotis ét ecclesiae dogmatibus ét philosophiae enuntiatis, fidei placitis cum vitae praeceptis sive moralibus arcte inter se coniunctis, theologiam biblicam e J. C. scriptis historice exstructam componere studuit. Quod ut ei contingeret, quaesivit *primum* quomodo illa ad religionem quae Jesu aetate habebatur, *deinde* quomodo ad nostri aevi philosophiam referatur. Reiecto accommodationis hypothese et repudiata sanae rationis auctoritate, theologiam biblicam ita describit: „est ea disciplina, quae singulas s. codicis notiones mere historicas e cuiuscunque scriptoris indole explicatas in systema contrahit. Qua in re ita versatur, ut neque theologia dogmatica neque religionis doctrinae nostri aevi consulatur, sive quoad argumentum, sive quoad formam” ²⁾. Huic theol. biblicam tractandi rationi congruentissimam duxit methodum chronologicam sive historicam, qua secundum varias historiae periodos pragmatice tractatur. Itaque huius disciplinae expositio his tribus

¹⁾ Scripsit libr. *Ueber den Begriff und Behandlungsart d. bibl. Theol. des N. T.*, in KEIL's und TZSCHIRNER's *Analekt.* III. 1. 1816. Cf. SCHIRMER, *die bibl. Dogmat. in ihrer Stellung zu dem Ganzen der Theol.* 1820.

²⁾ o. l. p. 190: „Sie ist diejenige Wissenschaft, welche die rein-hist. und dem jedesmaligen Charakter der Schriftsteller gemäss erklärten einzelnen Bibellehren systematisch zusammenstellt, dabey aber weder in Ansehung des Inhaltes, noch in Ansehung der Form, die Dogmatik und Religionsphilosophie unseres Zeitalter zu Rathe zieht, so wenig, als es ihr um ein solches Christenthum zu thun ist, das die Bedürfnisse irgend eines Zeitalters, z. B. des unsrigen, befriedigen soll.”

continetur: *primum* exponantur singulae cuiusque s. codicis scriptoris notiones eo quidem temporum ordine, quo ab ipsis auctoribus scriptae sunt. *Deinde* indicentur notiones universales quae omnibus N. T. scriptoribus sunt communes, unde intelligatur summa religionis christianae. *Denique* doctrina ipsius Jesu exponatur. Hac in re mere historica ratione versatur auctor. Secundum hanc methodum nihil quaeritur de dogmatibus ecclesiae e. gr. de trinitate; sed de eo tantum agitur, quid de *πνεύματι ἁγίῳ* docuerint Jesu apostolique, quidve ex eorum mente de ceteris cogitandum.

Praceunte STEINIO aliisque ¹⁾ hanc mere historicam tanquam unice veram methodum sequuntur ad unum omnes theologi biblici hodierni. Cuius rei magno iis emolumento sunt opera quae exstant exegetica, hermeneutica, critico-historica. Quibus doctrinis cuius animus excultus est, is non potest non longe aliter quam antea fieri solebat sacros libros legere et mente percipere. Nostra enim aetate multo accuratiora studia exstant linguarum et historiae. Magnum usum praebent indagationes nonnullorum de ortu religionis christianae eiusque in mundo propagatione, de origine canonis codicis s. et singulorum librorum compositione. Itaque nonnulli his

¹⁾ Inter hos BAUMG. CRUSIUS (*Grundzüge d. bibl. Theol.* 1828). DAN. V. CÖLLN (*bibl. Theol.* 1836). STEUDEL (*Vorlesungen über die Theol. d. A. T.*) Contra, VATKE (*die bibl. Theol.* 1835) more veterum Rationalistarum res historicas suis e philosophia ductis opinionibus accommodare studet.

subsidiis instructi, sine partium studio, veri tantum amore imbuti, singulas partes doctrinae biblicae scriptis mandaverunt; inter hos USTERI ¹⁾, KÖSTLIN ²⁾, FROMMANN ³⁾, NEANDER ⁴⁾, alii universum e. s. argumentum exposuerunt, e. gr. HÄVERNICK ⁵⁾, aut exegetice et critique, sicut REUSS ⁶⁾, aut in formam systematis reductum, ut LUTZ ⁷⁾.

Sed hi omnes non eundem locum in hac disciplina *historiae* tribuunt. Alii aliter hac de re sentiunt. Nonnulli monent, *theologiam biblicam* proprie sic dictam a *theologia dogmatica biblica* (biblische Dogmatik) decernendam esse, utrique vero suum pretiumtribuendum. Secundum hanc sententiam *illa* grammatice, exegetice et historice tantum indicat veras notiones sacro auctori cuique familiares; *haec* vero ibi non subsistit, sed alterius procedens notiones hasce sacrorum auctorum omnium diligenter inter se comparat, ad certum principium refert et in unum systema comprehendit. *Illa* nihil est nisi historia dogmatum biblicorum adeoque finem ponit ubi incipit historia dogmatum; *haec* ea est disciplina quae religionis doctrinam e. s. scripturae petita docte et subtiliter exponit et fundamenta iacet quibus superstruenda

¹⁾ *Entwicklung des Paul. Lehrbegriffs.*

²⁾ *Lehrbegr. des Evangeliums und Briefe Johannis.*

³⁾ *Der Johann. Lehrbegriff.*

⁴⁾ *Apost. Zeitalter.*

⁵⁾ *Vorlesungen über der Theologie des A. T.*

⁶⁾ *Histoire de la Theol. chrétienne au siècle apostolique.*

⁷⁾ *Bibl. Dogmatik.*

est *Theologia* quae dicitur *dogmatica*. Igitur *theologia dogmatica biblica* media posita est inter *theologiam biblicam* proprie sic dictam et *theologiam dogmaticam*. Convenit enim cum illa quod sola e s. scriptura petitur; contra *theol. dogmatica* etiam symbolis ecclesiae et sanae rationi humanae consulit ex iisque tanquam e fonte hauritur; attamen cum *haec* id commune habet quod *systematica* ratione pertractatur ¹⁾.

Quidquid de hoc discrimine sit, de nominibus sane non est disputandum. Quod ad rem ipsam, ad ipsum argumentum attinet, omnis *theologia biblica* hodierna hoc sibi propositum habet, ut singulae cuiusque scriptoris doctrinae clare exponantur et quid commune habeant in luce ponatur, unde intelligi possit quae quisque docuerit vel vita factisque comprobaverit. *Primum* igitur, quod ad *theologiam N. T.* attinet, ostendi a theologis hodiernis solet, qualis fuerit Jesu Christi cum vivebat religio, *deinde* qualem apud apostolos spiritu s. imbutos sese ha-

¹⁾ Cf. HAGENBACH (*Encyclopaedie und Methodologie d. theol. Wissenschaft*) p. 205: „Je beweglicher in dieser Hinsicht die bibl. Dogmatik gehalten, je mehr die zu Begriffen erstarrte Materie wieder in Fluss gesetzt wird, desto mehr nähert sie sich der *Dogmengeschichte*, und desto entschiedener gehört sie dem historischen Gebiet an; während da, wo das Interesse vorherrscht, die auf exegetischem und historischem Wege gewonnene biblische Lehrsubstanz nach ihrem innern Zusammenhang als Fundament der Kirchenlehre hinzustellen, sie schon mehr in das Gebiet der systematischen Theologie einschlägt; doch unterscheidet sie sich auch in dieser Gestalt noch immer von der eigentlichen Dogmatik; indem sie sich nur auf den Anfang d. h. auf die biblische Urzeit beschränkt mit gänzlicher Beseitigung der kirchlichen Entwicklung.“

buerit. Et sane quo id diligentius, historia duce, secundum regulas grammaticas, criticas et historicas, sine ullo aut dogmatismi studio aut vanae philosophiae amore agetur, eo melius officio suo fungetur theologia quae nunc exstat biblica. Neque peius res agetur, si diversae notiones universae in s. scriptura hic illicve sparsae evolvantur, deinde diligenter inter se comparentur, denique suo quaeque loco apte ita disponantur, ut commodus et probabilis doctrinarum nexus ac ordo existat, i. e. si omnia ad unum principium referantur et in unum systema comprehendantur. Etenim quum sacer codex, licet non exhibeat systema, tamen materiam praebeat e qua eiusmodi systema sit condendum ¹⁾; non est quod mi-

¹⁾ Sunt verba Clar. VINKE (*Theol. christ. dogm.*) P. I. p. 90. Cf. quae monet HAGENB. o. l. p. 268. — Ceterum est modus in rebus. Inter theologos alii ordinem systematicum prorsus negligunt, alii plus iusto laudant. Inter illos REUSS o. l. p. 10: „la théologie biblique n'a rien à faire avec la dialectique et le raisonnement subjectif. Son instrument à elle, c'est une saine herméneutique et une exégèse consciencieuse.” Inter hos GRIMM (*Instit. Theol. dogm. evang.*) p. 2: „theologia dogmatica biblica est philosophico-historica disciplina, qua notiones biblicae ad rectae rationis normam ita exanimantur, ut ea, quae per se vera ideoque omnibus omnium temporum hominibus conveniunt, ab iis secerantur, quae solius biblicae aevi rationibus accommodata fuerunt, ea autem, quae ad hanc normam eruta sunt, philosophiae robore firmantur, ad certum principium referuntur, et in artis formam rediguntur.” — Sed recte LUTZ, o. l. p. 1: „Die Aufgabe der bibl. Dogmatik ist die Darstellung der bibl. Religion in ihrem System,” et p. 6: „Durch die system. Zusammenordnung wird ein wichtiges Geschäft erfüllt, denn manche einzelne Wahrheit wird nicht recht erkannt, bis sie in ihrem Zusammenhang ist eingesehen werden. Diese system. Ordnung unterscheidet die bibl. Dogmatik von der bibl. Theologie.” Cf. NITZSCH, *Syst. d. christl. Lehre*, p. 5.

romur multos theologos hanc disciplinam systematice tractari velle. Id si bene tenebimus, si in omni theologia biblica *systematico* ordini *aeque* ac *methodo historicae* recte consulendum esse meminerimus, facile ad finem nostrae disquisitionis percipiemus, quo iure WITSIIUS *theologus biblicus* a nobis appellatur. Sed id luculentius patebit ex iis quae de variis theologiam tractandi methodis, quae WITSII aetate et antea in ecclesia belgica exstiterunt, nunc narrabimus.

§ 2.

De varia theol. systematicam tractandi ratione, quae in Protestantium ecclesiis, imprimis in Belgia, inde a Reformatoribus usque ad WITSIIUM exstitit, et de libris inde ortis.

Si, quidquid de hac disciplina amplificanda pro temporis et rerum conditione qua vixit meruerit WITSIIUS, acute cognitum habere velimus, priusquam haec inquiramus, nonnulla nobis dicendum est de varia methodo, qua olim in Protestantium ecclesiis theologia tractabatur, et imprimis de illis studiis, quibus COCCÆJUS theologiam quasi nova facie induit. His praetermissis eo facilius exponemus, quantum Noster vel superstruendo vel destruendo novam introductam methodum, studia biblica promoverit.

1. AETAS ANTE WITSIUM. — *Theologia Scholastica reiecta. Methodus localis, synthetica, foederalis. Schola Bremensium.*

Variae methodi theologiam systematicam tractandi ante WITSIUM et COCCHEIUM ab initio in Ecclesia Protestantium exstiterunt. Inprimis animadvertenda est Scholasticorum ratio, quia antiquissima erat et per multa saecula unice regnabat. Haec autem prorsus destituta erat accurata atque sobria scripturae interpretatione. Scholastici fuerunt ii, qui nimis argutiis et subtilitatibus indulgebant, et in spinosissimis et inutilibus quaestionibus discutendis praestantissimas ingenii vires profundeabant, atque ita, quamvis non deessent inter eos qui animi pietate et vitae sanctimonia excellerent, tamen in theologia noxum religionis cum vita fere prorsus solvebant. Unde instauratores rerum sacrarum, qui practicis praesertim emendandis operam ac studium impendebant, illam profligarunt. Sed — ut aiebat LUTHERUS, — non omnia reicienda fuerunt, quae apud Scholasticos reperiabantur. Laudandi enim potius quam vituperandi erant, quod in disciplina *theologica* systematice versabantur. Instauratores igitur ordinem methodumque theologiam dogmaticam tractandi, quam scholastici adhibuerant, retinuerunt, eam tamen a vitiis scholasticorum repurgare adgressi sunt; quo magis hoc eorum negotium procederet, compendia ac systemata scribere coeperunt.

Inter Protestantium theologos primum locum tenet MELANCHTHON. Sed non hic tantum, verum ceteri quo-

que Reformatores ZWINGLIUS et CALVINUS compendia sua e scriptura s. eruerunt; quibus igitur operibus systemata *biblica* contineri jure dici possunt. A MELANCHTHONIS scripto, cuius titulus est *Loci communes rerum theologicarum*, ¹⁾ nomen suum habebat *methodus localis* quae tunc exstitit quacque iam ante instaurationem sacrorum ordine synthetico tractabatur. Quum enim Codex sacer non *contineat* systema dogmaticum, hoc ex illo *derivari* tantum atque componi potuit et debuit. Primarum huius MELANCHTHONIS libri editionum forma fuit simplicissima, auctorque in iis severiorem Augustini sententiam secutus, potissimum Pauli epistolae ad Romanos datae argumentum pertractavit, nec nisi quod ad pietatem, sanctimoniam et beatitatem valeret exposuit, omissis obstrusioribus contemplativis dogmatibus: in iis autem quae inde ab ann. 1535 prodierunt editionibus adornandis non solum contemplativa dogmata recepit, sed etiam maiore cum arte versatus et methodum aliquam secutus est ²⁾. Ex his autem posterioribus originem suam duxit illa methodus, quae *localis* appellari solet.

Sed et alia theologiam tractandi ratio exstitit, quae dicitur *synthetica* quaeque locali methodo cognata, aequae

¹⁾ Hoc scriptum variis titulis ornatum erat. Praeter allatum noti sunt hi: *Loci communes theologici*. — *Loci praecipui theologici*. — *Hypotyposes theologici*, cett.

²⁾ Cf. HEPPE, *Dogmatik d. deutschen Protestantismus im 16e Jahrh.*, 1857. Tom. I. pgg. 9 seqq.

ac illa orta est e *Locis* Melanchthonis ed. 1535. Secundum hanc methodum *primum* agitur de deo tanquam principio omnium rerum et salutis (deo triuno), *tum* de mediis salutis (div. gratia, Christi incarnatione, fide), *denique* de fine theologiae et hominis (vita beata). Omnes post MELANCHTHONEM Lutheranae ecclesiae doctores hanc methodum adhibuerunt usque ad illud tempus, quo exstitit CALIXTUS, qui novam vel potius renovatam et olim in ecclesia catholica usurpatam rationem introduxit, scil. *analyticam*; quae incipit a fine cum obiectivo tum formali, *deinde* agit de subjecto, *denique* procedit ad media quibus finis obtineri potest. Hinc systema dogmaticum *tres* partes continet, quarum prior est de *theologia*, altera de *anthropologia*, tertia de *christologia* vel *soteriologia*. Illam autem methodum *syntheticam*, qua primus usus MELANCHTHON est, ZWINGLIUS et CALVINUS in scriptis dogmaticis suis receptam consummaverunt, ita ut in universa ecclesia *reformata* per longum tempus unice illa vigeret. Cuius rei causa in eo latuisse videtur, quod haec methodus synthetica sensui religioso a Deo dependentiae, qui primum in illa ecclesia locum obtinebat, aptissime accomodari potuit. Haec autem methodus *localis* et *synthetica* manebat, durante saec. XVI. Neque parvi aestimanda erat. Magno enim erat emolumento illius aetatis theologis, dummodo erroribus immunes manerent. Quominus hi Scholasticismi culpam statim in se contraherent, impedivit alia quaedam sententia, quae multorum scriptorum in ecclesia imprimis Refor-

mata ab initio erat, qua omnis religio vinculum et communio inter Deum et homines intelligebatur. Huic sententiae tanquam fundamento superstructa erat *methodus* quae dicitur *foederalis*, cuius semina iam instaurationis sacrorum aetate iacta erant, adeo ut illa agendi ratio magis magisque per saecula subsequencia in usum venerit, et Cocceii Witsiique studiis biblicis quam maxime profuerit.

Haec autem theologia *foederalis* cum *synthetica* aliquid cognationis habet. In *illa* enim Christus caput omnium est; ante eum homo cum Deo init foedus operum, per eum ictum est foedus gratiae. Haec (scil. *synthetica* theologia) primum loquitur de Deo, denique de salute aeterna et intermedius positus est Christus Redemptor et Mediator. *Foederalis* vero methodus utriusque melior habenda est, quippe quae singulas partes in unum organicum quid contrahat ¹⁾. Haec foederis notio, qua continetur Deum inter et homines necessitudo; Reformatae ecclesiae theologiae propria fuit, etiam apud ZWINGLIUM reperitur. Sub variis nominibus haec notio prodiit: vel *regni Christi*, vel *ecclesiae* vel *foederis Dei*. Ei coniuncta erat notio *unionis* cum Christo *essentialis* sive *inpositionis* in Christum, in corpus Christi mysticum, et *perseverantiae sanctorum*.

Harum trium notionum ope multi theologi loco methodi localis, qua singulae systematis partes iuxta sese

¹⁾ HAGENB. op. 1. p. 288.

ponuntur, illam foederalem rationem componere potuerunt, qua (uti iam diximus) theologia dogmatica ad unum organicum quid construebatur.

Hi qui hac parte de theologia dogmatica sive systematica multum meruerunt, fuerunt ANDREAS GERARDUS, *Methodi theologiae cett. libri tres*, BOQUINUS, *Exeg. divinae atque hum. vovvovtaç*, OLEVIANUS, *de substantiae foederis gratuiti inter Deum et electos cett.*, URSINUS, *corp. doctr. christ. eccles. a papatu reformatarum continens explicationes catecheticas*; SOINIUS, *Opera cett.* Hi theologi, etsi oeconomiam foederum non eo ambitu, quo postea id fecerunt COCCĒIUS et WITSIUS, exponerent, tamen his materiam praebuerunt qua universum systema construere possent. Omnes hi foederalistae qui dicuntur cum veteres tum recentiores in eo conveniebant, quod eorum in theologicis agendi ratio Scholasticorum methodo e diametro opposita erat. Secundum *Scholasticos* religio homini tanquam externum bonum aliquid accidit; secundum *illos* nihil continet nisi quod ipsa ratio et conscientia dictant. Theologiam *scholasticam* quisque infidelis etiam doceri potest. Theologia contra *foederalis* non nisi hominis recreati et resipiscentis mente percipitur. Denique *scholastici* scholae tantum, sed *foederalistae* et vitae docuerunt, adeoque vitae praxin et pietatem magnopere promovere conati sunt.

Theologia igitur systematica, quae *foederum* notioni superstructa est, per multos iam annos in ecclesia reformatata stabilita, Scholasticismi erroribus immunis manere

facile potuit. Sed a nemine magis exulta est nisi a *Bremensis* scholae doctoribus.

Schola Bremensis ¹⁾ theologiae foederali et biblicae mag-nopere profuit, cumque ecclesia belgica amplius centum annos arctam necessitudinem habuit. Ibi condita acade-mia, ab anno 1610, tanta amplitudine erat, ut multi exteri ex omnibus Europae regionibus huc migrarent, eius praeceptorum lectiones auditum. Professores autem et doctores Bremenses in theologicis semper eandem indo-lem quae MELANCHTHONIS erat usque ad medium saecu-lum decimum septimum tenebant. Misit quidem *Dor-dracenum* ecclesia Bremensis tres deputatos MARTINIUM nempe et ISSELBURGUM et CROCIUM; qui vero a Senatu iussi sunt in iis quibus de praedestinationis dogmate quaerendum esset, mediam viam tenere. Itaque canoni-bus Dordracenis subscripserunt; postea vero hac de re ita sententiam suam protulerunt. MARTINIUS enim „ me nunquam”, inquit „ in huiusmodi conventum rediturum profiteor. O Dordracum, Dordracum, utinam te nunquam vidissem!” Idem rogatus, quid sit in electionis doctrina placitum Dei, respondit: „ mihi persuasum est, talibus quaestionibus multos homines a simplicitate s. scripturae aberraturos.” Eodem sensu CROCIVS universa-lismum professus est. „ Nos stamus,” inquit, „ pro

¹⁾ Qui scholam Bremensium melius cognoscere cupit, is legat IKENII librum *de illustri Bremensium schola*, 1741. Cf. etiam THOLUCK, *das Akad. Leben des 17 Jahrh.* Hal. 1854. II, p. 296 seq. — HEPPE, o. l. I. 195 seq.

gratia universali ac sufficiente, quam cum speciali electionis gratia nihil pugnare existimamus." Praetor hos et BERGUS atque MILLIUS in praedestinationis doctrina non adeo severi erant. Quoad methodum theologiae systematicae tractandae, cum liberalioribus theologorum Bremensium de gratia Dei, de praedestinatione cett. arcte coniunctae erant eorum foederum notiones. MARTINIUS ¹⁾ accurate discernit inter foedus naturae quod Deus in paradiso iniret et foedus novum s. gratiae cum quibusdam peculiariter electis, "ex quorum numero ego sum." Horum virorum scriptis et operibus Schola Bremensium ad theologiam tractandi rationem liberiores redditam colendam conservandam amplificandam de ecclesia Belgica bene iam meruit. Haec vero scholae Bremensi plus debuit, postquam ibi surrexit ille vir, qui magna animi pietate imbutus linguarum studiis valde eruditus, Reformatorum instar, theologia biblica e tenebris in lucem collocata, methodum scholasticam profligavit in perpetuum, nempe COCCEIUS. Itaque, primo huius paragraphi commate pertractato, nunc nobis videndum est, qualis fuerit illa aetate in nostra patria ecclesiae et scholarum conditio; adeoque ad aetatis WITSII et COCCEII historiam narrandam transeamus.

2. AETAS WITSII. — *Voetii Scholasticismus. Theologia cocceiana. Philosophia Cartesiana cum theologia coniuncta.*

¹⁾ In op. *christ. doctrinae summa capita*, 1603.

Status controversiarum in ecclesia belgica. Neonomorum et Antinomorum lites in Anglia. Theol. practica, Labadismus.

Scholasticam rationem eodem fere tempora quo in Ecclesia Lutherana invaluit, in ecclesia belgica introduxit primus MACCOVIUS, qui e *Polonia* oriundus anno 1613 ad Academiam Franekeram venit, ubi duobus annis post professor creatus est. Multi theologi hoc Maccovii exemplum secuti sunt ¹⁾. In ipsis etiam Remonstrantium et Contraremonstrantium controversiis, quae synodo Dordracenae occasionem praeberunt, patuit iam tum scholasticam theologiam magna apud reformatos sumpsisse incrementa; siquidem utraque pars alteri exprobravit, quod cum terminis etiam principia sua ex Scholasticorum lacunis hauserit.

Haec nos docent, quantopere dissidiis suis mutaverint et neglexerint theologi illius aevi simplicem illam agendi rationem, quam Reformatores olim secuti sunt. Neque haec mala diminuta sed potius aucta sunt a Syn. Dordracenae decretis ²⁾. Haec enim Synodus iudicio suo

¹⁾ Breviter hic memorandi sunt: WALAEUS (*Loci communes theol.*), ESSENIUS (*syst. theol.*), WENDELINUS (*Christ. theol. libri duo methodice dispositi*), MARESIUS (*syst. univ. theol.*), HOORNBECKIUS (*Instit. theol.*), ABR. HEIDANUS (*Corpus doctr. christ.*), MOZES AMYRALDUS (*Theses theol.*), ARNOLDIUS; denique aliquatenus huc referendus est CLOPPENBURGIUS (*Aphorisma theol. christ. et Exercit. super locos communes theol.*). Hic autem postea dedit *Disp. XI theol. de foedere Dei, et Test. Vetere et Novo*, quibus methodum foederalem tractavit, atque hac ratione a recepta Scholasticorum agendi ratione decessit.

²⁾ J. HERINGA EL. FIL. (*Orat. de theologiae in scholis institutione ad praesentem reip. christ. cond. prudenter accommodanda*, pg. 39), ubi de

reprehensit quidem Maccovii errores, at toleravit tamen postea. Semel composita et stabilita a Synodo Ecclesiae doctrina cui nihil addi vel demi licitum erat, libertas docendi et s. Scripturam interpretandi tota sublata est. Ejectis Arminianis, ecclesia etiam in posterum privata erat studiis exegeticis et historicis nonnullorum virorum eruditissimorum, inter quos GROTIUS, EPISCOPIUS, CLEVICUS, LIMBORCHIUS, BRANDT, WESTENIUS ¹⁾. Et inter ipsos ecclesiae reformatae asseclas et professores et antisites nisi libris symbolicis subscriberent, officio suo fungi non poterant. Id tantum iis agendum erat, ut ecclesiae placita scriptis suis confirmarent, docendo explicarent atque vitae praxi accommodarent; deinde ut illa defenderent contra secus sentientes adeo ut universa eorum theologia apologetica et polemica facta esset. In his studiis vero versati sunt instar medii aevi scholasticorum, qui arcte inter se coniunctam et revera unam disciplinam esse eo sensu iudicaverunt theologiam et philosophiam, ut haec illi plane subiecta fieret ²⁾. Ut illi definitionibus argumentationibus et syllogismis philoso-

Cocceii meritis pronuntiat, ita pergit: „Scholasticam istam theologiae cum Aristotelis institutis miscendae rationem, a Calvino ceterisque doctr. christianae instauratoribus eiectam, postea vero in his regionibus per prava cum primis Maccovii, hominis Poloni, *reprehensa quidem a Syn. Dordr., at tolerata tamen*, studia revocatam cett.“

¹⁾ Cf. MAX GOEBEL, *Gesch. d. christl. Lebens*. Tom. II, pgg. 137, 139.

²⁾ Die bereits von Augustin und von Scotus Erigena ausgesprochene Einheit der wahren Religion und der wahren Philosophie war das Princip der Scholastik.“ NOACK, *Gesch. d. Philosophie*. Weim. 1853. pg. 144.

phiae Aristotelicae usi sunt quibus varia dogmata auctoritate ecclesiae iam antea firmata arte dialectica exposuerunt, et, si quae in iis falsa esse videbantur, ea veritati christianae revera consentanea comprobarunt omniaque in unum systema omnium contradicentium dubia superans comprehenserunt: *ita et huius aevi theologi scholastici* doctrinam ecclesiae e s. scriptura erutam Calvinicam, ope methodi analyticae, auctoritate Aristotelis corroborare atque confirmare studuerunt. Eorum primus atque princeps fuit VOETIUS. Hic, aequè ac COCCAEUS eius adversarius; magni nominis vir fuit, eruditionis et pietatis laude celebratus. Etsi praeprimis in doctrina ecclesiae explicanda atque contra Romanenses, Socinianos, Arminianos multosque alios acriter defendenda in toto vitae curriculo et senili quidem aetate usque ad mortis diem occupatus fuerit adeo ut *pila orthodoxiae* fuisse censendus sit; tamen eo nomine iure laudatur, eum mores aequalium emendasse atque bona opera promovisse. In theologicis non tantum apologetice et polemice agebat; sed et mysticam rationem tractabat. Religionem non tantum in intellectu sed etiam in sensu ponebat. Eo concilio orationem habuit, qua anno 1634 scholam illustrem Ultraieci inauguravit, cuius titulus est *de pietate cum scientia coniungenda*. Eo etiam spectabant eius "*collegia pietatis*," quae in commodum iuvenum studiosorum constituit; et intime utebatur LODENSTENIO, TEELINKIO et NETHENO, qui valde occupati erant in pietate quam maxime promovenda; neque a Labadio

discessit, priusquam eum ecclesiam turbare intellexit. Quia enim unitatem ecclesiae conservare eiusque doctrinam tenere sibi propositum habuit, omnes eos sibi ecclesiaeque inimicos iudicavit, qui aut ab ecclesiae societate aut ab huius placitis vel minime sese removere videbantur. Itaque et pro orthodoxa ecclesiae doctrina et pro philosophia peripatetica scholasticorum tanto ardore tantaque virium contentione pugnabat, ut unam vel alteram aliquatenus mutari omnino non ferret. Hanc unicam ob causam ei invidiosa erat cum *theologia cocceiana*, tum *philosophia cartesiana*, quae illi a nonnullis conjuncta erat. De utraque hac disciplina nunc videamus. In quo negotio ita nobis versandum esse videtur, ut bene distinguamus ipsorum auctorum sententias ab utriusque asseclorum cogitatis. Hoc de utraque doctrina valet. Igitur nos *primum* inquiremus quidnam docuerint CARTESIUS et COCCEIUS; *deinde* quales fuerint opiniones *Cartesianorum* et *Cocceianorum* eaque inter sese mixtae; ex quibus *denique* controversiarum status in ecclesia belgica rite formatur.

Ordiamur a CARTESIO. Hunc primum inter recentioris historiae periodi philosophos idealisticos fuisse adeo ut novae philosophiae pater ac conditor nominari possit, apud omnes viros doctos constat. In qua disciplina dialectice, non empirice, sicut BACO, versatus est. Cogitando tantum, non sensuum ope, res quae in mundo sunt cognoscendas esse putavit; et quales esse debeant neque aliter esse possint, ex idea Entis Supremi *a priori*

concludendum 1). Nihil melius se facere arbitrabatur, quam si omnes opiniones simul et semel e mente sua deleteret, ut deinde vel alias meliores vel certe easdem, sed postquam maturae rationis examen subiissent, admitteret 2). Sed ipsum loquentem audiamus. „Quoniam,” inquit, „infantes nati sumus, et varia de rebus sensibilibus iudicia prius tulimus, quam integrum nostrae rationis usum haberemus, multis praeiudiciis a veri cognitione avertimur; quibus non aliter videmur liberari, quam si semel in vita de iis omnibus studeamus *dubitare*, in quibus vel minimam incertitudinis suspicionem reperiemus.” 3). Perversa autem erat ratio, qua Cartesius ex idea Dei ad existentiam eius concludi volebat 4).

Quam dubia enim et incerta omnium rerum cognitio ab eo reddatur facile intelligi, non est quod hic dicamus 5). Quomodo enim quis, quaeso, res externas et visibiles clare et distincte cognoscere possit, nisi recte et acute utatur sensibus audiendi, sentiendi et gustandi? Quo tandem modo ex iis quae in nobis sunt et secundum ideam nostram existunt, ad ea quae extra nos et realia sunt concludi possit? Num aliquis ex eo quod idea Dei nobis sit innata, mundum extra Deum existere possit

1) Cf. CART.; *Princ. Phil.* edit. 1650, p. 10.

2) Eiusdem, *Diss. de methodo recte utendi ratione*, edit. 1650, p. 11.

3) His verbis incipit, *Princ. sua Phil.*

4) Cf. *Princ. Phil.*, p. 5 seqq.

5) Qui melius id doceri vult, legat clar. OPZOOMERI *Wetenschap en Wijsbegeerte*, Amst. 1857, pgg. 21—26.

efficere? Nonne potius assentiendum est apostolo dicenti, non ex invisibilibus visibilia, sed contra ex his illa cognosci ¹⁾? Sed quidquid de ratione qua Dei existentiam probare studuit dicendum sit; tamen maiorem sibi laudem in ceteris comparavit CARTESIUS. Primum hic animadvertendum est ad fundamenta s. principia systematis, quibus quo liberius philosophiam superstruere posset, discrimen posuit inter philosophiam et theologiam, inter rationem humanam et patefactionem divinam, inter religionem naturalem et religionem positivam, inter ea quae sciri debent et ea quae credenda sunt, haec ad solam religionem, illa vero ad philosophiam referens. Philosophiam peripateticam et methodum scholasticam quae in academiis id temporis principatum tenebat et apud omnes fere aequales recepta erat illis sententiis tam feliciter oppugnavit, ut prorsus profligata esse judicanda sint. His suam philosophiam, suam methodum anteposuit, ob eamque rem magnam sibi laudem iure vindicavit ²⁾. Illam scholarum methodum perversam et iuventuti damnosam esse judicavit. „Prima,” inquit, „ex illis artibus est puerilis illa dialectica, cuius ope olim sophistae, nullam solidam scientiam habentes, de qualibet re copiose disserebant ac disputabant. — Et ideo damnosissima est, non tantum adultis, sed praecipue iunioribus, qui dum ei assuescunt, et ex opinione doctrinae per

¹⁾ *Ep. ad Rom.* I: 20.

²⁾ Lege eius *Ep. ad Gisb. Voetium* „de Introductione libri cet,” pg. 13.

ipsam acquisitam superbiunt, rationem suam naturalem, quae alioquin aetate posset maturescere, plane corrumpunt ¹⁾. Haec sufficiant quae de CARTESII philosophandi

¹⁾ Itaque non ex omni parte assentimur doct. DUKERO (*Diss. hist. theol. de pugna Voetium inter et Cartesium*) pg. 188 de Voetio ita disserenti: „Niet geheel juist is verder des Hoogleeraars (Voetius) voorstelling der philosophie van Descartes, alsof deze in de eerste plaats is gerigt tegen het Aristotelisch systeem en allermeeest de peripatetische wijsbegeerte zoekt to verdringen van de hoogeschool. — — — Descartes toch vermijdt steeds zorgvuldig alles wat recht zou kunnen geven tot een dergelijke meening;” seqq. Ad hanc sententiam firmamdam auctor laudat, praeter alia, ea quae Cartesius scripsit in *Diss. de Methodo* pg. 22 (pg. 30 Edit. 1650) et *Princ. Phil.* P. I, §. 17. Sed ex his duobus locis nihil officii potest nisi quod locutiones quasdam ex antiqua schola adhuc remanentes nonnunquam usurpavit Cartesius. Neque mirum: ubi enim novam sibi creavit methodum, non statim omnem technologiam reicere neque quoque errare carere potuit. Sed id minoris est momenti. Philosophiae enim aristotelicae vel potius scholasticae (nam haec sola Voetii et Cartesii aetate florebat) hoc imprimis proprium erat, in ea regnare Logicam perversam, definitiones inutiles, logomachias et quaestiones fuitiles quibus universum systema construi solebat. Huic suam philosophiam Cartesius e diametro opposuit. Id disertis verbis professus est. Praeter loca supra a nobis allata, multa alia eaque plura quam hic citari decet, ubique in eius operibus inveniuntur. Eo quoque spectabat universum opus *Princ. Phil.* scil. ut luce clarius poneretur discrimen inter philosophiam veterem et novam. Eo porro spectant quae in *Praef.* ad illum librum scribit de fructibus quos prae vulgari habet sua ipsius philosophia. In eadem „Deinde Logicae,” inquit, „operam dare debet non illi quae in scholis docetur cett.” Neque adeo stultus censendus Voetius est, ut Cartesium philosophiam veterem profligari velle existimarit, si nulla huius rei esset causa. Contra, hanc sane ob causam magno erga Cartesium „novatorem” odio ferebatur, quod a ratione vulgari et in ecclesia scholisque recepta illum quam remotissimum esse duceret. Ceterum recte monuit auctor, Voetium per iniuriam nulla non obiecisse Cartesio, quae non huic sed REGIO potius referenda erant. Hoc enim erat Voetianorum contra Cartesianos et Cocceianos disputantium.

ratione adhuc attulimus, quae, semel in theologia et ecclesia belgica recepta, quantas res novas et inauditas protulerit, facile intelligitur. Nunc alterum illum virum, cui aequè vehementer sese opposuit Voetius, audiamus, scil. COCCÆIUM, cui licet nulla familiaritas, tamen fere idem ac Cartesio scopus erat profligandi philosophiam antiquiorem et perversam Scholasticorum methodum.

Supra iam vidimus, nonnullos theologos ét in aliis Germaniae regionibus ét inprimis Bremi urbe studia biblica secundum methodum *foederalem* magnopere coluisse. Ex hac autem Bremensium schola prodiit cocceius. Gavisus enim ibi est eruditione virorum, qui, antiquata iam et exstincta methodo analytica, biblica ratione in theologia exponenda versabantur. Totum se dedit litteris atque studiis biblicis et linguarum inprimis orientalium, adeoque indolem theologiae novae, quae illa aetate in ecclesia vigebat, facile percipere poterat. Inprimis multum operae navavit in studiis exegeticis ¹⁾. Testantur hoc non parvi ponderis commentarii, quos per multos annos in diversas s.c. partes edidit.

Quod magis etiam nobis patebit, theologiam eius foederalem spectantibus ²⁾. Tota eius theologia continetur in celeberrimo opere quod dicitur: *summa doctrinae de foedere et testamento Dei*. Ibi historia patefactionis divi-

¹⁾ Plura hac de re vid. apud v. GORKOM in *Spec. theol. de J. Cocceio S. Codicis interprete*, pg. 11 seqq.

²⁾ Cf. v. D. FLIER, *Spec. hist. theol. de Joh. Cocceio, Anti-Scholastico*.

nae procedit et totum s. scripturae argumentum sub imagine *foederis* proponitur. Magnos laudes hoc opere sibi comparavit COCCÆIUS; nam bene de theologia in Belgia meruit, quod internum nexum inter varios s. c. scriptores indicavit et scholasticam interpretandi methodum plane profligavit. Etsi in singulis dogmatibus, sicut omnes eius aequales, Ecclesiae doctrinae addictus erat; tamen, quoad methodum et principium, a recepta theologiam tractandi ratione toto coelo distitisse negari nequit. Suis enim sentiis et hypothsibus adhibendis COCCÆIUS nova theologiam facie induit, et theologiae mere biblicae et historicae fundamenta, quibus novum quid et melius systema superstrui posset, jacere coepit. Eodem fere Cartesii philosophia tendebat, nempe ut reiecta perversa antiquae philosophiae methodo certa rerum cognitio acquireretur.

Sed hoc sufficiat quod COCCÆIUM et CARTESIUM attinet. Nunc de utriusque viri asseclis et discipulis aliquid nobis dicendum est. Utinam hi omnes officio suo bene functi fuissent, quum celeberrimorum illorum duumvirorum exemplum sequi eiusque tractandi rationem ob omni parte recepisse vindicarent! Sed prorsus aliam quam illi monstraverant, ingressi sunt viam. *Primum* hic indagandae sunt sententiae *Cocceianorum*, deinde vero *Cartesianorum*. Inter illos scriptis excelluerunt, praeter collegam Cocceii senioresem HEIDANUM, FRANC. BURMANNUS, WITTICHIUS, MOMMA, BRAUNIUS, ALLINGA, V. D. HAGEN, WAYENUS, GROENEWEGEN, alii. Inter hos RHEGIUS, MEYERUS, WOLZO-

GENUS, VELTHUSIUS, BALTH. BEKKERUS et COCCEIANI, Heidanus, Wittichius, Burmannus, alii.

Cocceiani multo ulterius processerunt quam COCCEIUS unquam voluit, adeoque ab eo aberrarunt. Nam COCCEIUS libere et sine partium studio, veritatem unice spectans, in rebus theologicis versabatur; sed sectatores eius in verba magistri iurabant. Ille sola e s. scriptura sapere volebat in eaque re fere semper sibi constabat; horum vero nonnulli, Aristotelica vel potius scholastica methodo reiecta, NOVAM CARTESII philosophiam in theologiae doctrinam recipiebant. Denique ille graviter docte et cum verecundia rem agebat; hi alta voce saepius clamantes, dissidias rixasque spargebant. Cocceii enim cogitata de V. Testamenti caractere; de auctoritate Mosis, de legis et sabbathi pretio, de prophetis aliisque, a vulgo receptis longe recedentia, discipuli et asseclae praeter modum urgere coepti sunt, adeoque acerrimas controversias moverunt. — Quod methodum foederalem attinet, plerique illorum hanc doctrinam ita proposuerunt, ut suas eidem admiscerent hypotheses, et plane neglectis studiis exegeticis, a doctrina biblica longe aberrarunt ¹⁾. Et sic in ceteris. E. gr. quoad typicam scriptorum propheticorum inter-

¹⁾ Quo facto alii contra hanc methodum sententiam suam palam professi sunt, eos qui omnem theologiam ad notionem foederum Dei cum hominibus referunt, minime sibi constare. Aliam itaque viam hi ingressi sunt. Sic MELCHIOR LEIDECKER et VITRINGA, Cf. YPEY, *Gesch. d. Syst. Godg.* II, 66, et eius *Gesch. d. XVIIIe eeuw*, Dl. VIII, p. 126. BUDDEUS, *Isagoge hist. theol.* I, 429 sqq. edit. 1727.

pretationem, cuius auctor in patria nostra habendus est COCCEIUS, eius sectatores in prophetarum vaticiniis explicandis illustrandisque maximum quidem studium posuerunt et alii quoque illorum exemplum secuti sunt, adeo ut ea theologiae exegeticae pars, quae in vaticiniis interpretandis versatur, quaeque *theologia prophetica* vocatur, haud contemnenda inde caperet incrementa. *Cocceiani* tamen nonnulli modum hoc in re excesserunt ¹⁾. Simili modo in aliis doctrinae sacrae capitibus explicandis Cocceiani a vero tramite aberrarunt, e. gr. in diei dominicae dogmate. COCCEIUS docuerat, certae diei celebrationem multum usum ecclesiae praebere. *Cocceiani* contra iusto ulterius procedentes, pro concione auditores suos monuerunt, ut se, videlicet primum audito dominico die, omnes secure irent rursus ad solitas operas, modo nimirum id fieret absque scandalo ²⁾.

Ita *Cocceiani*. Nunc transeamus ad Cartesianos, ut

¹⁾ In quas varias ac ridiculas sententias Cocceiani de uno illo loco S. S. per hanc typicam interpretationem abirent, nos docet PFAPPIUS, *Introd. in hist. theol. ult.*, Tub. 1724, Lib. I, 95, YPEY, *Gesch. d. XVIIIe eeuw*, Dl. VIII, 386 sqq., 467 sqq. et *Aanhangsel* op Dl. VIII; 579, PFAPPIUS l. l. p. 100 narrat SCHWARZIUM (*„Miscell. Theol.“*) cum observasset BOCHARTUM in *„Hierozoico“* et WITSIUM nostrum in *„Oec. Foed.“* tam paucas narrare rationes typicas inter agnum paschalem et Christum, ipsum *quinginta* (!) attulisse.

²⁾ Sunt verba WITSI in op: *Twist des Heeren met synen Wijngaert*, Utr. 1710, p. 298: „En hierop dringht men met grooten ernst, vermaenende de Huyslieden van de Predikstoel, dat zij eerst ter preecke geweest zijnde, onbeschroomt zonden wederkeeren tot haer dagelycks werck, soo het sonder aanstoot gheschieden konde.“

videamus quam ratione hi in physicis et metaphysicis egerint, et quaenam eorum fuerint sententiae.

CARTESIANI, Cartesii asseclae et discipuli in nonnullis procul aberrarunt a magistro, ideoque adversarios suos iratos magnopere moverunt. Ut hoc unum exemplum afferam, CARTESIUS (uti supra diximus) magnum discrimen interesse posuit inter philosophiam et theologiam. Multi contra CARTESIANI, etsi eas non unam eandemque esse dicerent, tamen adeo inter sese utramque miscuerunt, ut novam philosophiam fere eodem, quem antea antiqua tenebat, loco ponerent. Alii rationis humanae dictamina cum s. scripturae enuntiatis, ubi magna inter utrasque discordia erat, in concordiam redigere studuerunt. Quo facto in quantas difficultates delapsi sint, nemo non facile intelliget; quas illi vero tolli posse putaverunt assumenda accommodationis doctrina. Sed ita novam suspicionem sibi pepererunt, et dum charybdem vitare voluerunt, in scyllam inciderunt. WITTICHIUS cocceianus, cartesianismo addictus, docuit, non Jesum sed et Deum, saltem in rebus philosophicis, i. e. metaphysicis et physicis, falsis hominum opinionibus sese accommodasse ¹⁾. Sententiam suam stabilire studuit his verbis: „Loquitur Deus cum vulgo, sed non cum vulgo sentit: loquitur cum vulgo errante, sed non ideo cum vulgo errat.”

¹⁾ Eo consilio anno 1652 duo scripta edidit, alterum quod dicitur *de scripturae in rebus philosophicis abusu*, alterum: *consideratio theologica de stilo scripturae*.

Alii denique fuerunt inter cartesianos, qui rationi humanae s. scripturam subiectam et hanc ad illam mutantem esse contenderunt ¹⁾. Sed ad unum fere omnes in eo cum ipso CARTESIO convenerunt, quod philosophiam non amplius theologiae „ancillam”, sed ei aequalem esse habuerunt. Omnes sibi ius libere docendi et loquendi de rebus philosophicis vindicarunt, quod si in usum scholarum et ecclesiae recte vertissent, si praecepta Magistri omnino tenuissent, multis sane erroribus, quibus incidere nunc iis necesse erat, cavere sese potuissent. Verum enimvero nullos inter eos fuit, nisi forte unum excipias ²⁾, qui CARTESII philosophiae principia tota mente perciperet. Inde non pauci inter eos inveniebantur qui magnam operam in eo tantum collocabant, ut CARTESII verba in omnes partes cum dictis Verbi Dei convenire certis argumentis comprobarent; immemores adeo operae et laborum, quibus ille scriptura s. sarta tectaue relicta, nulla religionis patefactae ratione habita, philosophicam unice disciplinam certis limitibus circumscripserat. Fuerunt quidem, sed vari certe, qui meliora eaque senten-

¹⁾ Hoc sensu MEYERUS, medicus Amstelodamensis, Spinozismi accusatus, anno 1666 scripsit (op. *Philosophiae scripturae Interprete*): „quidquid rationi contrarium, illud non est credendum.” Cum eo fecit WOLZOGEN in op. suo *De scripturarum interprete contra exercitorem paradoxum*, Ultrai. 1668.

²⁾ Hic fuit BALTH. BEKKERUS, qui omnium *Cartesianorum* moderatissimus de philosophia cartesiana sobrie et acute disputavit in scripto eius magni pretii, cui titulus est: *Bericht aang. de phil. van Descartes*, inserto op. „de Friesche Godgeleerdheid,” Amst. 1693, pg. 681 seqq.

tiac CARTESII convenientiora prodiderent, inter quos BECKERUS (quò prudentior nemo inter *cartesianos* fuit), qui CARTESII instar, ad controversias componendas philosophis et theologis fines terminosque, extra quos egredi non liceret, constituit: verumtamen nonnulli viri docti theologo e COCCII schola mox prodierunt, qui, monitis magistri neglectis, philosophiam inter et theologiam, inter scientiam et fidem, inter *Cartesianismum* et *Cocceianismum* amicitiam iungere acriter conati sunt.

Et revera eorum conatus, quibus licet ecclesia belgica per multos annos perturbaretur, prospere processerunt. Id quo fieri potuerit, non primo obtuitu tantum intelligimus. Nam *primum*, si in memoriam revoceimus eundem et philosophiae cartesianae et theologiae cocceianae fuisse scopum, sc. ut profligaretur perversa philosophiae aristotelicae tractatio scholastica, nequaquam mirum est quin tanta inter utramque familiaritas intercesserit. *Deinde* autem veram utriusque disciplinae indolem spectare debemus. Magua enim erat convenientia inter CARTESII philosophiam et theologiam COCCII foederalem; id solum iis intererat discrimen, COCCIIUM in rebus imprimis theologicis, CARTESIUM vero in philosophicis versari. Utrique cum studio ac fervore occupati erant in discernendis rebus homini naturaliter inditis ab iis quae ei a Deo extraordinario modo data sunt. Sicuti CARTESIUS religionem naturalem a religione revelata discernibat, ita et COCCIIUS unam eandemque religionem *διπλοῦρον* adeoque bipartitam esse docuit, i. e. *foedus*, alterum

gratiae, alterum operum. Id non eo dictum est, ut aliquis putet religionem naturalem foederi operum et religionem revelatam foederi gratiae omnino aequiparandam esse: quum enim in theologia foederali et foedus operum s. naturae quidem cum homine Adamo Deus loquens ideoque sese patefaciens initum proponi soleret, eamque ob causam hac una parte religioni naturali alienissimum et contrariam censendum sit; tamen ab altera parte illa apud utrosque viros doctos bipartitio in *his* tribus consentirent: *primo* scil. vinculum quoddam seu necessitudinem omni homini esse cum Deo; *secundo*, Deum ex natura quoque et ex ratione humana cognoscendum; *tertio* variis modis cognosci Deum. *Denique* si rem altius repeti velimus, non omnem usum rationis in ecclesia reformata unquam abrogatum fuisse meminerimus. Id nemo ullius aevi theologus, ne scholasticus quidem, negaverit ¹⁾; at contra sana ratio humana tanquam naturale donum inde a Reformatorum aetate per omnia tempora praeterlapsa semper nutrita, conservata, exulta fuit. Exinde et usus aristotelicae philosophiae repetendus. Igitur huius aevi theologis, quum, reiecta philosophia antiqua, alia quadam nova indigerent, quam gratissimas CARTESII novitias fuisse, non est quod miremur; praeser-

¹⁾ Sic MABESIIUS (*Syst. Theol.* p. 347): "Nostrorum (i. e. Reformatae ecclesiae) axioma est, esse quidem mysteria religionis *supra* rationem, non tamen *contra* illam. Rationem in omnes partes versare debemus, quo capaciores simus mysteriorum recipiendorum. Revelatio super naturalis praesupponit in homine lumen naturae et usum rationis."

tim quia ille clare et distincte docuerat, quo tenderet hic rationis usus, quatenus esset eius origo, indoles, finis celt. Itaque haec tres causae aderant, ob quas *Cocceiani* cum *Cartesianis* in amicitiam inierunt, eo quidem consilio, ut theologiam et philosophiam secum invicem commiscerent. Quae funesta dissidia, quanta scripta eristica, quanta acerbae vexationes mutuae ex illorum novis opinionibus et hypothesibus, quas multi acriter defendebant, nata esse ex historia pugnae inter *Voetianos* et *Cocceianos* patebit.

Status controversiarum ¹⁾. Summa controversiarum ad novem rerum capita redit. Illis continentur theses *Car-*

¹⁾ Si quis statum controversiarum penitus cognoscere cupiat, is legat libellos qui dicuntur polemici, quique non pauci illo tempore in lucem prodierunt. Huiusmodi libellos numero tredecim uno eodemque ann. 1656 editos sub oculis habeo. His omnibus continetur summa rei, quae illis diebus in controversiis erant (la question brûlante). Horum nomina sunt: J. DU BOIS, pred. te Leiden, *Naecktheit van de Cart. Philosophie ontbloot*, Ultrai. Contra eum scripserunt L. V. VELTHUISEN, Med. Doct. Leid. *Bewys dat noch de leere van der Sonne stilstant en des Aertryx Bewegingh noch de gronden van de Phil. van Ren. des Cartes strydig syn met Godts Woord*, Ultrai. ANONYMUS, *Wiskonstigh Bewys der onnoselheyt van J. du Bois en het bestryden van de Hypolthesis v. Copernicus en de Philosoof van Descartes*. Roter. — Contra hunc rursus du Bois, *den Ingetoomden Cartesian enz.* Deinde praeter alios duo scriptores opera ediderunt, unus pro Cartesio, alter contra eum. Ille est SUTTONIUS TRANQUILLUS (pseudonymus). *Staat des Geschils over de Cart. Philosoph.*, Ultrai., et *Den oertuyghden Cartesian celt.* Leid. Ille est IRENAEUS PHILALETHEUS (pseudonymus) *Bedenkingen op den Staat des Geschils cel.* Roter et *De oertuygde Quaetwilligheyt van Suet. Tranquillus*, Leid. — Denique *Spec. phil. Cart. Thesis LII express.*, auct. LIBERIO MODESTINO Theologo (pseudonymo), Ultrai.

tesianorum de Deo, de creatione, de mundi aeternitate, de quiete coeli et motu terrae, de natura animalium rationalium et brutorum, de libero arbitrio, de concupiscentia, de scriptura s., denique de prava quae in scholis vulgo docetur doctrina ¹⁾.

De his praecipuis rerum capitibus cum Cartesianis magnas controversias moverunt VOETIUS eiusque asseclae. VOETIUS primus sese opposuit CARTESIO deinde vero et COCCEIO. Jam anno 1639 contra illum scripsit opus ²⁾, cui CARTESIUS epistolis suis respondit ³⁾. Ille enim, quia ecclesiae orthodoxae patronum et philosophiae antiquae propugnatorem sese profitebatur, aegre tulit quod CARTESIUS et COCCEIUS, rejecta plane antiqua docendi ratione, novam methodum introduxerant; ob eamque rem utrosque viros accusavit, quod „novitiarum” rerumque inauditarum studio ducti, multa quae ecclesiae et receptae in academiis docendi rationi nocitura erant, docuerant. Sed haec falsa fuit accusatio.

Nam CARTESIUS nihil de religionis patefactae mysteriis, sed tantum de iis quae homo mente percipere aut ex idea innata repetere potest, docuit ⁴⁾. Eo autem ingrator

¹⁾ Haec omnia plenius tradita sunt a duobus viris Voetianis, quorum unus est auctor operis *Spec. phil. Cart. thesibus aliquot expressum*, alter vero SUET. TRANQUILLUS in libello q. dicitur: *Nader openinge v. eenige stucken in de Cartes philos.* Leyd. 1656. Cf. etiam WITSII, *Twist des Heeren in s. wyng.* p. 262 sqq.

²⁾ Cuius titulus est: *Libellus de Atheismo.*

³⁾ *Ep. ad celeberrimum virum, Gisb. Voetium.*

⁴⁾ Cf. quae hac de re scripsit Cartesius in *Ep. ad Voetium*, 14.

atque invidiosior Voetio hacc CARTESII philosophia erat quo remotior a s.s. doctrina illi videbatur. Sed erravit VOETIUS. Causa huius erroris in eo latebat quod philosophi scripta non satis cognita habebat ¹⁾. Quid mirum saepius injuriose in his controversiis egisse VOETIUM? Ubi autem vi, non verbis, palmam praeripere studebat hoc turpissimum sane aestimandum est, nisi forte hanc eius agendi rationem ab ecclesiae sincero amore et veritatis studio, quae ei erant, repetendam esse statuamus. Non intelligens VOETIUS, quid sibi vellet CARTESIUS, a dubitando incipiens, huic improbavit quod omnia dubia atque incerta redderet. Sed aliter res sese habuit. Nam dubitabat equidem CARTESIUS; sed, quaeso, de quibusnam rebus dubia movebat, et quasnam res falsas esse statuebat? Solas praeiudicatas opiniones, quas a pueritia inde nobiscum tulimus. Et quonam consilio ea pro falsis habebat? Ipsum scribentem legamus. „Ut tanto clarius,” inquit, „quidnam certissimum et cognitu facillimum sit, inveniamus” ²⁾. Igitur Scepticismi vitio caruit. Sed VOETIUS *dubitando* ecclesiam verti societatemque christianam turbari sibi persuasum habuit. Tam acriter illum aggressus est, ut *atheum* eum appellaret. Ei cum modestia CARTESIUS respondit ³⁾.

¹⁾ Memoratu dignum est quod pater jesuit. MERSENNUS ad Voetium scripsit, „se non posse intelligere quomodo is in Cartesii philosophiam inveni ausus sit antequam eum totum perscrutatus esset.” Cf. DUKER, l. l. p. 117.

²⁾ *Princ. Phil.* pg. 1.

³⁾ Cf. *Epist. ad Voetium*, pg. 14.

Uti Voetius contra *CARTESIUM*, ita Voetiani bellum renouarunt aduersus *Cartesianos*, conflata societate ab his cum *Cocceianis*, praeuentibus imprimis *HEIDANO* et *WITTICHIO*. Voetiani metuentes ne quid detrimenti caperet ecclesia, in duos hos errores inciderunt. *Primum* enim hi *CARTESIUM* culpae alicuius reum egerunt, quae ab ipso magistro scriptis prolata putabant, ea reuera non ad hunc sed ad ipsius discipulos referenda fuerant. *Deinde* autem non diligenter in philosophia cartesiana inquisiverunt, sed unam alteramve partem systematis spectauerunt aut singula loca hinc vel illinc e scriptis *CARTESII* attulerunt, e quibus statim totum systema iudicare conabantur; adeoque fieri aliter non potuit, quin multa dubia mouerent contra Cartesii docendi methodum, quae tamen captum illorum maxime superabat.

Etenim uti nostris quoque diebus nonnunquam fieri videmus; sic tunc accidit, ut, quum haec nova disciplina semel exstitisset, eius enuntiata in se spectarentur neque e suorum ipsius systematis quo continentur sed ex alius cuiusdam principio iudicarentur atque ponderarentur; adeoque sane speciem quandam erroris secum traxerunt. Sed et *Cartesiani*, ubi se contra iniuriam aduersariorum defendebant, seque immunes errorum esse contendebant, vera cum falsis confundebant. In eo maxime occupati erant, ut ostenderent, philosophiam *CARTESII* cum s. scripturae doctrina ab omni parte consentire. Sic e. gr. mouerunt hypothesen de coeli quiete terraeque motu etiam in s. scriptura contineri. Contra Voetiani iis obiecerunt,

ita rem se non habere, quia Verbo Dei contrarium quid doceret ¹⁾. Itaque et civitati et ecclesiae damnosam esse contenderunt philosophiam cartesianam, hanc orthodoxam non heterodoxam, ancillam non dominam agere debere, *Hagaris* instar e domo dimittendam. Accesserunt et aliae caussae, quas optime cognoscimus e iudicio quod *Senatus Acad. Traiect* auctore et suasore Voetio edidit 16 Martii 1642 ²⁾. Verum non Traiectinae tantum sed et ceterarum in patria nostra Academiarum Senatus decreta contra illam ediderunt, et GELRIAE et imprimis LEIDENSIS, annis 1644, 1647, 1648, 1651, 1655 ³⁾.

Haec varia et Senatum, placita et synodorum gravamina secuta est anno 1656 interdictio *Ordinum Hollandiae*, qui decreverunt theologiam a philosophia seiungendam esse, illam e s. scriptura, hanc contra e sana ratione

¹⁾ Sed errarunt hac in re *Voetiani*, errarunt quoque *Cartesiani*; nam illa de terrae motu cett. hypothesis a s.s. neque approbatur neque improbatur, quia prorsus nihil de rebus physicis docet. Quare facile intelligi potest, quo loco habendum sit iudicium a FOEKE SYOERDS allatum (*Kerkelijke Geschiedenissen*, Locuw. 1771), ubi p. 483 ita scribit: „eene stelling, die wanneer ze den *Cartesianen* uit de H. Schriften met klare (?) getuigenissen betwist wierd, egter als eene ontwijffelbare waarheid staande wierd gehouden.” Idem valet de dubiis quae affert CASP. STRESO, Hag. Com. Magister *Voetianus*. in *Diss. de usu philosophiae inter Christianos*, Hag. 1656, pg. 12.

²⁾ Legitur hoc iudicium apud CART.: *Ep. ad Doignet*. p. 158 sqq. Narrat DU BOIS, ll. p. 13 hoc decreto Senatum respondisse Principi LUDOVICO HENRICO, qui Senatum omnium academiarum belgicarum interrogaverat in rebus CLAUBERGH qui *Herbornae* Professor creatus sed nondum inauguratus, Cartesianismi id temporis accusatus est.

³⁾ Vid. DU BOIS, ll. pgg. 6, 13.

petendam et demonstrandam ¹⁾. Idem fecerunt postea Synodus Amstellodamensis anno 1664, et classis Leovardiana anno 1668 ²⁾. Sed Cartesiani omnem senatum, et synodorum auctoritatem repudiarunt. „Nitebantur in vetitum, cupiebantque negata” ³⁾. Cartesii sententia sensim sensimque vincere et apud multos omnium academiarum doctores nec non oratores sacros grata accepta fieri coepit ⁴⁾.

Quod ad Cocceianos attinet, pugnam cum iis facessiverunt anno 1658 Voetiani ⁵⁾. Res autem quae in controversiis erant, ob quas ét COCCEIUM ét COCCEIANOS aut heterodoxiae aut nimii novitatum studii reos habebant VOETIUS eiusque sectatores, ad haec tria capita referri possunt: 1. *hypothesea* eorum de prophetia et typica interpretatione ⁶⁾; 2. sententia de *pretio* V^{is}. Tⁱ, inprimis *decalogi*, eique annecta quaestio de peccatorum condonatione sub V. T. sive de discrimine inter τὴν ἄφεσιν ac

¹⁾ Cf. BENTHEM, *Holländische Kirchen- und Schulenstaat*, Tom. II, pg. 58.

²⁾ Hoc gravamen ansam dedit BALTH. BEKKERO edendi libellum cui titulus est: „*Berigt enz.*” supra laud. insert. „de Friesche Godg.” pg. 689 sq. Cf. Praef. ad hunc librum.

³⁾ His poetae verbis hanc in rem utitur ingeniosus IRENAEUS PHIL. II. p. 19.

⁴⁾ Cf. VELTHUYSEN, II. in praef.

⁵⁾ A parte Voetii statuerunt: MARESIUS, ESSENIUS, HOORNBECK, HULSIUS LEIDEKKER, v. MASTRICHT, aliique. De origine nominis VOETIANORUM vid. Ypey *S. G.* II, 109. Buddeus II. II, 1089. Universam pugnam inter V. et C. describit Ypey, II. II, 75 sqq.

⁶⁾ Unde universa theologia cocceiana appellabatur *hypothetica*. Sic HULSIUS, „*Theol. hypothetica*,” Cf. THOLUCK, o. I. II. 380.

τὴν πάρεσιν ἀμαρτιῶν; 3. opiniones eorum de *sabbato*. Ipsam historiam huius belli litterarii, quia satis superque nota est et apud omnes huius aetatis scriptores ecclesiasticos scriptores legitur, plenius hic narrare supervacuum est ¹⁾. Hoc tantum monemus, inde ab anno 1673, ubi, delata ad GUILIELMUM III summa potestate, vetera schola iterum victoriam reportavit, ecclesiis Amstellodamensi, Gulicae, Clevae et Berghae litem componere studentibus, Voetianos usque ad finem huius saeculi superiores fuisse, sed magis tamen vi quam eruditione.

Nunc autem, antequam ad WITSII opera et merita narranda transeamus, breviter narrabimus, qualis inter theologos *Anglos* et *nostrates* esset necessitudo, imprimis sub imperio *Guilielmi III* Regis et Gubernatoris.

Disciplina theologica apud *Anglos* multo liberior et simplicior, quam in ecclesia belgica fieri solebat, tractabatur. Erant quidem theologo systematici, e. gr. USSERIUS, PRIDEAUX, HUBBERTUS, BAXTERUS aliique; sed scripta TAYLORI, HAMMONDI, MORI, STILLINGFLEETI, SHERLOKKI, CLAR-

¹⁾ Primus HEIDANUS scripsit: *Tract. de Sabbato et die dominica*. Contra eum scripserunt ESSENIUS op. *de perpetua moralitate Decalogi* cett. et HOORNBECK, *Theses de Sabbato*. Quo facto, alteram *Tract. de Sabbato et die domin.* edidit Heidanus; Cocceius autem *Tract. suam de indagatione naturae Sabbati et quietis N. T.* Postquam denuo HOORNBECK et HEIDANUS edendis rursus aliis scriptis inter se vehementer pugnaverunt, Cocceius ad litem componendam edidit; *Typum concordiae amicorum circa honorem Dominicae*. Quum vero scriptor aliquis malevolus NATH. JOHNSON, s.s. Th. Licentialis, Cocceianorum partes luderet edendo libr. *Sententiae Socinianae de Sabbato inimica pietati cett.*, acriter ei sese opposuerunt HEIDANUS et VAN TIL.

KII WHITTEI aliorumque satis superque testantur, theologos Anglos, repudiata methodo scholastica, simplicem et solidam rationem semper amasse. Inprimis vero studia historica colebant et ope Critices doctrinam Christianam intelligere studebant ¹⁾. Magnam operam dederunt theologiae exegeticae, in qua eadem fere ratione, qua H. GROTIUS in patria nostra, versari solebant. In theologis contra dogmaticis a rigidioribus CALVINI principiis quam remotissimi, eam fere tractandi rationem sequebantur quae *Remonstrantium* est ²⁾. Neque vero omnes eodem modo agebant. Ab EPISCOPALIBUS qui dicuntur discesserunt PRESBYTERIANI. Hi magis doctrinam calvinicam tenebant. Itaque et in *Anglorum* ecclesiis primum omnium ortae sunt de lege et de *sabbato* lites, quae tamen non aeque acerrime ac in *Belgia* agitatae sunt. Ex Anglia controversiae istae transierunt in *Belgiam*, adeo ut cum *Voetianis* NEONOMI, cum *Cocceianis* ANTINOMI, aliquatenus conferri possint ³⁾.

Sed multo magis salutaris et utilis ecclesiae belgicae erat practica illa et moralis theologia, quam magnopere excoluerunt theologi angli. Inter hos fuerunt PERKINS,

¹⁾ Huius rei testem arbitramur citamus PFAFFIUM, historiae scriptorem gravissimum, o. l. II, 253.

²⁾ Cf. LAMPE, *Synops hist.* p. 455: "Errores Remonstrantium multos in Anglia asseclas praecipue inter Episcopales invenerunt."

³⁾ Clare et distincte controversias anglicae asdescribit WIRSIUS, quod infra videbimus. Silentio praeterimus *Hebraizantes* sectarios, cuius principia exstant in libello: "ontdekkinge van de waarheyt des Euangelii."

BAXTERUS, GOODWIN ¹⁾, HAMMOND, TILLOTSON, alii: quorum exemplo multi e remotissimis regionibus viri docti excitati sunt. Etiam e nostra patria, ubi theologia practica magni semper pretii habebatur, multi in *Brittaniam* transvecti sunt, lectiones *Anglorum* doctorum auditum. Inprimis *practica* eorum theologiam tractandi ratio placuit VOETIO, TEELINCKIO, LODENSTEINIO, BRAKELIO, KORLMANNO, qui vertendis anglorum scriptis pium ingenium spirantibus multum operae tribuerunt. Hi sine dubio indefesso labore ét sermonibus cum privatis tum publicis, ét canticis orationibus sacris pietatisque collegiis, ecclesiae belgicae multum profuerunt. Et revera iidem, quamvis in ceteris orthodoxae ecclesiae doctrinae toto animo addicti essent, magis tamen caritatem et bona opera promovere studentes tales sententias, quae dogmatibus ab universa ecclesia receptis contrariae censendae sunt, non nunquam protulerunt.

Quod autem ad theologiam *foederalem* attinet, haec illi practicae agendi rationi aliqua parte cognata fuisse censenda est. Si enim quaeramus de theologiae foederalis indole, statim intelligimus notionem foederis Dei cum hominibus subiacere notionem necessitudinis quae inter hominem et Deum intercedit ita, ut theologia quae est foederalis praeprimis agat de homine eum et in Deo sancte vivente: itaque ei idem scopus erat quem illa VOETII aliorumque ratio practica habebat. In quo latebat

¹⁾ Idem est, cuius libello "*Moses et Aaron*" praefatione ornavit WIRSIUS.

caussa, cur nonnulli theologi foederalistae cum VOETIO ejusque asseclis in amicitia essent. Nam omnes utrarumque partium theologi belgici idem consequi conabantur, scil. ut pcrversas ecclesiae mores emendarent.

Huius loci est mentionem faccre LABADII eiusque sociorum ¹⁾ Uti SPENERUS in Germania, ita JOANNES LABADIUS in Belgia de ecclesia meruit. Tristis enim erat conditio ecclesiae. Haec dissidiis lacerata. Orthodoxiam colebant plerique, non pietatem. Prope aderat, quum instaurari deberet ecclesia. Huius autem officii bene sibi conscius LABADIUS, per totam vitam in hac re cum studio versabatur. Quin hoc nomine magnopere laudandus sit, negari nequit. Sed modum transiit, ita ut ei professores, antistites, synodi, classes et qui antea illius amici fuerunt, acriter sese opponerent. Cuius rei caussa aperta est; *Labadistae* enim praeceptis, monitis, exemplo ecclesiam emendare, *nisi ipsi eam relinquerent*, se non posse putabant. Hanc unicam ob causam saepius in iudicium seditionis advocati sunt. Ceterum vita integerrimi fuerunt. Quod autem ad eorum de baptismo, de sacra

¹⁾ Praeter socios citari possunt duo eius amici qui cum illo eadem sentiebant, NETHENUS et UNTEREYK, quorum ille praeceptores habuit VOETIUM, LODENSTEYN et JUSTUM BOGAARDIUM, qui Witsio amicissimus fuit. De utrisque viris et de commercio quod olim fuit inter ecclesiam belgicam et Gulicam aliasque vid. MAX GOEBEL, l. l. II, 303 sqq., THOLUCK, l. l. II, 301 sqq. — De Labadismo eiusque meritis melius quam olim fieri solebat iudicarunt, praeter MAX GOEBELUM, in patria nostra imprimis H. VAN BERKUM, *de Labadie en de Labadisten*, 2 dln. Sneek, 1851, II, bl. 170—175, et proximo saeculo FOEKE SJOERDS, *Kerk. Geschied.*, pg. 519 sqq.

coena, deque gratia divina opiniones attinet, haec quidem a sensu communi longe recesserunt; sed iis tamen consentiebant et alii ecclesiae orthodoxae doctores quam aestumatissimi, e. gr. LODENSTEYN, WILH. à BRAKEL et VENEMA, prof. Franekeranus. Quum vero *Labadistae* a societate hominum et ecclesiae seperati vivere et conventicula constituere coepissent, undique libelli in lucem prodierunt et decreta magistratuum ac synodorum placita contra illos edita sunt ¹⁾. — Sed hoc sufficiat de Labadistarum operibus. Ex eorum fatiis prosperis et adversis nobis pateat, in ecclesia belgica, quantumvis licet litibus et contraversiis mota esset, non paucos tamen esse repositos, qui veram fidem et simplices mores maxime commendarent. — Haec igitur erat theologiae et ecclesiae in Belgia conditio ea aetate, qua surrexit WITSIUS.

Omnia quae adhuc narravimus, huc redeunt:

Primo, theologia biblica, quo magis historica ratione traditur, eo melius officio suo fungitur.

Secundo, variae in Protestantium ecclesiis semper existerunt theologiae tractandae methodi. Harum omnium

¹⁾ VOETIUS primus contra Labadium scripsit *tract. de ecclesiarum separatarum unione et syncretismo*, insert. *Pol. Eccl.*, III, 488 et alibi. Ei respondit LABADIUS et defensionem scripsit lib: *Nouvelle conviction manifeste des column. cett.* — Contra Labadium multi alii, inter hos LANDMAN et SALDANUS, CORN. GENTMAN et J. BORSTIUS. Nemo autem tam leniter de *Labadistarum* erroribus iudicium fecit quam WITSIUS, ut infra videbimus, ubi etiam de illorum fatiis plura.

praestantior et simplicior fuit ea theologia quae dicitur *foederalis*, quaeque religionem e natura utriusque foederalis Dei cum hominibus explicat.

Tertio, hanc theologiam foederalem, licet antea non prorsus ignotam, eo tamen ambitu primus in Ecclesia reformata applicuit COCCETUS. Reiecta ab eo est methodus antiqua. Profligavit CARTESIUS perversam Scholasticorum philosophandi rationem, instituit novam. His alii sese opposuerunt. Hinc ortae lites sunt. Interim exstitit, magis magisque processit purior ac simplicior in theologicis ratio, quae tamen multis erroribus et falsis hypothsibus cum theologicis tum philosophicis premebatur. His omnibus vehementer turbata ecclesia, theologi belgici in duas partes abierunt.

DE WITSIO THEOLOGO BIBLICO.

PRAEMONENDA.

Ex iis, quae adhuc allata sunt, efficitur, theologiam foederalem biblicam, a COCCEJO introductam, multorum cogitatis vanis et opinionibus falsis inquinatam, ipsamque ecclesiam in duas magnas partes divisam fuisse. Vidimus plerosque COCCEJI discipulos vel asseclas magnos in errores incidisse, quia aut in verba Magistri jurarent, aut philosophiam novam solidam quidem sed non satis cognitam justo liberius in theologiam reciperent, adeoque eos magnum damnum studiis suis ecclesiaeque attulisse. Hinc prope erat, ut surgerent alii, qui sibi constantes nullique auctori addicti, mediam viam tenentes, etiam alteram partem audirent. Et revera fuerunt rari quippe boni, qui Magistri vestigia prementes, sola e s. scriptura sapere conarentur. Hi satis eruditi, omni philosophia rejecta, intra ecclesiae fines sese retinebant, orthodoxiae patroni erant, nihil tamen novum nihil antiquum rejiciebant nisi quod veritati contrarium sibi videbatur.

Studia biblica promovere pergentes, neque Coccejo neque Voetio ab omni parte consentiebant, sed in nonnullis ab utrisque abeuntes, solius veritatis amore ducti, suam viam ingrediebantur. Eo denique spectabant, ut lites, quibus ecclesiae et scholae laceratae erant, componerent. Inter hos primum fuisse WITSII, nunc nos ostendemus. Etenim eum totum in eo fuisse contendimus ut aequales suos ad puriorem et simpliciore[m] theologiae tractationem, s. scripturae ratione habita, revocaret. Nullo metu incussus, nulla ambitione incitatus, imprimis veritatis aman- tissimus, omnes sociorum errores delegebat, omnes ad- versariorum virtutes indicabat, adeoque veram viam monstrabat, quam ingressi Ecclesiae doctores ad literas sacras rite cognoscendas libereque interpretandas perven- turi essent. Itaque placebat ei aurea illa sententia: *in necessariis unitas, in non necessariis libertas, et in omni- bus prudentia et caritas*, quam pro solito symbolo profi- tebatur. Quantopere per totam suam vitam id tenuerit, nunc videbimus.

Hanc autem disquisitionem ita instituemus, ut *primum* nonnulla dicamus de WITSII vita, studiis, operibus et in- dole, quibus cognoscere possumus, talem eum theologum evadisse, qualem sibi ideam informari semper voluit; unde etiam nobis patebit, quemnam locum inter aequales obtinuerit, vitam publicam ingressus. Quibus praemissis, in *altera* parte ipsam eius theologiam biblicam expone- mus. Sic altera alteram partem illustret.

PARS PRIOR.

DE WITSII VITA, STUDIIS, OPERIBUS ET INDOLE.

§ 1.

Witsius puer, civis academicus; eius vita publica.

WITSIIUS natus est honestis et piis parentibus, ENCHUSAE, Friesiae occidentalis urbe, die 12 mensis Febr. anno 1636, eodem igitur mense et anno, quo illustre gymnasium *Trajectinum* publico ordinum diplomate ius et privilegium Academiae accepit. Pater ei fuit *Nicolaus Jacobus* WITS, vir integerrimus, et, cum omni vitae instituto tum muneribus quae in ecclesia patria Diaconus primum, dein Presbyter, et Rei publicae admotus, Quaestor porro et Consul obiit, modestiae, mansuetudinis, iustitiae, non fucatae pietatis, et praeae denique simplicitatis nomine, civibus suis carissimus. Nostri Mater fuit *Johanna Gerhardi*, femina prudens et pia, filia *Hermanni Gerhardi*, qui multis pro religione certaminibus exercitus, ultra triginta annos *Enchusae* Evangelium fideliter docuit. *Hermanni* nomen nactus, a teneris unguiculis instillatis ipsi religionis et pietatis christianae praeceptis, ac porro reliquis rudimentis quae

puerilis aetas exigit, educatus est. Ipse Noster hac de re in Or. Inaug. Franequerana ita loquitur: „Ecclesiae me tenellum adhuc puerum pii parentes devoverunt, curaruntque iis doctrinae ac pietatis praeceptis imbui, quibus paulatim ad virum domui Dei non indecorum efformari possem.” Praeceptorem habuit avunculum *Petrum Hermannii*, virum latine graece et hebraice bene doctum, qui eum in omnibus doctrinis erudit, eumque amore ac cultu verae pietatis et virtutis imbuit. Philosophiae autem ac theologiae etiam cocceii gustum apud eundem adeo hausit Noster, ut flexis genibus Deo gratias egisse narretur, quod per eum nova lux ecclesiae prodiisset. — His cum in paterna domo instructus esset praesidiis, ann. 1651, aet. 15, ad Academiam primum *Ultraiectinam* missus est.

In qua P. VOETIUM et LEUSDENUM ea sedulitate eoque cum fructu audivit, ut. an. 1654 recitata oratione hebraica *de Iud. et Christianorum Messia* egregios profectus suos in hisce studiis concioni academicae probaret. Interea theologicis, quae sibi proram et puppim studiorum suorum constituerat, non minus strenue dedere se coeperat. Magistris autem in sublimi ista disciplina gnaviter admodum usus fuit Viris prorsus eximiis GISB. VOETIO, HOORNBEECKIO et ESSENIO. A quibus postquam hauserat solida theologices principia, ann. 1654 *Groningam* se contulit ad celebratissimum illo aevo systematicum MARESIUM. Exacto vero anno Groningae, quominus *Leidensem* adiret Academiam, quam eximia lumina HEIDANUS

et COCCÆIUS tunc ornabant, grassans illic pestifera lues impediit. Itaque COCCÆIUM, quem voluit, non potuit audire; in eoque caussa latere videtur, cur postea *Cocceianismo*, cui a pueritia inclinatus erat, non toto animo addictus fieret. Multo maiorem contra literarum sacrarum, scholasticismo rejecto, cognitionem sibi comparavit. Remcavit autem earam sibi Traiectum, ac professores summa diligentia, ut antea, publice et privatim docentes audivit. Inprimis tunc familiariter usus est venerando JUSTO VAN DEN BOGAERDT; ex cuius colloquiis et exemplo interiora regni Christi mysteria se didicisse, ut regnum Dei, ejurata omni scientiae vana gloria, ut puerulus acciperet, fassus est. Quantas gratias Noster praeceptoribus suis haberet, ipse postea professus est in *Or. inaug. Traiect.* (*Misc. sacra*, Tom. II, 873): „Hic ego ex domestica meorum institutione emancipatus primum solidioris doctrinae succum hausi. In huius me ecclesiae gremio renatum ex semine incorruptibili, per sermonem Dei vivi et manentis in aeternum, in Domino gloriari licet. Hic primum mysticae dapis particeps, ac dominicae mensis conviva factus sum. Ex hac ipsa cathedra — — — VOETIOS, HOORNBECKIOS, BRUNIOS, ESSENIOS, NETHENOS, at quanta nomina! qui tunc Academiae huius lumina erant, de divinis rebus sapientissime et copiosissime dissertanteis audivisse me *grata mente recordor*. Et profecto citius obliviscetur sui dextra mea, citius arido palato adhaerescet lingua, quam ego ecclesiae atque Academiae *huius*, beneficiorumque ab utraque in me collato-

rum obliviscar, desinamque et illos et haec efferre supra summam lactitiae meae."

Ad ecclesiae usum publicum transiit anno 1657, Ministerio sacro in pagis prope urbem patriam *Westwoud* et *Binnewijzent* admotus. Quo munere functus per quadriennium, ann. 1661 ad *Wormeranam* ecclesiam transiit. Inde vero a. 1666 ad *Goesanos* profectus est, ubi adeo placuit doctrina, moribus et industria sua omnibus, ipseque ea animorum coniunctione vixit cum collegis suis, ut non nisi aegerrime ab iis divellendus videretur. Avulsus tamen est, potentibus eum enixissimo desiderio *Leovardiensibus*. Ad quos, anno iam praecedente vocatus, venit m. Aprili an. 1668. Quanto illic in honore fuerit *Witsius*, nos docet *BYLER* (in Praef. ad *Witsii Schediasma theol. pract.*): „Civium” — inquit — „adhuc memoriae inhaeret.” Sed non iis tantum carissimus fuit, verum etiam aulae ita probatus, ut serenissimi Principis *Nassaviae, Frisiae* Gubernatoris haeriditarii, nimis immature extincti, *HENRICI CASIMIRI*, iuvenilibus studiis aliquamdiu praefuerit, illiusque illustrissimam sororem *AMELIAM*, quae dein Duci Saxonico *Eisnaci* nupsit, Principem sanctissimam in religionis negotio insigni successu informaverit, ac dein professionem fidei, quam uterque magna cum ecclesiae aedificatione publice edebat, praesente Principe Matre *ALBERTINA* *Auriaca*, moderatus sit, sicuti videre est ex iis, quae ipse *Noster* scripsit in *concion.* qua *Leovardiae valedixit*. Tanta certe Lux clarius fulgere non poterat quam protracta in academiae

palaestram. Quapropter, mortuo SCHOTANO, Curatores *Academiae Franequeranae*, moti viri pietate ac summa eruditione, cum sibi vindicare studentes, vocarunt ipsum ad professionem theologicam, anno 1675. Quanta animi humilitate vixit illos honores acceperit, nos docet ejus oratio inauguralis *de vero theologo*, quam hac occasione, die 16 Mai habuit. „Nunquam,” inquit „parentes mei in animum adduxerant, nunquam ego, fore aliquando ut tot ac tam celebrium et florentium ecclesiarum ministerio defunctus, et per varias foederati Belgii provincias circumactus, tandem honorificentissimam hanc in Alma Frieslandorum Academia stationem obtinerem.” Ibi fulgorem mox coeperunt spargere eximia merita eius adeo, ut ad eius cathedram confluebat e variis et dissitissimis Europae partibus sacra iuventus magno numero. Quo excitati mox *Groningani*, JAC. ALTINGIO mortuo, in cathedra nec non suggestu academico cum desiderarunt successorem, sed frustra. Feliciores vero *Groningani* fuerunt *Traiectini*, qui, defuncto celeberrimo F. BURMANNO, legatione spectatissima serio rogarunt ut ad suam academiam et ecclesiam ornandam transire vellet. Eorum votis annuit et *Traiecti* Professione initiatus est ann. 1680. Illic ultra duodeviginti annos nullis se laboribus subduxit ac omni modo laboravit ut academiae et ecclesiae utilis existeret. Quibus rebus non solum suis civibus sed et exteris quam gratissimus erat. Nam, quum *Legationi* Praepot. Ordinum Belgii nostri ad Regem Jacobum II a sacris esset, grata hac occasione primariis antistitibus, *Cantuariensi*, *Lon-*

dinensi aliisque theologis *Anglis*, cum magna sui existimatione propius innotuit. Ipse Noster de hac vita, quam in Academia degebat ita locutus est, in or. inaug. Leidensi: „ibi ultra duodeviginti annos in aliqua hominum luce vixi; atque ita vixi, praefiscine dixerim, ut neque me Ultraiecti, neque Ultraiectum mei pudere ac poenitere debeat. Nimirum ita, nisi fallor, res erat: ego assueveram Ultraiecto, Ultraiectum mihi.” Cum ita ipsius fama per orbem se longe lateque spargeret, Illustrissimi *Lugdunenses* Academiae Curatores, opprobante illorum consilium Magno GUILIELMO III *Brittanorum* Rege et Belgii Governatore, WITSIUM ad *Lugdunensem* cathedram vocarunt, adeo ut huic invitationi Witsius parceret anno 1698. Illic per decennium summá assiduitate, sapientia et prudentia docere, maxima pietate vivere, et nitore scribere perrexit, ut merito ornamentum et sidus Academiae splendidum appellaretur. Sed, quum videret corporis vires vix amplius sufficere, maluit ab opere suo desistere quam in eo deficere, ob eamque rem e voto suo immunitate cum a Professorii tum Regentis Collegii munere donatus est, 8 febr. 1707. Paulo post, sequenti anno 1708, die 22 Oct., placide ac pie, spe et fiducia plenus, obiit.

Ex his quae de vita Witsii universe iam diximus, constare satis possunt admirandi viri dotes cum corporis tum animi et virtutes. Quod ad priora attinet, BYLER narrat: „*corpus* habuit secundum omnes dimensiones recte proportionatum, *staturam* egregiam et erectam, *vultum* ad gravitatem et gratiam aliorum sibi conciliandam compo-

situm, *faciem* pulcram, *gestus* comptos, *vocem* sonoram et suavem, *visum* et *auditum* acutum." Sed inprimis magna ei erant animi dotes et virtutes: *ingenium* promptum, *iudicium* solidum, *memoria* firma. Hae dotes, quae raro sane concurrunt, cum diversa et contraria temperamenta requirant, in illo uno cum admiratione omnium exstiterunt. De eius indole postea videbimus. Nunc autem de eius eruditione nonnulla in mediam proferemus deque eius studiis praesertim iis quae cuique theologo esse debent.

§ 2.

Qualem sibi theologi ideam informaverit Witsius.

Eius studia.

Ut eruditionem Witsii diffusam eiusque studia bene cognoscamus, inquirere debemus, quodnam officium ille theologo germano tribuerit; nam qualem sibi informavit ideam theologi, talis ipse fuit Noster. Jure igitur eum MARCKIUS in *oratione funebri* laudat „non ore tantum sed et opere verum theologium fuisse, sapientiam suam divinam sincera pietate in Deum et Servatorem suum experimentem semper." Comprobavit hoc ipse Noster duabus orationibus inauguralibus, *Franekerana* et *Leidensi*, quarum prior est *de vero theologo*, posterior *de theologo modesto*. „Theologum" — inquit — „quum dico, eum intelligo, qui solida Dei et rerum divinarum cognitione,

ipso Deo Magistro, imbutus, non verbis duntaxat sed et universo vitae suae instituto, admirandas Dei virtutes celebrat totusque adeo ad ipsius gloriam est." Enum appellat verum theologum qui bene *discit*, bene *docet* et bene *vivit*. "Nemo enim," inquit, "bene docet, nisi qui prius bene didicerit. Nemo bene discit, nisi qui discit ut doceat. Utrumque vanum est, si praxi destituatur." Hoc imprimis multis locis in ceteris quoque omnibus scriptis haec praxis, hic usus ei in omni disciplina imprimis theologica et in omni religione summa est. Quod autem attinet ea quae discere debet verus et sincerus theologus, Wittsium ita loquentem audiamus: "Qui verus theologus et magnifico isthoc nomine dignus eluet, eum oportet studiorum suorum tyrocinia in inferiori naturae schola ponere et ex condita universi, ex providentiae divinae admirandis, ex veteris ac recentioris historiae monumentis, ex quarumque artium penetralibus, ex variarum linguarum elegantiss, ea congerere atque in memoria veluti sanctiore aerario reponere, quae mox ad superiorem Academiam promotus, grandiori aedificio quasi fundamenta substernat." Longe abluit, ut philosophiam prorsus reiceret: "quicquid," inquit, "in humanis, artibus sani et sobrii, quicquid in philosophia veri et solidi, quicquid in politioris literaturae apparatu elegantis et decori est, id omne a Patre luminum, omnis rationis, veritatis, elegantiae, inexhausto fonte promanat: quod idcirco undique collectum ipsi rursus sacrum fieri debet." Prae ceteris tamen auctor commendat S. Scripturam eiusque piam et

attentam perscrutationem: „E naturae schola in superius *Scripturae* gymnasium adscendat theologus necesse est. *Ad legem et testimonium*. Nisi in illam quis loquatur sententiam, non rutilante gaudebit aurora. Non homini, non prophetae, non Apostolo, non ipsi angelo magistro fidem substringat suam, quasi vel hominis alicuius vel angeli dictata norma credendorum sint. *Deo, Deo soli* fidat. Non humana enim, quam discimus, quam docemus fides est, sed *divina* plane, eoque delicata, ut nullum sibi fundamentum stabile satis arbitretur praeter unicam, nunquam falsi, nusquam fallentis, Dei auctoritatem.” Huc omnia quae dixit Witsius recidunt: *verus theologus humilis scripturarum discipulus est.*

Neque etiam, ubi de *docendi* arte veri theologi disserit, hunc spiritus sancti institutionem omittere posse professus est. „Ad intinam,” inquit, „verbi divini venam postquam ductore spiritu pervenit, eam tam perite incidere potis est, ut uberrime aquarum ad vitam aeternam salientium scaturigines, sedandae fratrum siti, erumpant.” Deinde vero, postquam de amore, quo theologum s. scripturam explorare decet, locutus est, perstringit vanam et perversam agendi rationem cum scholasticorum tum novitatorum quales tunc erant inter *Cartesiano-Cocceianos*, his verbis: „Apage vana illa, curiosa, audacia, contorta, solo novitatis illicio quibusdam abblandientia, ab aliis mero partium studio arrepta, quae tamen nihil bonae rei sunt, sed potius quaestiones praebent, quam aedificationem Dei, quae est per fidem. Cui aedificationi

ut melius consulatur, caste Theologus coelestes veritates habeat, neve eloquia Dei *humanae philosophiae* quibusdam veluti naeniis intercalaribus dehonestat. — — — Res Dei commodius explicari non possunt quam *verbis Dei*. Male putat quisquis praesumat, se accuratius, vel clarius, vel efficacius, vel ad intelligendum aptius Theologiae arcana explanaturum, quam iis terminis et phrasibus, quibus post prophetas apostoli usi sunt."

Sic ubi de *modestia* dicit, quae hominem theologum decet, scripit: „theologus inprimis meminerit, se non nisi interpretem verborum Domini esse; quibus nihil addere licet, nihil demere. Summa fide, prudentia ac religione in tractandis Dei oraculis versandum est; verus eorum ac genuinus sensus ex accuratissima verborum et rerum omnium eo facientium indagazione eruendus, aperteque sermone ad conscientiam auditorum, demonstrandus est: ita quidem ut divinorum eloquiorum sapientia, sanctitas, simplicitas, majestas in candida luce collocentur. In re religionis nihil audere dicere, nisi quod dicentem audiveris Deum, quodque ex Dei sermone, omni adhibita animi contentione, probe intellexeris, haec demum vera est theologi modestia."

Talem quum sibi informaret theologi idcam, aegre tulit Witsius „nonnullos criticos et philosophos sceleratas manus *sacratissimis* tabulis iniicere. Vel ipsam vitiantes s. Scripturam, vel, ubi non poterant, genuinam illius mentem venatis suis glossis corrumpentes." Hac de re ita loquitur: „Quum pulsa," inquit, „scholarum barbaric

melioris philosophiae atque erudioris Critices exorsa nuper lux sit, dolendum esse aiunt nisi quae ceteris scientiis artibusque inde accenduntur faces, eae etiam in scripturarum inferrentur adyta." Igitur contra hos, inter quos praesertim MARSHAMUS et SPENCERUS theologi angli erant, scripsit librum, cui titulus est *Aegyptiaca*, ad defendendam divinam S. Scripturae auctoritatem, imprimis *Mosis*. Id sibi propositum habuit WITSIUS ut indicaret, quomodo religioni Israeliticae sua sanctitas, caeremoniis suum mysterium, Mosi sua fides et integritas constarent. Quanta eruditione, quanta modestia illis in rebus versatus sit, nos docet magna rerum copia historicarum aliarumque quae in hoc eius libro inveniuntur, adeo ut etiam apud externos magnam sibi laudem compararet. Ex quibus itidem nos efficere possumus, eum exegescos et critices non ignarum fuisse. Non huius loci est totum illius operis argumentum narrare. Summa huc redit. Primum afferuntur a Witsio sententiae MARSHAMI (in opere *canone Chronico*) et SPENCERI (in op. *de legibus Hebraeorum, ritualibus et earum rationibus*), quae ita leguntur: «Aegyptii ut πολιτεία ita et religione gentes ceteros praecesserunt; eorum ritus, ad alios populos translati etiam ab Ebracis (non sine emendatione forsitan) usurpati sunt. Hi enim, qui in Aegypto primum hauserunt spiritum, in dominorum suorum mores et ingenium toti transierunt." Iis Noster respondens, disquisitionem ita instituit, ut *primum* ostendat, magnam convenientiam in religionis negotio fuisse inter veteres Aegyptios atque Hebraeos; *deinde* eas rationes profcrat,

quibus inductos se testantur viri eruditissimi, ut ex Aegyptiorum fontibus Hebraeorum plerosque rivulos derivatos esse credant; *denique*, ut subiungat epicrisin suam. Nunc autem SPENCERUS et MARSHAMUS contendant, *Hebraeos* ea quae cum *Aegyptiis* communia habebant, ab Aegyptiis hausisse. Contra hanc sententiam suam proferens Noster ita loquitur: „ quae a jure naturae remotiora Aegyptiis tamen atque Hebraeis communia fuerunt, ea probari non possunt apud Aegyptios quam apud *Hebraeos* antiquiora fuisse; quum illi qui laudantur scriptores omnes *Mose* non paullo recentiores sint. Ex adverso probabile est, *Aegyptios* ab *Abrahamo*, *Josepho*, *Mose*, *Salomone* multa accepisse.”

Ita de industria his „ Aegyptiacis” scribendis sese Criticorum illius temporis audaciae opposuit, et multa eruditionis et ingenii sui testimonia praebuit. Et revera, si spectemus nonnullorum illius aetatis in theologia et philosophia agendi rationem, si meminerimus — quod supra in *Introductione* diximus — quam audacter plerique theologi, *cartesianismo* addicti, s. scripturae enuntiata ad suas falsas opiniones refringere et transformare studerent; non miramur Witsium ita scripsisse. Sed ne quis putet, eum omnem philosophiam et certam criticam repudiasse, is recordatur eorum quae supra iam hac de re monuimus. Ipse enim non solum disertis verbis testatur, „ philosophia et critice, si modo in homines modestos inciderint, ac suis se contineant terminis, dici satis non posse, quam salubriter lucem suam per omnem rem literariam diffun-

dant." Sed et ipsa eiusdem studia, quibus per totam vitam die noctuque occupatus erat, testes sunt, quantopere ille omnia quae in ceteris disciplinis vera sunt in theologiae usum converterit. Verum pietate et Scripturae amore excitatus Verbum Dei incolome haberi voluit. Quidquid huic contrarium, reiecit; nihil contra accepit nisi quod eo comprobatur. Sic eius theologia biblica elucet. Talis ut esset theologus, semper studebat, qualis sibi ideam ante formaverat, et in hac theologia biblica et discipulos suos erudit.

Ex multis Nostri verbis allatis etiam cognoscitur eius scribendi gravitas et elegantia, de qua re nunc nobis pauca dicenda sunt. Laudatus enim est eius latini sermonis nitor prorsus eximius, sed et belgica eius et gallica, ubi pro concione dicebat, facundia, animos auditorum movere apta. Jam anno 1654 in Academia *Groningensi*, moderante Maresio concionibus etiam lingua gallica habendis se exercuit. Qua in re eam sibi facilitatem tandem comparavit, ut, facultatem a Gallorum fratrum coetu *Dordraci* coacto nactus, in eorum ecclesiis aliquoties *Ultraiecti*, *Amstelaedami*, nec non deinceps *Leovardiae*, feliciter pro concione dixerit. De eius eloquentia MARCKIUS (Orat. funebr.) ita scripsit: "quanta gratissimi eloquii promptitudo in iis exponendis, insinuandis et urgendis sciunt prope quotquot unquam Virum viderunt vel audiverunt. Nec minor erat ipsius latinus nitor, omnibus dictis scriptisque testatissimus, quam belgica facundia, qua, ex suggestu dicens, cum gestium et vocis

moderatione summe decora, rapiebat fidelis populi animos in assensum sanctissimum, incredulos atque impios ipsos in stuporem, pudorem et metum." Quid plura? Eloquentia eius gravis et elegans ex eius publicis et praeclaris scriptis plurimis cognoscitur. Addimus hoc: eius orationes sacrae mirabili simplicitate praeexcellere solebant ¹⁾. Itaque exemplo suo comprobavit quod alios docuit, omnem scil. de rebus divinis sermonem eo meliorem esse, quo *simplicior*.

§ 3.

De Witsii vitae praeceps pietatisque promovendae studio.

Praesertim autem eo nomine laudandus est WITSIUS, quod mores emendare studeret et pietatem promoveret. Quanta enim alacritate his in rebus versatus sit, nobis patet ex iis quae egit ad tollendos abusos qui ex antiquo in ecclesiis *Westwoud* et *Leoardiae* remanserant, et ad melius celebrandam diem dominicam, multis quoque obstantibus ²⁾; patet quoque ex eo quod in ecclesia *Wor-*

¹⁾ Eius orat. qua Leoardiensibus valedixit, de 1 Cor. XV: 58 has tres partes continet: 1. *de vriendelijke aanspraak*, 2. *de destige vermaning*, 3. *de bewegelijke aandrangh*. Ceterum de eloquentia Witsii omnino consulendus est BENTHEM, o. l. I, 366 et II, 465.

²⁾ Haec legere sunt in Act, Synedr. *Binnewijzent* combinati alteri pago *Westwoud*, et Synedr. *Leoard*. — In pago *Binnewijzent* cum versabatur, nonnulli ex huius pagi incolis cum aliis e vicino *Oosterblokkero*, auctore WITSIO, se coniunxerunt et legatos miserunt qui ab Ordinibus *Hollandiae* peterent, ut decreta darentur contra eos qui diem dominicam profanabant.

merana, quae motibus intestinis nimium tunc erat turbata, ad pacem christianam et communem salutem omnia sic composuit ut ab omnibus peraeque amaretur ipse, fructumque laboris sui amplissimum in iis cerneret. *Leovardiae* magna vigilantia et fide et prudentia incubuit ecclesiae aedificandae excitandae et moderandae; difficilimo illo etiam tempore anno 1672 qui hostes in Belgium irruerunt, plurimas eius civitates citissime occupaverunt, atque alias omnes commoverunt, quando animis et pectore non minus prudenti quam firmo vere opus erat. Quantopere etiam in theologicis praxin et pietatem promovere sibi propositum haberet, nos docent verba, quibus in Oratione sacra qua Leovardiensibus valedixit, parentes excitaret, ut liberos suos ad se Franquecram mitterent, eo consilio ut verae religionis et pietatis amore quam maxime imbuerentur ¹⁾. Et Franquecræ urbe cum versabatur, tanta ei omnium fides habita est, ut nihil quidquam grave extra ordinem agendum esset, etiam cum Schismaticis LABADII asseclis, qui tunc in Frisia sedem suam praecipuam fixerant, quod non per hunc Virum ipsi Proceres aequè quam ecclesiae Praefecti crederent expediendum fore. Scilicet quum anno 1675 *Syn-*

¹⁾ Haec verba, memoratu digna, ll. ita leguntur: „Sendt my uwe Soonen, die gy Gode hebt toegewyt, ick zal haar des Heeren vreesse leeren, en een Gods-geleerdheyt soecken in te scherpen, die *enckelyck op Gots onseylbaar Waart gegrondt en daeruit gehaelt zynde*, een vyaandinne van alle scheurmakende kibbelsucht, en verwaande lust tot Nieuwichheyt, en Moeder ende Voestersse van vreedsame en stille Gotsalickheyt sy.”

odus Leovardiensis et *Ordines Frisiae* nonnullos deputatos *Waltheam*, *Labadistarum* sedem, mitterent, WITSIUS iis additus est, qui YVONEM eiusque assecelas de opinionibus eorum interrogaret; de quibus tunc et postea sententiam talem protulit, quae honestatem et vitam christianam in veritate et caritate vindicabat. Nam ab una parte *Labadistas* heterodoxiae et schismatum suspicione absolvit, ab altera tamen parte postea iis acriter sese opposuit, quia non solum ipsi ab Ecclesia separati vivebant, sed et alios ei eripiebant et novos discipulos attrahebant. Cui consilio una cum WAYENO scripsit libellum, cui titulus est: *Ernstige betuyging der Kerke, tegen hare afdwalende kinderen* cett. Sed in eo *Labadistas* consentiebat, quod pravae aequalium mores ore et scriptis acriter perstrinxit; adeo tamen ut ecclesiam non relinquendam sed potius purgandam et servandam esse doceret. Clare et distincte, cum iuvenili quodam fervore, sed et religionis et pietatis amore, id docuit in Tractatu cui inscribitur: *Contentio Domini cum sua vinea* ¹⁾, ubi ita scribit pg. 228: „Semper debemus *reformare*, si quidem *reformati* esse cupimus, et nomine isto digni, quia studio.” Huius operis argumentum paullo uberius tradere nobis utile erit, si quidem bene cognoscere velimus quidquid ad emendandos mores aequalium suorum patraverit. Scopum autem huius libelli indicat auctor

¹⁾ Libellus hic belgico sermone scriptus est, sub titulo: *Twist des Heeren met synen wyngaerd*.

pg. 5 et in „Praef. ad Lectorem.” Praemissis verbis quae leguntur libro proph. Jesajae Cap. V, sect. 4, se hoc plenius explicaturum esse dicit, eo consilio ut lectores bene intelligerent, quatenus mala, ex eorum peccatis orta, et ecclesiae et republicae imminerent. Scripsit hoc anno 1669, igitur paullulum ante illum annum fatalem 1672. Hortatus eos est, ut omnibus peccatis suis valedicentes et mores pravos removentes ad verum Dei cultum et pietatem redirent, adeoque calamitatibus adventuris liberarent se suosque liberos. In qua re sic sese acturum esse profitetur, ut regula teneatur: *parcere personis, dicere de vitiis*. Accusat ibi Magistratum ambitus, iis reprobat eos religionem nimis negligere, crudeli dominatu tenere populum ¹⁾. Accusat populum inobedientiae magistratum. Accusat Euangelii ministros quod imperiti sint dicendi et docendi et parum studiosi in rebus sacris agendis, in praedicando, in catechizandis pueris, in exercitiis domesticis, cett. „Non accusamus” — ita pergit scribendo — „universitatem, sed nec universitatem possumus excusare. Illi non timent imperii gestare coronam, in quibus avaritia regnat, ambitio imperat, dominatur superbia, sedet iniquitas, luxuria etiam principatur.” Porro eos monet, eos rogat ut maiore studio officiis suis fungantur et res sacras quae ei erant curent. Deinde queritur de nonnullorum atheis-

¹⁾ Vid. pg. 322 sqq., ubi auctor affert carmen aliquod CAMPBUSHI, quod lectu dignissimum est.

mo, de plurium superstitione, de plerorumque omnis generis peccatis, qualia sunt mendacium, ebrietas, adulterium, alia; inprimis vero de profanatione diei dominicae ¹⁾, deque pompa qua eam celebrare solent christiani, longe aberrantes a simplicitate apostolorum et christianorum primigenitorum ²⁾. Postquam omnium peccata ita reprehendit, illorum causas indicat, ad quas refert nimiam prosperitatem multorumque divitias, perversam in ecclesia concionandi rationem, disciplinam ecclesiae paulatim labentem adco ut mores magis magisque labantur; nam „pereunt urbes, pereunt provinciae, quia pereunt disciplinae. Vera autem disciplina est thronus regnantis in ecclesia Christi, est custos spei, retinaculum fidei, dux itineris salutaris, fomes ac nutrimentum bonae indolis, magistra virtutis, quae nos faciat in Christo manere semper, ac jugiter Deo vivere, et ad promissa coelestia divinaque praemia pervenire; quam et sectari salubre sit, et aversari ac negligere lethale.” Aliam denuo causam latère in ministrorum litibus et aliorum sapientia mundana. Denique, allatis ex patria historia nonnullis fatis et rebus insolitis, quas pro signis imminentis irae Dei habet, alloquitur magistratum, populum, ecclesiae ministros, homines urbanos et rusticanos omnesque reipublicae cives eosque adhortatur ut quisque colat honestatem et veram pietatem, ne pereat ecclesia, et incolu-

¹⁾ Pag. 316: „En zoo wort — Gods Soen-dagh, Soen-dagh, Son-dagh Ondanckbaarlyek verspilt, verspeelt, verspeldt in Sond-dagh.”

²⁾ Conf. etiam eius praef. ad CAVEI Primit. Christianismi.

mis maneat civitas. Ita WITSIUS. Fuerunt inter eius aequales, qui auctoris moerorem acriter exagitarent; alii contra eum laudibus ad coelum extulerunt. Nos quidem hac de re sic iudicamus, WITSIUM, ubi de Cartesianorum erroribus loquitur, nimis audacter et temere ipsius Cartesii sententiam perstrinxisse (uti mox infra videbimus), sed morum et cultus pravitatem omni iure reprehendisse. Ex omnibus autem quae scripsit, satis nobis eluceat eius religionis amor et vitae praxeos pietatisque promovendae studium. Cuius rei veritatem argumentis ex aliis quoque scriptis allatis comprobare volumus, quia in hac *practica* ratione nucleus s. summa eius theologia continetur, quo WITSIUS *theologus biblicus* cognoscitur.

Religionis pietatisque praxeos amorem WITSII cognoscimus e ratione, qua *fidei* notionem describit ¹⁾. Fidem enim, quae *salutaris* appellatur, rite distinguit a fide quam vocat *historicam*, i. e. nudum assensum praebitum iis quae in verbo Dei continentur, propter auctoritatem asserentis Dei, sine ullo pio voluntatis motu. Itaque qui hanc fidem habent otiose duntaxat speculantur circa ea, quae verbo Dei docentur, neque referunt ea ad praxin. Differt a fide *salutari* cum in agnitione veritatis tum in applicatione veritatum euangelii tum in gaudio tum in fructibus. WITSIUS hanc veram fidem tam arcte coniungit cum amore, ut hanc *illius actum* nuncupet,

¹⁾ De *fide* cff. quae auctor scripsit *Occ. Foed.* Lib. III, Cap. VII, et Exercit. in Symb. Apost. pag. 21--43.

cuius rei comprobandae causa provocat ad AUGUSTINUM dicentem: *quid est credere in Deum? credendo amare.* Deinde haec fides appellatur *fames et sitis Christi, receptio Christi, reclinatio in Christum, unio cum Christo,* unde oritur fiducia, tranquillitas, gaudium et pax. Hanc ita describit: „vera in Deum per Christum fides est vita spiritualis, quae per regenerationem electis inditur, princeps actus et sequentium vitalium operationum scaturigo.” Monet autem auctor, eam non esse unum aliquem singularem animae actum vel habitum neque ad unam duntaxat animae facultatem restringi debere, sed esse aggregatum quid e variis actibus se invicem inconfuse permeantibus, et dulci *συνύλη* se mutuo promoventibus iuvantibusque constans: totius hominis mutationem importare; totius vitae spiritualis fontem, et denique totius animae sanctam erga Deum in Christo operositatem esse.

E dictis intelligi potest, quo loco habuerit WIRSIUS vitae praxin et veram pietatem. Alibi quoque disertis verbis id repetit. Incipit *Dedicationem* libri *Exercit. in Symb. Apost.* his verbis: „ex quo tempore rei academicae admotus sum id mihi negotii credidi primum dari, ut sacratissimam euangelii veritatem, quantum illius a me fieri poterat, pure, perspicue, accurate, modeste, graviter studiosae iuventuti inculcarem; totamque quanta quanta est ad generosae *pietatis praxin* referrem. — — — Non est coelestis illius sapientiae idoneus auditor, ne dignum nunc doctorem dicam, qui non animum ei sub-

mittat aequum, pacificum, placidum et *pietatis* non *fucatae* sedulo studiosum." Et alibi: *religio non in lingua sed in animo, non in verbis sed in factis, non in speculationum subtilitate sed in cordis puritate, non in novorum εὐρημάτων adsectatione sed in novae vitae studio* sita est. Hanc ob causam WITSIUS minoris pretii ducebat eas res quae ad salutem aeternam prorsus nihil valent. Ita, ubi de creatione agit, loquitur: "quaestio, an singula singulorum dierum opera momento facta sint, an aliquo temporis tractu non est magni momenti. Ego eam inter problematicas colloco, de quibus salva fide et charitate inter Reformatos disputari potest."

Pietatis amorem et studium ut apud suos excitaret, ut de methodo et via alios erudiret, de industria scripsit opus suum cui titulus est: *Schediasma theologiae practicae*, quo veri ac interioris Christianismi genuinum exercitium, ac generaliora saltem atque universaliora pietatis officia, quanta ut fieri potest brevitate exponuntur ¹⁾. Brevem operis delineationem hanc constituit, ut complectatur praecipua et universalia officia christiani, quatenus versatur 1. circa Deum, 2. circa Christum, 3. circa se, 4. circa proximum.

Ita Witsius scribendo et agendo, doctrina et exemplo,

¹⁾ Hoc opus posthumum, ab ipso auctore nunquam forsitan publico destinatum, e serinio suo protulit et in lucem edidit ven. A. BYLER, *Groningae*, 1729, qui in praef. monet: "Witsium dictasse haec privatim suis discipulis, dum *Ultraieci* professorali munere fungeretur, et quidem anno 1696."

longe a Scholasticorum ratione abiens ecclesiae dogmata ad pietatis praxin referre et pacem caritatemque apud omnes conservare studuit. Finem hic ponimus allatis MARCKII verbis hisce: *Noster docebat uti vivebat, et vivebat quemadmodum docebat. Haec vera pietatis nota est.* Nos in hac materia longe versati sumus, quia WITSII practica in theologicis ratio arcte cum biblica ita est coniuncta, ut quidquid ille hac in re doceret, id sola e. s. scriptura erutum esset ad hanc melius cognoscendam et intelligendam.

His igitur peractis, in duabus paragraphis sequentibus nonnulla de Nostri indole narrabimus et de loco, quem inter aequales suos obtinuit.

§ 4.

De indole Witsii.

Ex iis quae de WITSII pietatis et pacis amore diximus, nobis aliquatenus jam constiterit, quaenam eius fuerit indoles. Habuit Noster ob indolem suam et characteram multos laudatores; perpauca contra scriptores eum vituperarunt. Nec mirum: nam erat vir perquam amabilis et facilis. Amicitias sane egregie et firmiter colebat cum multis suis aequalibus; inimicitias cum nemine habuit, et licet alii ipsum aggredierentur, placide et sine aculeo respondebat. Si omnia quae apud plurimos de Nostro

auctores legimus, in unum contrahimus, nos WITSIIUM ob has praecipue tres virtutes laudamus, quod gaudebat mente *liberali, pacifica, sibi constante.*

MARCKIUS hoc ei elogium dedit, cui VRIEMOET (l.l.) assentitur: „ nullius ab homine pendebat dictamine, sed solius Spiritus discipulum se testabatur et praestabat. Hinc procul abfuit, aequae a veterum fastidio et novorum pruritu, quam a novorum odio et veterum insano atque inertis amore. Noluit ille cogi a quoquam, sed nec cogere quemquam, partes nec sequi nec facere doctus. Nec potestis dubitare de viri zelo pro fide semel sanctis tradita, et pro vera in Deum pietate, quem scriptis monumentis expressit, cum esset apud *Leovardienses* et *Franequeranos.* — — Fuit utique, si quisquam, senex noster in *pacem et concordiam fratrum verorum* pronus, nec aliquid egit unquam ad eam turbandam, sed omnia ad eandem seu firmandam seu revocandam, et tollenda dissensionum semina cuncta. — — Ita vixit WITSIIUS noster, nemini gravis, et omnibus quibus aliqua ratione coniunctus fuit gratissimus, nec ulli humanitatis et fraternitatis officii facile secundus. — — Fuit praeterea eius modestia plane singularis, qua ipse non tantum cum omni sollicitudine versabatur semper in tractandis litteris et mysteriis sacris; sed et qua sibi ipse vix placebat unquam in iis quae felicissime dixerat et scripserat, in necessariis horum laudibus etiam amicissimorum sinceritati diffidens. *Studiosos*, qui ex omnibus orbis universi oris ad ipsum confluebant, ut fratres, imo ut *filios* am-

plectebatur ac fovebat. Illorumque studiis, consilio, admonitionibus et omni opere prodesse conabatur. Quare ex ipsius schola egregii prodiere viri, quorum adhuc multi et academiae et ecclesiae insignia sunt ornamenta." Cum hoc MARCKII iudicio conveniant sententiae ceterorum scriptorum cum belgicorum tum exterorum: BEYLERI, BUDDEI, WEISMANNI.

Sed ipsius Nostri scripta inspiciamus, quibus eius mentem et indolem optime cognoscere possimus. In Exercitt. in Symb. Apost. "ad Lectorem" scribit: "Christiani sumus. *Unum habemus magistrum et doctorem infallibilem, Christum.* Ad homines ubi ventum est, tunc unius semper sententiam sequi, non id curiae sed factionis est. A qua ego me alienum esse profiteor, fore spondeo. *Non me cuiquam mancipavi, nullius nomen fero, multum magnorum virorum iudicio tribuo, aliquid et meo vindico.*"

Quod attinet controversias, quae illa aetate movebantur, cuique libertatem vindicat his verbis: "*Libertas etiam aliqua eruditis permittatur, in explicatione locorum scripturae, in selectio argumentorum pro communi veritate, in usu phrasium ac terminorum, in determinatione quaestionum, quas problematicas vocare solemus; sed libertas modestiae, prudentiae et caritatis limitibus circumscripta, ne in petulantem licentiam degeneret, ac Zionem nostram in Babelem vertat* ¹⁾." Non minus lites componere maledbat quam multiplicare adeoque pacem servare semper

¹⁾ *Dedic. Oec. Foed.*

studebet. „Non probare,” inquit, „eorum studia possum, qui, dum de dissidiis nostris disserunt, non decadas modo aliquot sed et centurias controversiarum numerant, truci eloquentiá in innoxia quandoque saevientes.” Si rogamus quo tandem modo circa lites versandum ei videretur, ita respondentem audimus: „mea sic stat sententia, candide agendum esse in omnibus: et in quavis disputatione non id quaerendum esse ut quam longissime ab adversario distes, sed ut ad amicam et sincere quaesitam veritatem quam maxime accedas ¹⁾.” Nam *veritas nusquam se pandit explicatius, quam ubi animum nanciscitur ab altercationum aestu tranquillatum, et praecudicibus affectibusque vacuum* ²⁾. Haec eius animi constantia et pacis studium cum pietate erant coniuncta, tum factis tum verbis probata ³⁾.

§ 5.

De loco, quem WITSIUS inter Voetianos et Cocceianos obtinuit.

Tam varia inter viros eruditos exstitisse iudicia de loco quem inter partes dimicantes obtinuerit Noster, non est quod miremur. WITSIUS enim nulli parti addictus, nul-

¹⁾ *Misc. s. I.*, 120, Ed. 3.

²⁾ *Misc. s. II*, 939, Ed. 2.

³⁾ Cuius rei exemplum legitur in *Act. Synod. Leovard.*, supra laud., ubi Witsius AMERPOLIO cuidam, qui eum iniuria affecerat, ignovisse traditur.

lius ex sententia pendens nec docti VOETII nec magni COCCII mancipium erat. Ex iis quae supra de eius caractere diximus, efficitur WITSII soli veritati fuisse addictum, partes haud facientem neque sequentem, lites minuere non augere studentem. Sicut nullius nomen gerebat; non curabat *a quo* quid dicatur sed *quid* dicatur. Quaerebat semper verum et accipiebat, peracque existimans quicumque id locutus esset. Itaque eum neque *Voe-
lianum* appellare possumus, uti BENTHEMIUS, neque *Coc-
ceianum*, uti plerique scriptores, neque *eclecticum*, uti YPEY, neque eum sententiam suam unquam mutasse existimamus, uti THOLUCKIUS ¹⁾. Sed *theologus mere biblicus* appellandus est.

Theologum mere biblicum ipse cum semper se profiteretur neque nisi cum s. scriptura loqui velle, hac in re ab initio usque ad finem vitae publicae suae sibi constitit. WITSII suam viam ingressum esse, fere omnes viros doctos concedentes habemus ²⁾. Si in unius vel alterius scriptoris dicto reperiebat, quod verbo Dei congruum

¹⁾ c. l. II, 246.

²⁾ Cf. SCHRÖCKH, *Christl. Kirchengesch. seit der Reform.* VIII, p. 545: „Aber eben dieser Parthey (der Coccejanen) hatte das Glück Männer um sich zu ziehen, welche dreist genug waren, mit ächter Gelehrsamkeit und prüfenden Geist, dem Stifter derselben bis auf manche seiner Grundfesten nachzugehen, und sie zu erschüttern; wenn sie ihm gleich sein Hauptverdienst unangefochten liessen. Wen also VON TILL und FE. BURMANN und JOH. BRAUNN und andere allerdings gelehrter Männer ihm beinahe auf jedem Schritte nachfolgten: so erlaubte es sich dagegen der seine Kräfte fühlende HERM. WITS oder WITSII bisweilen einen anderen Gang zu nehmen, und Schwächen aufzudecken, die der gemeine Scklirer gefissentlich verbirgt.“

ducebat; id statim accipiebat, cetera autem reiiciebat. Haec pluribus dictis hic illic e Witsii operibus allatis non potest non probari. Etsi civis academicus nunquam ipsum COCCEIUM vel *Cocceianum* quendam theologum, sed VOETIUM, HOORNBECKIUM, ESSENIUM, MARESIUM aliosque *Voetianos* audiverat; tamen et linguarum imprimis orientalium studio et s. scripturarum recta interpretatione, legendo, relegendo, meditando eo pervenit, ut palam profiteretur, se cum iis facere, qui fundamenta doctrinae *foederalis* feliciter olim in ecclesia tradita esse opinantur ¹⁾, adeoque ab hac una parte in COCCEII sententiam discedit: ab altera tamen parte multas COCCEII hypotheses reiicit. Magni faciebat WITSIIUS semper COCCEII scripta. Sed suum inter haec nunquam repudiabat iudicium. „Omnis pagina mea (inquit anno 1694 tertia Edit. Oec. Foed. Libr. IV, c. VI, § 74, p. 679, cf. Vriemoet, l.l. 540) loquitur, quo loco mihi vir iste celeberrimus sit. Cui licet non per omnia inconsiderata credulitate adstipuler, haeresis dicam, ne per somnium quidem, scripsi; nedum in hac causa, (de hirco Azazele, de quo illic egerat) ubi non tam de dogmate quam de instituti alicuius Mosaïci mystica significatione controvertitur; salva utrimque communi fide.” Multis locis Witsius Cocceium laudat, sed et multis ei contradicit ²⁾; ita, ut inter *Cocceianos* ab omni

¹⁾ Cf. *Allocut. irenicam* Oec. Foed. praefixam.

²⁾ Conf. ad unum *Misc. Sacra*, I, 172, 673, 727 sqq. II, 593, 616. *Melet. Leidens.* pag. 444 sqq.; ad alterum *Misc. Sacra*, I, p. 38—40, 100, 164, 735 sqq. II, 153, 222, 600—611 passim.

parte numerari non possit. Sed neque totus *Voetianis* addictus erat. Erat quidem, sicut *VOETIUS*, orthodoxiae patronus; cuius laudem apud omnes suos aequales reportavit. Ipse etiam hac de re ita loquitur in *Allocutione irenica*: „doctrinam gratiosi foederis ita tractandam selegi, ut et veritati, hactenus in ecclesiis traditae atque creditae, sua constaret sarta tecta incolumitas.” Attamen longe alia ratione quam *VOETIUS* solebat, ecclesiae doctrinam propugnabat; nam ad s. scripturam, ad verbum ipsum Dei, omni dogmaticorum rigore et scholasticorum ambagibus reiectis, semper redeundum esse docuit. Audiamus ipsum studiosos theosophiae alloquentem ¹⁾: „quoties hortatus sum, ut non contenti ex locis communibus, systematibus, summis, synopsis ea didicisse, quorum in Examinibus reddenda aliquando erit ratio, generosioris animi stimulis instigati ad maiora eniteremini, ac sapientiam Dei, per universum scripturae corpus, non in *dogmatibus* solum, sed et historicis et ritibus et prophetiis, mirabili varietate partitam, ac quae par est diligentia rimaremini?” — Igitur mediam potius viam inter duas dimicantium partes ei ingrediendum esse sibi videbatur, et (uti iam saepius diximus), lites inter utramque componere studebat; quod consilium assequi ut ei contingeret, statum controversiarum e vero semper formavit: „nemini quicquam affinxi, quod pro suo non

¹⁾ Haec allocutio praefixa est *Exerc. in oral. Dominicam.*

debeat agnoscere; hisque pugnavi argumentis, quae meam prius expugnaverunt conscientiam."

Ita studebat Noster aequales suos ad unicam veritatis viam revocare. Unica autem illa veritatis trames — *verbum Dei* ei erat. Theologus (inquit) cum Deo loqui debet. Vocem clamantis in deserto fuisse Witsium, historia nos docet. Neque tamen a consilio suo deterreri patiebatur. Studiosos theosophiae, discipulos suos, ubi de studiis biblicis sermo erat, ita alloquitur: „Ita est, mei iuvenes; modo cum Deo incipiat, modo naviter opus urgeatis, verbo ut dicam, modo vobis ipsi non desitis, desperandum non est de eximiis profectibus." Itaque, cum in omnibus sane biblica ratione versaretur, acriter sese opposuit *Cocceianis* et *Cartesianis*, qui philosophiam et theologiam inter se miscabant, et s. scripturae enuntiata ad suas perversas opiniones accommodabant. Negari sane nequit, WITSIUM paulo alacrius et iniuriose in illos et in CARTESIUM invectum esse, ubi, in *Contentione Dominicum sua vinea* (p. 262 sqq.), controversiis ad decem rerum capita relatis, cum VOETIO, cum DU BOIS, cum SÜETONIO TRANQUILLO caeterisque *Voetianis*, philosophum illum, quia omnes res indubias redderet, appellavit *atheum*; sed hoc iuvenili ardore ignoscendum est; postea tamen multo mollioribus vocibus de eo ita scripsit: „Habent philosophi illustres observationibus et experimentis suis viros, ex quibus nunc unam duntaxat feliciam ingeniorum trigam nuncupare lubet, VERULAMIUM, BOYLIUM, et quem nescio quo ordine collocare de-

beam, invidum aliquibus, venerandum aliis, celeberrimum cunctis fatentibus nomen, RENATUM CARTESIUM." (*Misc. sacr.* II, 941).

Id enim inprimis spectabat WITSIUS, ut ecclesiae unitate servata omnes in amicitiam reconciliaret. Qua in re tantam sibi laudem etiam apud exteros comparavit, ut theologi *Angli* de controversiis suis iudicium eius postularent: quo facto quantopere illorum votis satis fecerit WITSIUS, nos docet liber quem hac occasione scripsit. Ceterum fidei praxi studens, in exornanda et rite disponenda *theologia ascetica* ita excelluit, ut si parem aliquem, superiorem certe neminem agnosceret; adeoque inter VOETIOS, TEELINCKIOS, HOORNBEECKIOS, BRAKELIOS, TILLIOS, qui *theologiam asceticam* descripserant, non ultimum locum tenebat. — Ita WITSIUS, eruditione et pietate excellens, nulli factioni implicitus, non humano nomini mancipatus, in mediam viam, quam ipse tenebat, aequales suos ducere conatus est, adeo, ut *theologiam biblicam* promovisse iure a nobis iudicetur. Id autem luculentius patebit ex iis, quae de ipsa WITSII *theologia biblica* in altera parte nunc narrabimus.

PARS ALTERA.

DE WITSII THEOLOGIA BIBLICA.

Praemonenda.

Witsii theologia biblica imprimis petitur ex eius *Oeconomia Foederum Dei cum hominibus* in 4°, addita *Allocutione irenica*. Hoc primum et iterum edidit Leovardiae, ann. 1677 et 1685. Sed editio tertia, Trai. ad Rhenum, ann. 1694, *Dedicatione* GUILIELMO III° ornata, priores longe superat, postea edita est *Herbornae* ann. 1712 et *Basileae* ann. 1739. Hanc belgice vertit reverendus MART. HARLINGIUS, Ecclesiastes Hornanus, et iam tertia vice prodiit Amstel. ann. 1716. — Consulenda deinde sunt nonnulla alia scripta, in quibus multa rerum sacramentorum capita, quae in Oeconomiarum libris vel passim vel breviter saltem tanguntur, uberius et copiosius tractantur. Haec sunt praeter ea quae supra iam laudata sunt: *Miscellanea Sacra*, Tom. I, quibus continentur, praeter alia, dissertationes lectu dignissimae de „Prophetis et Prophetia”, de „Tabernaculi Levitici mysteriis”, de „collatione sacerdotii Aaronis et Christi,” de „Synedriis Hebraeorum,” et de „sensu Epistolarum Apocalypticarum;” *Meletemata Leidensia*, quo volumine inter alia continentur „Praelectiones de vita Pauli Apostoli” (ubi sententiam suam antea prolatam mutavit, motus auctori-

tate SPANHEMII) et de „miraculis Jesu”; denique eius *Animadversiones irenicæ ad controversias Antinomorum et Neonomorum in Britannia*, quæ alia occasione inserta sunt *Misc. Sacr. Tom. primo*. — Cetera scripta quæ Witsius edidit, hæc sunt: *Judæus Christianizans circa principia fidei et S. S. Trinitatem*, ann. 1660, in 12°, *Præxis Christianismi cum Imaginibus Spiritualibus*, 1665, belgice sermone edit; *Ernstige betuyging aan de afdwalende kinderen der Kerke tegen de gronden van St. Jean de Labadie en de syne*, Amst. 1670. *Aanstootelycke Nieuw in Waarheyt en liefde ontdekt*, 1673. *Diss. epistolica ad Ulr. Huberum de scripturae s. auctoritate divina*. Idem vero argumentum quod hoc scripto continetur, habent *Misc. S. Tom. II*, in his tribus Exercitatt. de „Usu et abusu Rationis circa Mysteria fidei”, porro „de Conscientia nunquam an aliquando errante”, denique de „Efficacia et utilitate Baptismi in electis foederatorum infantibus.” His adde *Praefationis*, quibus W. CAVEI *Primit. Christianismi*, et *Antiquitates Apostolicas*, ut et TH. GODWINI *Mosem et Aaronem* ornavit. Etiam TH. GATTAKERI *Opera critica*, Ultraject. 1698 in folio edidit. Quibus omnibus annumerari possunt, præter nonnulla *carmina spiritalia*, *Orationes* quaedam *sacrae* Mss. Ex his omnibus scriptis bene collectis et altero alterum illustrando cognoscere poterimus WITSII *theologiam biblicam*. Qua in re ut recta viú progrediamur, *primum* videbimus de eius *theologia universe spectatá*, *deinde* de ipsa *theologiae forma* quæ dicitur *foederali*, qualis inprimis in op.

Oec. Foed. invenitur. *Denique in Epicrisi* nonnulla de eius laudibus et vitiis adiiciemus.

CAPUT I.

DE WITSII THEOLOGIA BIBLICA UNIVERSE SPECTATA.

§ 1.

De fide quam Witsius habuit s. scripturae.

Witsii theologia biblica maxime cognoscitur e fide quam habuit s. scripturae. Eam unicam fidei normam esse iudicavit, ita ut quidquid cum ea non convenit, pro falso haberet idque reiiceret. „In arcanis,” inquit, „scripturarum libris sacratioris sapientiae secreta panduntur. Quicquid ex iis non eruitur, quicquid iis non superstruitur, quicquid cum iis non exactissime conspirat, quantacunque se sublimioris scientiae specie venditat, quantacunque se vel traditionis antiquitate, vel doctorum consensu, vel verisimilium argumentorum pondere, tueatur, vanum, futile; merum denique mendacium est” (*Misc. S. II. 855*).

Quaerere hinc nostrum est, quid Witsius cogitaverit

de his quatuor rebus: *primum* de fide nixa auctoritate (*Misc. S. II*, 158, 159); *porro* de theopneustia sive inspiratione prophetarum (*Misc. S. I*, 84—87); *deinde* de infallibilitate Apostolorum (*Misc. S. I*, 325—345); *denique* de articulis fundamentalibus et non fundamentalibus (*Exerc. in Symb. Apost.* p. 11—21). De singulis singulatim videamus.

Summa rei breviter huc redit. Quod ad *primum* attinet: „Aliud est,” inquit, „fidem adhibere alicuius testimonio, ad quod sola dicentis sufficit auctoritas, aliud est rei veritatem agnoscere ex argumentis; ad quam rem requiritur perspecta recte subductarum rationum probabilitas. Quae duo, etiamsi in scripturarum pia lectione jungenda sunt, ex rei tamen natura toto genere sunt distinctissima. Nemo Christianus est qui dubitet, quin Christo et Apostolis quidlibet affirmantibus simpliciter sit credendum, propter auctoritatem divinam, quod proferunt, testimonii. Sed *non semper illi dictis suis apostolicam obtendunt auctoritatem.*”

De *prophetarum theopneustia*, ad 2 Petr. I: 21 hoc animadvertendum esse dicit, actum divini spiritus tantam esse efficacitatem, ut inspiraverit sanctis ea quae dicenda haberent, ad dicendum valide impulerit, denique in dicendo tam sapienter ac certo direxerit, ut in mente eius explicanda ne minimum quidem aberrarent, adeo ut ipsa quae proferebant verba pro verbis spiritus sancti habenda sint. Quod attinet magnam apud prophetas dictionis diversitatem; WITSIUS negat hoc ita concepiendum esse,

quasi *res* quidem revelatae a *Deo*, *stilus* autem et character sermonis a *prophetis* sint. Sed et neque hoc credendum, spiritum sanctum singulis singula verba afflatu quodum dictasse, nulla ut prophetae in iis meditandis et disponendis *rationalis* opera intercesserit. Inde etiam prophetae non semper eadem praecise verba retulerunt, quomodo ea ex ore Dei audiverant. Sua enim prophetae quadam libertate usi sunt. Verum ita spiritum s. cum hominibus rationalibus rationali modo egisse credibile est, ut eorum se accommodans ingenio, singulorum naturales qualitates in usum suum adhibuerit, sibi que fecerit inservire: adeoque quidem ut conveniter suae indoli loquentes ita directi fuerint a Spiritu ne quid ab ipsius intentione deflecterent. Atque hinc aliter locutus est Jesaias, aliter Ezechiel, uterque tamen ex Deo. Apostoli etiam atque euangelistae sermones Jesu quum recitant, tum quoque quando ipsum directe loquentem introducunt, non iisdem quibus Dominus utuntur verbis: quia non iisdem utuntur inter se. Id modo teneatur, prophetas, quando ut prophetae loquebantur, instigante Spiritu, semper ita fuisse locutos ut Spiritus eos volebat loqui, semperque mentem Spiritus suo sermone expressisse. *Itaque WITSIUS orthodoxae quidem, sed tamen libere hac de re disseruit.*

Haec autem quae de inspiratione statuit, arcte coniuncta erant cum eius sententia de *infallibilitate apostolorum*: alterum ex altero consequitur. Quae sententia huc redit. Ad eam infallibilitatem apostoli non nisi

certis quibusdam gradibus pervenerunt Apostoli. Christi promissio (Joh. XIV: 26, XVI: 13) non extendit se ad singula *facta*, ut patet e Gal. II: 11—14. Et in ipsa doctrina revelavit iis Spiritus quae temporis ratio exigebat. Attamen Apostoli veritates omnes quas scire et docere debebant edocti sunt non ab hominibus, neque ratiocinationibus sui ingenii, sed per revelationem immediatam Dei, quae fieri non potest ut unquam fallat. Itaque Spiritus quem doctorem ductoremque habebant, non passus est ut ullum unquam errorem, sive scii sive inscii, pro coelesti veritate populis obtruderent. Ceterum, fuerunt quidem apostoli *instrumenta* spiritus s., sed *rationalia*; spiritus s. iis non adimebat ratiocinandi facultatem, quam natura concesserat. Itaque si quaeramus, qualem tandem infallibilitatem WITSIUS Apostolis attribuerit, eum ita loquentem habemus: „non attribuimus nos apostolis *infallibilitatem metaphysicam*, neque credimus illos *mera* fuisse *organa spiritus*, qualis est fistula ad os ac in manu musici. Sed credimus, eos quoties doccbant, tam liquide a Spiritu Sancto fuisse informatos, ut nunquam errorem pro veritate euangelica obtruserint.” E dictis apparet, WITSIUM *in his omnibus orthodoxam ecclesiae doctrinam professum esse, adeo ut iure dicere potuerit* „haec summa est orthodoxae fidei, quam profitetur ecclesia catholica.” Ad hanc suam sententiam dicta Luc. XII: 11, Joh. XVI: 13, Act. XV: 28 (ἔδοξε τῷ ἁγίῳ πνεύματι καὶ ἡμῖν), Act. X (de Petri ignorantia), Gal. II (de discrepantia Pauli et Petri),

Act. XXIII (Pauli apologia, οὐκ ἤδειν ὅτι ἐστὶν ἀρχιερεὺς) explicat et contra philosophorum et criticorum, imprimis CLERICI, dubia defendit.

Denique locum de s. scriptura dilucidissime exponit WITSIUS doctrinâ sua de *articulis fundamentalibus*, sive de iis quae ad salutem aut ad religionem aut ad ecclesiam creditu et cognitu necessaria sunt. Eius sententia huc redit. 1°. Nihil pro fundamentali articulo haberi debet, quod in scriptura non reperiatur et quod ibi evidenter propositum non sit. Clarc autem in scripturis exstare censenda sunt, non modo quae totidem verbis ibi leguntur, sed et quae per evidentem, omnibusque attendentibus obviam, consequentiam inde deducantur. Nam per consequentias etiam fundamentales fidei articulos probatum passim ivere Christus et Apostoli. — 2°. Id solum pro F. A. tenendum est, sine quo neque fides neque resipiscentia potest consistere. — 3°. Fundamentale est quod scriptura fundamentum vocat, sive expressis id verbis fiat (1 Cor. III: 11. Matth. XVI: 18, 1 Tim. III: 15, 16), sive aequipollentibus, et sine quo id quod necessarium est nec credi nec cognosci potest (Gal. I: 8). — 4°. Quinam aut quot praecise articuli ad salutem necessarii sint, determinatu si non impossibile, certe admodum difficile est. Neque id oppido necesse est; sive singulos spectes, sive universam ecclesiam. Sufficit id generatim scire, eum necessaria tenere, qui Deum, in Christo, ex animo, amare eique confidere didicerit, interimque officium omnium esse adolescere in cognitione mysterii Dei et Christi.

§ 2.

De usu quem Witsius rationi humanae tribuit.

Vidimus iam, quanti Witsius s. scripturam fecerit. Nunc autem inquirentes, locum quem ille rationi humanae tribuerit, eius rationem biblicam cognoscemus. Cuius rei argumenta nobis praebet WITSII tractatus de *usu et abusu rationis circa mysteria fidei*. Summa huius libri hue redit.

Postquam professus est, se in hoc difficili labore enisurum ut mediam teneat viam inter eos qui circa rationis usum in rebus fidei in excessu peccant, quales sunt critici et philosophi, et eos qui, abiecta ratione sana, credulitatem suam auctoritati aliorum mancipant, verum controversiae statum ita deformat: *utrum satius sit scripturae verba flectere ut cum rationis axiomatibus conveniant, an rationis axiomata ad eum sensum corrigere quem scripturae verba fundunt?* Huic quaestioni ita respondit: quia ratio humana, si pro facultate sumatur, in nemine mortalium prorsus recta est; quia maxime errare solet circa res divinas, quamvis alioqui solertissima; ex his consequitur, rationem ita comparatam non esse idoneam rerum divinarum arbitram; nefas igitur est rationi vim facere in exponendis Dei eloquiis, ut ei gratificemur in tuendis ipsius axiomatibus; nam mysteria religionis transcendunt axiomata rationis, sed axiomata rationis certis

limitibus circumscripta sunt ultra quos eniti nolint; sic ut nequaquam rationi liceat mysteria isthaec eo nomine reicere quod nihil unquam iis simile in suis ideis et notionibus invenerit. Igitur in inquirendo divinorum verborum sensu, non est consulenda primum ratio, quid e se de iis rebus norit; sed unice attendendum, quid ipsa verba significant. Sed ex his omnibus sequitur, rationem habere quod conqueratur, quasi hac methodo non satis sibi sit relictum negotii: nam ratio quantumvis corrupta unica facultas esse manet, quae res divinas cognoscit; et in mente fecit Deus multas luminis sui scintillas residuas, quarum ope ratio format axiomata quaedam incontestatae veritatis, atque ex iis deducit conclusiones quasdam liquidissimas, quae recta ratio dici possunt. *Quum enim verum vero non possit esse contrarium, uti nec Deus sibi ipsi, consequens est, nunquam Deum supernaturali revelatione aliquid homini patefacere, quod repugnet veritatibus per se notis, sive rectae rationis dictamini. Fides igitur est convictio rationalis, quae non assentitur nisi veritati liquido cognitae; quamvis non cognitae ordinariae rationis via.* Concluditur: rationis humanae multos usus esse in cognoscenda, dignoscenda, probanda ac tuenda mysteriorum a Deo revelatorum veritate ac firmitudine, non modo quatenus facultatem mentis nostrae, sed et quatenus scita quaedam et axiomata notat: neque tamen agnoscendam esse pro norma et amussi ad quam exanimanda sint omnia religionis mysteria priusquam recipiantur fide.

Hac in fide cum staret WITSIUS, non mirum est, quin neutiquam se pati posse ubique testaretur, rationis auctoritatem a nonnullis criticis et philosophis supra scripturam longissime extolli, et hanc illius imperio prorsus subiici, vel interpretamentorum ludibriis everti. Lugebat, imò aegre ferebat, quod illi res ipsas arcanis voluminibus proditas, ubi a sueto naturae tramite recedunt, ita tractabant, ut quod in iis extraordinarium, miraculosum ac prodigiosum est, prodigiosa (sic ait) simplicium verborum torsione tollerent: hoc audaciam, hoc proterviam, hoc contumeliam, hoc impietatem dixit (*Misc. s. Tom. II, 200*).

Ita WITSIUS. Nostrum non est hic rogare, utrum WITSIUS in solitum supranaturalistarum errorem inciderit, studens miracula ex ipsa Dei natura repetere; qua in re sibi non constitisse censendus est. Id tantum dicimus, WITSIUM, quum provocet ad illud Davidicum dictum: „benedictus sit Jehova Deus, qui facit mirabilia solus;” WITSIUM, dico, ita contra criticos s. scripturae auctoritatem supra rationem longissime extollentem, et hanc illius imperio subiicientem, ratione mere *biblica* agere. Nam „res Dei,” inquit, „commodius explicari non possunt quam verbis Dei.” Ecce WITSIUS *theologus biblicus*, vel, si mavis, *scriptuarius*.

§ 3.

*De ratione, qua veritatem religionis patefactae e s.
scriptura et e miraculis peti voluit.*

WITSIUS, quum s. scripturam (ut supra vidimus) unicum et verum religionis et veritatis divinae fontem ac fidei normam haberet, multum operae in eo collocabat, ut euangelii, quod N. Testamentii libris continetur, auctoritatem divinam comprobaret argumentis petitis ex indole *dogmatum*, quae praedicarunt Jesus Apostolique, inprimis vero e natura *miraculorum*, quae patnaverunt. Quam argumentationem instituit hac ratione. — Ad *dogmata* quod attinet, ea partim talia esse dicit, de quibus ne hilum quidem homines suspicati essent, quae tamen postquam innotuerunt, apparuerint manifesta et rectae rationi esse admodum consentanea, et cum iis quorum notitiam aliquam ex ipsa natura hauseramus arcte cohaerere, et ad summum bonum consequendum esse absolute necessaria. Alia sunt (sic pergit Noster) quae mentem humanam superant; attamen si quis in ea paullo diligentius animum intendat, perspiciet tantam in iis esse tamque Deo dignam sublimitatem ac sapientiam, ut neque ignota reperiri, neque reperta componi connectique ab humano ingenio potuerint. In hunc sensum refert adorandae Trinitatis mysterium et quae illud consequitur incarnationem Filii Dei ex intacta Virgine. Haec omnia inac-

cessa semper hominibus mansissent, nisi per scripturas propheticas ex imperio aeterni deo ad obedientiam fidei omnibus essent notificata ¹⁾).

Inprimis autem WITSIUS e *miraculis* Jesu argumentum pro adstruenda euangelii veritate petiit et contra Judaeorum et Gentilium obiectiones vindicare studuit ²⁾. *Miracula* intelligit *stupenda eiusmodi opera, quae praeter aut contra communes naturae leges facta, omnemque creaturarum caussarum valentiam superantia, a Deo ad fidem verbis suis faciendam adhibentur* ³⁾. Ex his autem WITSIUS ineluctabili argumento confici vult, quod Jesus magnus ille propheta, patribus olim promissus, a Patre in terram demissus, atque adeo verus Messias sit. Praemissis nonnullis de numero, de vario genere, de origine de salutari usu miraculorum Jesu et quae plura sunt, ita pergit: // Quae argumentatio sic conficitur: quum miracula (ut initio diximus) eiusmodi operationes sint, quae natura leges superant, divinae semper omnipotentiae certissima sunt argumenta. Non est autem probabile, ut Deus, qui suprema veritas est, et veritatis studium ho-

¹⁾ Cf. Or. inaug. Traiect. de praestant. verit. euang., insert. *Misc. Sacr.* Tom. II, pag. 878 sqq.

²⁾ Hoc exposuit Witsius in *tribus* dissertat., quae continentur libro cui inscriptus est titulus: *Meletem. Leidens.*, pag. 330—339.

³⁾ Haec est clara et distincta definitio, quae mihi vera esse videtur. Utinam omnes, qui hodie de miraculis certant, sive ab orthodoxorum sive a liberaliorum theologorum sententia stent, in acute definiendis rebus Witsii exemplum sequantur! Tum enim multae lites, quae verbis ludendis adhuc agitantur, silebunt.

minibus adeo commendat, et ad veritatis cognitionem adsequendam idonea ipsis media suppeditat, ut ille, inquam, veracissimus Deus, omnipotentiam suam nequam hominibus mutuctur ad confirmationem mendacii et deceptionem picrum. Si quis ergo Dei nomine se venire narret idemque missionem suam tali effectu probet in quo manifeste Dei digitus eluceat, caussa dici non potest, cur non talis ille ut a Deo missus fidei obsequio recipiatur.”

E dictis iure efficitur, WITSIUM non e nudis miraculis sed ex iisdem arcte cum Jesu doctrina conjunctis probari velle evangelii veritatem. Inceperat autem WITSIUS hanc argumentationem supponendo, ipsam illorum miraculorum historiam, prouti N. T. libris continetur, indubiam et veram esse eique adeo omnem fidem habendam. Restat igitur nobis, ut et hanc miraculorum veritatem vindicantem WITSIUM audiamus. Id breviter confecit in alterá de miraculis Jesu *dissertatione*. „ Omnes,” inquit, „ idonei testis conditiones in Apostolis inveniuntur. Hae conditiones sunt: 1. accurata rerum de quibus testaturus est scientia, 2. probitas et fides, 3. omnis proprii commodi abnegatio, 4. invicta animi in asserenda testimonii veritate constantia ” Addidit hoc: talia sunt Christi miracula, ut, si non exstiterint, ne fingi quidem potuerint, neque arti alicui magicae aut diabolicae adscribi; haec miracula divina virtute edita ab ipso Deo in argumentum divinae missionis data sunt: ceterum Jesus nihil unquam docuit quod non in Mose et prophetis sit fun-

datum, imo veram aenigmatum mosaicorum clavem suis dedit. Ex his omnibus invicte conficitur, Jesum a Deo missum adooque Messiam esse." — Quidquid de huius argumentationis vi sit iudicandum, hoc certo certius ex iis nobis liquet, WITSIUM solis e s. scriptorum dictis et narrationibus, vel potius, proprie et accurate loquendo, ad ipsum Deum veritatem euangelii referendam esse stautuisse. Scripturae autem sacrae tam vehementer a se laudatae qualem *usum* WITSIUS tribucrit, nunc videamus.

§ 4.

De ratione, qua s. scripturam adhiberi voluit Witsius.

Talem sibi elegit WITSIUS s. scripturae interpretandae rationem, quae hodie a nonnullis *pneumatica* appellatur, eaque tamen cum *grammatico-historica* arte coniuncta. Plena sunt huiusmodi interpretamentis omnia eius scripta ob eamque causam imprimis optimi eruditissimi-que Interpretis legis et prophetarum nomen apud aequales suos nactus est, et etiamnunc non laudari tantum sed et consuli meretur. Simpliciter praee omnibus amabat, sententiam suam nunquam tegebat, eam semper cum modestia aperiebat. Cuius rei, praeter plura alia, haec adsunt testimonia. E. gr. ubi in Hebr. IV: 12 de significatione vocabuli *τοῦ λόγου* rationes et affirmantium et negantium cum e veteribus, tum e pontificiis et e nostris attulit, hanc epigrammā edidit: „ si mea mihi hic quo-

que dicenda est sententia, equidem fateor tam speciosa in utramque partem argumenta videri, ut ultra eligenda foret animo hacsitaverim. Omnibus tamen expensis, eam interpretationem simpliciore arbitror, quae hanc Pauli pericopam ad *sermonem euangelii* refert; ob eam potissimum rationem, quod omnia attributa euangelio optime conveniant" ¹⁾. Ob *simplicitatem* laudandus est Witsius, quando in Gal. IV: 25 ἡ ἄνω Ἱερουσαλήμ contra Cocceium ita scribit: "non multa collectionum ambage opus est, ut ex oppositione cognoscatur, quid notant illa verba, nimirum ecclesiam Testamenti Novi, quae spiritualis est et coelestis originis atque indolis, cett." ²⁾. — Longe ei antiquior erat simplicitas scripturarum omnibus subtilitatibus scholarum. Satius ducebat intra scripturae phrasas se continere, quam aliis utendo multiplicare controversias ³⁾. *Libere* docebat, adeo necesse non esse in oratione eodem semper vocabulo eadem significatione uti, ut pars oratoriae elegantiae sit significationem acute variare ⁴⁾. Denique ita in s. s. interpretanda versari solebat, ut singula enuntiata ex ipso Dei verbo explicata, comprobata argumentis ad praxin religionis applicaret. Audiamus ipsum loquentem: "Summa fide, prudentia ac religione in tractandis Dei oraculis versandum est; verus eorum ac genuinus sensus ex accuratissima verborum et

¹⁾ *Misc. S.* II. 118.

²⁾ l. l. p. 153.

³⁾ l. l. p. 757.

⁴⁾ l. l. p. 140.

rerum omnium eo facientium indagacione eruendus, aperteque sermone ad conscientiam auditorum demonstrandus est; ita quidem ut divinorum eloquiorum sapientia, sanctitas, simplicitas, maiestas, et quam Graeci eleganter dicunt *θεοπρέπεια* in candida luce collocentur ¹⁾. Ita Noster ea quae in scriptura patefacta sunt intelligere tantum ad salutem, non vero plura sapere studebat, adeo ut *mere biblici* instar *theologi* cum apostolo se facere professus sit:

μη̄ ὑπερ̄ φρονεῖν παρ̄ ὃ̄ δεῖ φρονεῖν, ἀλλὰ φρονεῖν εἰς τὸ σωφρονεῖν, *Misc. S. I, 376.*

CAPUT II.

WITSII THEOLOGIA FOEDERALIS.

§ 1.

De Witsii theologia foederali, qualis praesertim in eius opere Oeconomia Foederum exponitur.

Primum utrumque Dei cum hominibus foedus in se spectatum trademus; *dein* videbimus de iis ecclesiae dogmatibus s. decretis quae hic illie systemati suo inseruit WITSIUS.

¹⁾ l. l. p. 911.

Foedus ¹⁾ Dei cum homine est conventio inter Deum et hominem de ratione consequendae consummatae beatitudinis, addita comminatione aeterni exitii quo mulctandus est beatitudinis, ea ratione oblatae, contemptor. Foedus Dei tria in universum complectitur: 1. *promissum* consummatae beatitudinis in vita aeterna, 2. *designationem conditionis*, qua praestita ius illius homini acquiratur, 3. *sanctionem poenalem* adversus eos qui praescripta conditione non stant. Omnia haec hominem *integrum* spectant, ut anima constat et corpore.

Foedus cum homine pacisci Deo dignum est; deducitur hoc ex ipsa divinarum perfectionum consideratione, e Dei sanctitate, amore, iustitia.

Foedus Dei haecenus *μωράλλουρον* fit *διπλουρον*, cum homo eidem foederi *adstipulatur*. Hoc vocat scriptura: transire in foedus Domini (Deut. XXIX: 12), cuius adstipulationis formam habemus, Ps. XXVII: 8.

¹⁾ Auctor monet, voc. ברית, sive a ברא create, ordinare (in Piel succidendi significationem habens) sive a ברה eligere derivetur, non uno significato in sacris litteris venire. Aliquando, inquit, *improprie*, aliquando *proprie* usurpatur. Impropric notat haec:

1. *immutabile statutum* de aliqua re, cui nec addi nec demeri debet, quo includitur notio *testamenti* sive ultimae et irrevocabilis voluntatis, Jes. XXXIII: 20; XXXI: 36. Cf. Hebr. IX: 15-17.
2. *certum et stabile promissum* etiamsi mutuum non sit. Exod. XXXIV: 10.
3. *praeceptum*, Jer. XXXIV: 13, 14, coll. Gen. XIV: 13.

Non minus *πολύσημον* Graecorum *διαθήκη* est. Notat aut *testamentum* aut *legem*, Occ. Foed. p. 2, 3. — E varia haec vocabuli significatione ipsum foedus varias habet relationes prout accipialur *pactum proprie sic dictum*, i. e. *operum*, vel *testamentum* quale est foedus gratiae.

Non est in arbitrio hominis foedus Dei amplecti vel reiicere pro lubitu. Ipsa enim hominis conscientia dicitur, foederi huic, quoad omnes sui partes, summam inesse aequitatem. Et suo quisque amore ad summum bonum fertur, cuius potiundi, praeter conditionem a Deo praescriptam, nulla ratio superest.

Duplex foedus est, *Operum* et *Gratiae*, quae in scriptura reperiuntur, Rom. III: 27, ubi sermo est de *lege operum* et *lege fidei*. Per legem operum ea doctrina intelligenda est, quae viam monstrat, qua mediantibus operibus obtinetur salus; per legem fidei, ea doctrina, quae viam monstrat, qua mediante fide *salus* obtinetur. Formula foederis operum est, *qui fecerit ea homo, vivet in iis*. Rom. X: 5. Formula foederis gratiae: *quisquis credit in eum, non pudebit*, Ibid. vs. 11. (*Occ. Foed. Lib. I. Cp. § 15, I. Ed. 2*). *Conveniunt* haec foedera quoad *partes contrahentes* (Deus et homo), quoad *promissionem* (vitae aeternae), quoad *conditionem* (perfecta legis praescriptae obedientia), denique quoad *finem* (gloria Dei). *Differunt* vero in his, quod in F. gratiae Deus est *summe Misericors*, non tantum *Supremus* Legislatur et *summa Bonitas*, quod solus habet *Mediatorem*, qui conditionem perfectam obedientiae praestitit vel praestiturus, quod in foedere operum aliquid exigitur ab homine, ut *conditio*; foedus gratiae meris *pollicitationibus* Dei constat; denique in foed. operum homo consideratur ut *operans*, contra in foed. gratiae homo foederatus consideratur ut *credens* (*ibidem*). *Foedus operum, alias F. legis et natu-*

rae dicitur, quia lege praescribitur, opera ut conditionem exigit, et naturae superstructum ac coevum est. (*Lib. I. Cap. II § 1*).

Foedus id est *conventio inter Deum et Adamum ad imaginem Dei conditum, ut caput et principem totius generis humani, qua Deus pollicebatur ipsi vitam et felicitatem aeternam, si perfectissime omnibus praeceptis suis obediret, addita comminatione mortis, si vel in minimo peccaret; Adamus autem conditionem hanc acceptabat.* Quia Adam fuit creatura rationalis, Deo *ἰσέξουσιος* ac *sublex*, integer, ad imaginem Dei conditus et sufficientibus viribus ad omnem iustitiam implendam instructus; fuit subiectum habile, cum quo Deus foedus pacisceretur (*ibidem § 3*).

Huius foederis lex duplex est: 1. Lex naturae Adamo increata, et 2. lex symbolica, de arbore scientiae boni et mali (*Lib. I. Cap. III § 1*).

Lex naturae — est norma ¹⁾ boni et mali hominis conscientiae iam inde a creatione a Deo inscripta, idoque divina auctoritate hominem obligans. Haec primigenia lex in rei substantia eadem est ac *Decalogus*; nam lex naturae non potuit aliud esse quam praeceptum con-

¹⁾ „ Non admodum accurate locutus videtur, qui dixit *lex est notitia recti et pravi*. Neque enim lex proprio est notitia, sed *notitiae illius obiectum*. Legem hanc dicimus naturaliter homini notam; sed absurde quis notitiam naturaliter notam diceret. Notitia est actus noster, et quidem iuxta legis regulam componendus. Lex est norma divinitus praescripta, omnium actuum nostrorum regula.” *Lib. I. C. IV, pag. 17.*

firmationis cum Deo et perfectae caritatis; quod est in Decalogo. Prima et universilissima huius legis praecepta non in differenti Dei placito sed in sanctissima eius natura funduntur. Perfecta autem harum legum Foederis observantia dedisset homini ius ad praemium. *Lib. I. Cap. III, § 12.*

Sub hoc foedere operum placuit Deo sacris quibusdam *symbolis* promissionum suarum certitudinem firmare. Quae fuerunt quatuor: *paradisus, arbor vitae, arbor scientiae boni et mali, sabbathum*. Monet hic Auctor haec ita esse explicanda ne confundantur cum iis quae alterius foederis post lapsum sunt: nihil hic de Christo dicendum, nihil de fide iustificante in ipsum et quae eiusmodi plura reperiuntur: universa illa ad aliud foedus facere. (*Lib. I. Cap. VI.*)

De Sabbathi primi natura Auctor haec statuit. Distinguendum est inter quietem Dei et hominis. Quies Dei non est tantum cessatio, sed et acquiescentia in opere suo. Quies homini mandata complectitur abstinentiam ab omni malo opere, deinde acquiescentiam in solo Deo, denique cessationem ab omni opere impediente praestationem officiorum pietatis, quo tempore illa solemniter peragenda erat. Horum consequens in peccatore est, ut iuxta Dei exemplum septimo quovis die se recolligat ad vacandum cultui divino. Sed et mysticum significatum habet hoc sabbatum (*Lib. I. Cap. VII.*)

Foedus operum totum *violatum* est primo protoplastorum peccato. Lex enim foederis proculcata est quando

homo quasi rerum suarum arbiter, propriaeque fortunae faber, invito Domino, res non suas attraxit, iugumque Deo debitae obedientiae excussit. Hic autem lapsus ab aeterno fuit *praecognitus* a Deo et *praedeterminatus*, uterque infallibiliter futurus. Quod ita demonstratur. Omnes causae secundae ab una prima in agendo dependent. Quod et ratio comprobatur. Nam si daretur alia causa praeter Deum, quae independenter ab ipso operari posset, sequeretur plura dari prima principia. Non influit solum Deus in actiones causarum, sed et in ipsas causas, ut agant. Quod etiam valet de actionibus vitiosis scilicet *in quantum* actiones sunt. Quum enim actio peccati sit ens quoddam, sequeretur quod si actiones peccati a Deo non sunt, aliquod ens essentiam habens a Deo non esset; et ita Deus non esset universalis causa omnium entium. Quod est contra perfectionem primi entis. Ad has autem actiones voluntas humana etiam efficaciter *praedeterminatur*. Non tamen hinc sequitur, hominem obligatum fuisse ad simpliciter impossibile, aut coactum fuisse ad peccandum, minime omnium deum auctorem peccati esse. WITSIUS palam profitetur, se Dei omnipotentiam cum libero hominis arbitrio secum invicem conciliare non posse (*Lib. I. Cap. VIII*).

F. operum, postquam per peccatum hominis violatum est, ab ipso Deo aliquatenus *antiquatum* est, sed aliquatenus tantum. Nam multa in hoc fœdero aeternae veritatis sunt ¹⁾.

¹⁾ Cf. *Symb. Apost.* 476. VETRINGA, 244.

Et peccator adhuc obligatur ad obedientiam. Etenim nullo hominis maleficio Deus suo iure excidere potest. Hoc autem ius Dei est, ut homo omnisque adeo creatura deo omnimodo subiiciatur, in quantum subiici potest. Antiquatio ista divina in eo sita est, quod Deus declaraverit, neminem hominem vi huius foederis amicitiam secum habere posse, aut vitam aeternam consequi: adeo ut promissione foederis, ac spe promissi illius iuxta id foedus potiundi, omnes excidisse pronuntiet. Atque ita quidem foedus illud antiquatum est, ut renovari nullo modo possit. *Manet* ergo lex, prout norma nostri officii est, sed *antiquata* est eatenus, ut non habeat rationem foederalem, nec possit obire vicem conditionis, cuius praestatione ipse homo sibi ius ad praemium comparare queat (*Lib. I. Cap. IX*).

Foedere operum ita violato per peccatum hominis, et antiquato per iustum Dei iudicium, miser homo in profundum perditionis barathrum praecipitatus est. Accedit etiam quod homo, postquam foederatus Dei esse desiit, sine Deo in mundo fuit, neque poterat rationem aliquam excogitare Deum decentem, quã, salva *veritate*, *iustitia* ac *sanctitate* eum Deo reconciliaretur et in gratiam rediret. Placuit tamen Deo iuxta divitias impervestigabilis sapientiae suae, violationem hanc foederis legalis, stupendis operibus suis ut commodam occasionem substernere, erecto novo *foedere gratiae*, in quo inestimabiles thesauros omnisufficientiae suae multo clarius panderet, quam si omnia feliciter homini successissent, secundum

prius foedus. Hoc foedus gratiae est conventio inter Deum et electum peccatorem, Deo declarante liberum beneplacitum suum de salute aeterna, omnibusque eo pertinentibus, foederatis gratis dandis, per et propter Mediatorem Christum: homine autem per sinceram fidem beneplacito illi adstipulante (Lib. II. Cap. I).

Foederis Gr. bipartita est conventio: I. Dei cum Mediatore, II. Dei cum electis.

I. Pactum Patris et Filii intelligitur voluntas Patris Filium dantis ut Caput et Redemptorem electorum et voluntas Filii se ut sponsorem pro iis sistentis, in quibus ratio pacti et conventionis est. De hoc pacto legitur Luc. XXII: 29. Hebr. VII: 22. Gal. III: 17. Zach. VI: 13. Quoad legem quam Deus Mediatori proposuit, variae considerationes exstant legis et Mediatoris cui lex illa data est. Lex enim considerari potest: 1. ut norma naturae et officii, 2. ut conditio foederis. Mediator ipse considerari potest tripliciter: 1. qua Deus, 2. qua homo, 3. qua mediator Θεάρχωνος. Qua Deus nulli legi subiici potest. Sed non obstat quod Filius ab aeterno spoponderit pro hominibus. Qua homo legi morali non tantum subiectus fuit, sed et legi ceremoniali et politicac. Qua Mediator dupliciter sub lege: 1. ut imperante conditionem perfectae obedientiae, quod cum nostri causa in se susceperit, merito obedientia ipsius activa nobis imputatur; 2. ut obligante ad poenam debitam electorum peccatis, quae etiam in se susceperat. Filius qua Deus pacto quidem se subducere potuit, non vero qua homo.

Errant igitur *Remonstrantes* dicentes, obedientiam Christi prorsus fuisse liberam; si provinciam suam non susciperet, eum non meritum esse poenam. *Remonstrantium* πρώτον ψεύδος, unde ceteri errores pullulant, hoc est, libertatem voluntatis consistere in *indifferentia*, ut quis possit obedire vel non obedire; quum constituenda sit in *spontanea animi lubentia* (*Lib. II. Cap. III. in primis § 27*).

Legi, cui subiectus est, ab omni parte satisfecit Christus Sponsor et Mediator. Quo facto Christus hoc impetravit, ut qua Mediator ius in omnes electos habeat (*Jes. LIII: 10*). Sed in primis electis impetravit *immunitatem ab omni miseria, et ius ad vitam aeternam*. E locis *Matth. XXVI: 28. Gal. I: 4. Titus II: 14 et Eph. V: 25—27*, clare patet, effectum satisfactionis Christi non esse nudam *possibilitatem remissionis* peccatorum nostrum et reconciliationis nostri cum Deo, sed *remissionem et reconciliationem* actualem, abolitionem dominii peccati, et denique salutem ipsam, quorum fieri non potest ut exsortes electi maneat, nisi incassum Christus pro ipsis Patri satisfecisse censeatur ¹⁾. Et ius ad omnia gratiosi testamenti bona cunctis electis simul partum est morte Christi; hinc electi etiam aute vocationem efficacem varia supra

¹⁾ Ingeniose hoc probat Auctor interpretando vocabulo ἀπολυτρόσει, quo satisfactio Christi significatur. „Proximus enim,” inquit, „effectus redemptionis et solutionis λύτρον est immunitas captivi, non nuda possibilitas libertatis. Non est in more positum, neque cum iure convenit, ut post solitum pretium incertum adhuc maneat, num solvendus sit captivus, vel sceus (*Lib. II, Cap. VII, § 4.*)

reprobos privilegia habent. Sed momentosa quaestio est, utrum CHRISTUS pro omnibus et singulis *hominibus* sponderit et satisfecerit, an tantum pro *omnibus et singulis electis*? Respondet auctor: non pro omnibus et singulis hominibus, sed tantum pro *electis*. Quod facile probatur, modo ad naturam sponsonis et satisfactionis Christi bene attendatur. Quum enim Christus sponsonis sua in se suscepit, ut omne eorum debitum, pro quibus spondit, tanquam suum, convenienti passione, expungeret; et ipsorum loco omnem iustitiam impleret; idque satisfactione sua plenissime praestiterit, non minus quam si ipsi illi peccatores omnes poenas peccatis suis debitas tulissent, omnemque iustitiam consumassent: consequens est, ut pro iis omnibus et solis sponderit et satisfecerit, qui actu a peccatis suis solvantur (Lib. II. Cap. IX) ¹⁾.

II. Huic autem pacto Patrem inter Filiumque superstructum est F. Gr. *Dei cum electis*. — 1°. De huius foederis natura primum *in genere* haec docet. Deus hoc foedere se offert hominibus ut sufficientissimum, misericordem et iustum. Homines hic veniunt: ut peccatores, electi et illi, pro quibus Christus spondit. Huius autem foederis *promissa* gratiae et gloriae aliter promittuntur hic ac promissa erant foederis operum. In f. *operum* pollicebatur Deus homini vitam sub conditione *perfectae obe-*

¹⁾ Voc. πάντες et κόσμος eo sensu a viro accipiuntur, ut significant non: omnes *homines*, sed omnes et universos *electos*. Sic 1 Tim. II: 4 et Jo. VI: 51, 1 Jo. II: 2, 2 Cor. V: 19, Jo. I: 29 (ibidem §§ 8, 9, 14, 15-17).

dientiae, quam obedientiam se ipsum in homine operaturum non pollicebatur. In *f. gratiae* ita pollicetur vitam aeternam, ut simul polliceatur *dare fidem et resipiscentiam et perseverantiam* in sanctitate, sine quibus vita obtineri non potest, et quibus positis non obtineri non potest. Sed foed. gratiae nostri respectu conditiones proprie dictas non habent. Nam *primum: conditio* (proprie dicta in materie foederum) est *talīs actio quae praestita homini ius dat ad praemium*. Sed. in *F. Gr.* ius ad vitam non fundatur in ulla actione *nostra*, sed in sola iustitia *Domini* nostri. Porro *F. Gr.* proprie est *testamentum* (Hebr. VII: 20, 21), *immutabile Dei propositum*, a *nulla suspensum* conditione, sed et quasi ultima voluntas haereditatem aeternam electis dandi: quae, quum innitatur τῷ ἀμεταθέτῳ τῆς βουλῆς τοῦ Θεοῦ et sancita sit morte testatoris, uti fieri non potest ut subvertatur ulla electorum infidelitate, ita etiam firmitatem suam non nanciscitur ab ulla hominis fide; quum hoc ipso testamento de fide non minus immutabiliter, quam de salute disposuerit Deus. Denique evangelium stricte dictum *meris promissis* constat. Igitur fides non est *conditio* s. *causa* petendi mercedem, sed *via*, non ad ius, sed ad *possessionem* beatæ vitæ. Fides est *instrumentum* quo Christum Dominum illiusque gratiam et gloriam *apprehendimus*. *Bona opera* nihil sunt nisi *testimonia* fidei nostræque cum Christo unionis ¹⁾. Itaque *F. Gr.* respectu *sponsoris* magis

¹⁾ Res solet declarari *hoc simili*: extensio manus mendici qua ad mandatum divitis donum misericordiae gratuitum acceptat, est actus mendici

est foedus (*διπλοῦρον*), respectu nostri magis *testamentum* (*μονόπλοῦρον*)¹⁾. Quum vero Deus promissa sua in euangelio certo ordine proponat; quum homo vi legis *subser-*
vientis Foederi Gr. obligetur ut promissa illa eo ordine amplectetur per fidem; quum ea acceptatione homo fidelis se obligat ad vitae novae studium, antequam de vita beata praesumat; sequitur, hac ratione foedus Gr. fieri *mutuum*. (*Lib. III. Cap. I.*)

Si ipsam F. Gr. *substantiam* spectemus, non nisi *unum* illud unicumque est, neque vero ut aliud sit fieri ullo modo potest (Gal. I: 17. Hebr. XIII: 20).

Nam in foed. Gr. est *una* salus, *unus* salvator, *una* fides. Sed si *circumstantias* spectamus, variis illud saeculorum oeconomis dispensatum est. (*Lib. III. Cap. II.*)

Placuit Deo idem Gratiae foedus diversis temporis periodis diversimodo dispensare. Diversitas harum oeconomiarum duobus summis capitibus comprehenditur, quae *Veteris* et *Novi Testamenti* nominibus ab Apostolo designantur. Per *V. Test.* nullo modo intelligendum est *pac-*
tum legale, de adipiscenda salute per opera nostra, quod a foedere gratiae distinctissimum est. Sed *Vetus F.* notat *illam f. Gr. dispensationem; quae ante Christi in carnem*

a divite *praescriptus*: non tamen qua actus mendicium dicit, sed quatenus hoc modo donum sibi *applicat* et *suum facit*. (*Lib. III, Cap. VIII, § 51, p. 294, Ed. 2.*)

¹⁾ Duplicem hanc significationem habere voc. ברית, imo πολύσημον est et saepe idem valere quod ἁρισμός *definitio*, aut *certa promissio*, etiamsi non mutua sit; vide supra, pg. 97.

adventum obtinuit; quaeque sub typorum quorundam imperfectionem aliquam illius status connotantium et consequenter suo tempore abolendorum involucris patribus quondam proponebatur. Novum Testamentum est eiusdem Foederis Gr. dispensatio postquam Christi sanguine consecratum stabilitumque fuit. Diversitas utriusque Testamenti non est in promissa vita aeterna, sed in eo sita est quod in V. T. typica ratio exstabat, in N. T. dilucide, redemptione actu iam praestita. V. Test. incipit mox a lapsu et prima gratiae promissione, ac finit in Christo. Veteris F. oeconomia quartas habet periodos. Prima incipit ab Adamo; viguit proteuangelium protoplastorum. Mors Christi profigurabatur persona Abelis a Caino occisi. Adscensio ad coelos typo Henochi. Secunda incipit a Noacho; typi in hac periodo sunt e. gr. Lamehus, Noachus, Arca. Iris. Tertia incipit ab Abrahamo. Quarta incipit a Mose. Novum autem F. incipit a Christo, sive a die eius nativitatis, sive ab anno praedicationis, sive a morte Christi, sive a Pentecostis festo. Habet periodos duas (propheticis litteris et praesertim mystica Joannis Apocalypsi accurate delineatas): ecclesiae scil. militantis et eccl. triumphantis (Lib. III. Cap. III).

2. His autem in genere pertractatis, WITSIUS in specie eo transgreditur, ut primum narret bona, quae ad F. Gratiae in se absolute consideratum pertinent; ideoque omnibus foederatis sub quacumque Oeconomia communia sunt. Iluc referuntur: *electio, vocatio efficax ad communionem Christi, Regeneratio, Fides, Justificatio, Pax spi-*

ritualis, adoptio, spiritus adoptionis, sanctificatio, conservatio, glorificatio. Haec omnia, quae per totum librum tertium ab initio usque ad finem tractat Noster, agunt de Foedere Gratiae, quod eius *substantiam* attinet, nulla variae eius dispensationis ratione habita. Bona ibi explicat, quae Foederi Gr. *essentialia* sunt. In omnibus his fidei capitibus ab ecclesiae doctrina recepta minime aberrans, WITSIUS orthodoxiae laudem sibi comparavit, attamen nonnulla edidit ad meliorem ac liberaliorem S. Codicis interpretationem promovendam.

His autem peractis, Auctor de duabus oeconomis, sive varietate dispensationum, quibus foedus illud administratum est, in specie agit, nempe de Vetere et Novo testamento. Primum Veteris, dein Novi F. rationem enucleat. Quoad *primum*, nobis unice attendendum est ad rationem, qua V. T. doctrinam *typis* quoque figuratam esse docet WITSIUS. Causam, cur typos in V. T. libris interpretandis adhibeat, his verbis indicat: „sane, nisi prisca numinis instituta *μυστικῶς δηλώσεις* suas habuissent, puerilia ac ludicra Deoque indigna non immerito censerentur.” Mystica igitur (secundum W.) significatio *Christum* respicit, in *persona, statibus, officiis, operibus* et *corpore* suo *spirituali* s. ecclesia. *Christus* enim *finis legis* est, Rom. X: 4, *corpus* umbrarum ceremonialium Coloss. II: 17, *centrum* prophetiarum Act. X: 43, adeoque *spiritus* et *anima* totius V. et N. Testamenti. Ad *tres* classes typos illos referendos esse dicit: ut alii sint *naturales*, alii *historici* alii denique *legales*. Per natura-

lem typum intelligit: adspectabilis huius mundi *creationem*; per *historicos*: *Habelum, Henochum, Noachum, arcam Noachi, diluvium, columbas, Isaucum, Mosen, Aaronem*; per *legales*: *arcam foederis, operculum propitiatorium, cherubinos, vectes, urnam mannae, expiationis diem et hircum azazelis*. Sed haec de typis sufficiant: quia quae-
nam esset summa hac de re controversia et quosnam canones de explicatione typorum det auctor, mox infra-
videbimus (*Lib. IV. Cap. VI*).

Quod ad *sacramentorum* usum attinet: uti deus, du-
rante foedere operum, promissiones suas sacris quibusdam
symbolis confirmavit, ita et in primis sub *foedere gratiae*
eum in finem a Deo hominibus data sunt sacramenta,
ut foederis sui sigilla sive arrhae et pignora amicitiae
suae essent; atque ea quidem in multiplici differentia;
vel enim consistunt in rebus *naturalibus*, quo arcus Noë
refertur, vel in rebus *miraculosis*, quales erant manna
coelitus depluens et aqua e rupe; vel in *ceremoniis* qui-
busdam sacrisque ritibus a Deo res spirituales significan-
das institutis, e. gr. *circumcisio* et *pascha* (*Lib. IV, Cpp.*
VII, VIII, IX, cf. Cap. X).

Porro, si quaeramus quaeenam sint *bona V. Testamenti*,
necesse est ut omnia ea bona quae foedere gratiae, qua tali,
promittuntur, in Veteri T. suum quoque locum habeant; nam
V. T. nihil aliud est nisi foedus gratiae prout ante Christi
in carnem adventum dispensatum est. Bona autem foederis
gratiae essentialis sunt ipsa salus aeterna, et quidquid cum
salute necessarium habet nexum, qualia sunt *regeneratio, vo-*

catio cett., quae supra attulimus: haec omnia igitur quoad rei substantiam in V. quoque Test. viguerunt. Exstant tamen et alia, quae Veteri T. sunt propria et praesertim quidem sub Oeconomia mosaïca. Ea autem sunt quinque: 1. electio populi Israclitici in populum peculiarem, 2. haereditas terrae Canaan, 3. familiaris divinae maiestatis demonstratio et inhabitatio, 4. mysteriorum divinorum adumbratio, et quotidiana obsignatio per religionem ceremoniarum, 5. prophetarum *ἱστοριῶν* continua fermo series. In his omnibus typicam rationem inesso ostendit suo modo Auctor (*Lib. IV. Cap. XI*).

Habuit tamen V. T. suos quosdam *defectus*, quorum nomine *μείωσαι* (Hebr. VIII: 7, 8.) et propter quos locus debuit fieri Novo. *Defuit* V. T. patribus caussa salutis praesens et consummata, i. e. Christus; habuerunt tantum eius figuram. Ceteri defectus erant: *obscuritas*, *rigor*, *servitus* elementorum mundi, *spiritus* servitutis, *parcior donorum gratiae* mensura, *silis* melioris conditionis (*Lib. IV. Cap. XIII*).

Ex his autem quae Veteri T. defuerunt, sequitur Vetus illud foedus non semper potuisse manere; igitur *antiquari* s. *abrogari* debebat. Et potuerunt sane antiquari ceremoniae illae veteres. Nam fundatae erant non in naturali ac immutabili Dei sanctitate, sed in libera et indifferenti Legislatoris voluntate, et ideo tantum bona erant, quia praeepta; ideoque pro diversa temporum ratione vel praescribi vel aliter praescribi vel omnino non praescribi poterant. Neque hoc

arguit defectum aliquem sapientiae Dei. Longe aliter haec concipienda sunt. In eo *πολυποίκιλον* quidem, sed constantem tamen semperque sibi simillimam sapientiam demonstravit Deus, quod cuius ecclesiae suae aetati se attemperaverit. Porro, quum non propter se institutae sint ceremoniae, sed propter aliud; eadem sapientia, quae institutae sunt exigit, ut, institutionis causa cessante, et ipsae cessent. Messia autem exhibito, causae illae cessant. Itaque *poterant* abrogari ceremoniae. Sed imprimis *typicum* illud quod in ceremoniis est, facit, ut post consummationem Messiae observari non possint. Scilicet est in ceremoniis iugum, quod libertatis tempore confringi debuit. Itaque antiquatum est testamentum vetus per institutionem testamenti novi, sicut nocturnae tenebrae dispelluntur per surgentis aurorae iubar (*Lib. IV. Cap. XIV, imprimis § § 2, 5, 6, 19, 21*).

Hoc autem *novum testamentum* s. *foederis gratiae dispensatio nova* sua habet *bona*. Sunt haec: 1. exhibitio Messiae consummati; 2. euangelium regni, quod magnas habet praeminentias; nam Christum praesentem praedicat; sine figurarum involucris, perspicuis verbis omnia ea quae communem salutem spectant edisserit; seposita severitate legali, suavissimis nunc et uberrimis consolationibus animos fidelium demulcet; 3. vocatio gentium; 4. spiritus laetioris uberius mensura, cuius effecta sunt: clarior et magis explicita mysteriorum fidei cognitio, generosior sublimior alacrior sanctimonia, consolatio laetior; 5. libertas maior ac melior, quae considerari potest, *vel*

prout communis est omnibus fidelibus, quae tamen sub T. Vetere paullo fuit restrictior, *vel* prout *Novo* T. propria est; 6. reductio Israelis ad communionem Dei in Christo; 7. totius ecclesiae opulentia et quasi nova vita e mortuis (*Lib. IV. Cap. XV*).

Denique *sacramenta* Novi T. non nisi duo sunt: *baptismus* nimirum et *coena dominica*. Haec plenitudini gratiae, quam in Christo habemus, significandae et ob-signandae sufficiunt. Quum enim ad felicitatis nostrae consummationem duo requirantur; *primo* ut absoluti a criminibus, abluti ab immunditie nostra, per communionem spiritus Christi ad novam vitam gratiae regeneramur; deinde ut in ista vita gratiae nutriamur; i. e. sustentemur robaremur crescamus, donec promoveamur ad vitam gloriae: utrumque nobis gemino hoc sacramento sufficienter confirmatur (*Lib. IV. Cap. XVI*).

Nunc autem nobis breviter videndum est de iis fidei capitibus, quae in opere „Oec. Foed.” inveniuntur, et salva foederis notione facile omitti possint, quae tamen systemati suo ita inseruit cumque singulis huius partibus tam arcte coniunxit Auctor, ut ea silentio praeterire non possimus. Talia sunt dogmata *Christi utriusque naturae, satisfactionis, electionis* et quae plura sunt, de quibus singulatim nunc videamus.

Diximus supra, Auctorem pactum Patris et Filii proposuisse tanquam salutis nostrae fundamentum, in hoc pactum Filium ut *sponsorem* se sistentem ad faciendam

voluntatem Patris, acquiescentem huius promissioni cett. Ex hac autem pacti s. foederis notione repetit Auctor sententias suas de utrâque sponsoris natura et de ipsius sponsionis indole. Quoad primum: sponsor *verus homo* esse debuit, ut legi pro nobis satisfacere posset. Idem vero et *Deus* esse debuit; nam nemo praeter Deum potest nos asserere in veram libertatem (*Lib. II. Cap. IV. § § 2, 3 sqq. et § § 12, 13 sqq.*).

Cum eâdem foederis s. pacti notione arctissime coniuncta est notio *satisfactionis*, quam spondendo in se suscepit Filius. *Sponsor* — ait Witsius — *sponsor foederis* vel *testamenti* dicitur Hebr. VII: 22 non solum quia *nobis* spondit *nomine Dei*; sed quia *Deo pro nobis* spondit, se eas omnes conditiones pro nobis impleturum, quibus praestitis haereditas e testamento ad nos perventura esset. Haec rursus satisfactio intelligenda non est sensu Sociniano, quasi in eo solum consistat, quod Christus omnia quae salutis nostrae causa ipsi a Deo fuerunt imposita, plene fuerit executus idque pro nobis, h. e. *nostro summo bono*: sed in eo sita est, quod Christus *nostro loco ac vice* nostra satisfecerit *iustitiae* divinae tam *legislatoriae* quam *premi retributoriae ac vindicativae*, perfectissime implens omne *δικαίωμα τοῦ νόμου*, quod lex alias a nobis requirebat ad immunitatem a poena, et ad ius vitae aeternae. In hac, inquit „satisfactione non est ulla legis abrogatio aut derogatio aut obrogatio aut surrogatio, sed explicatio κατ' ἐπιχειρήσιν Sufficit ex Christi obedientia omnibus electis redimendis

propter dignitatem personae. Hinc tamen non sequitur nos ab obediendi necessitate immunes esse. Satisfecit etiam Christus iustitiae vindicativae dei *patiendo*. Per totam autem vitam passionibus satisfecit pro hominibus." Quare reiicit Noster sententiam eorum qui distinguunt inter poenas *convincentes* et *compensantes*, inter *bellicas* et *iudiciarias*; compensantes et iudiciarias eas esse dicentes, quas sustinuit Christus durante trihorio tenebrarum, ceteras duntaxat convincentes et bellicas vocantes. Reiicit hanc ob causam verba Augustini: "potuit Deus longe alia viâ nos ad salutem deducere, imo *verbo* aut *nutu* redimere." Sententiam suam firmat argumentis allatis ex iis quae Apostolus docet de Dei iustitia Rom III: 25 alibi. "Justitiae, *δικαιοσύνης* voce — inquit — non intelligitur tantum Dei veracitas et constantia in praestatione promissorum antea per prophetas suos factorum; sed significat *rectitudinem* illam qua Deus secundum legem suam inflictis doloribus dignis manifestat meritum et odium peccati, et quod se non deceat communionem habere cum peccatore, dissimulata violatione gloriae suae." Hoc de sponsore sufficiant (*Lib. II. Cap. V et VI*).

Restat et alia res. Witsii enim foederis notioni magnopere serviebat, imo fundamentum universo eius systemati praebat decretum suum de electione Dei, quod est in omni doctrina dogmatica pro praeclaro loco habendum. Accidit, quod ei rectam et sanam Pauli verborum interpretationem vel explanationem subiicit Noster adeo, ut eius veri amor nec non mere biblica ratio cer-

natur. Electionem ita describit: est *aeternum, liberum et immutabile dei consilium de revelanda gloria gratiae suae in certorum quorundam hominum salute aeterna.*

Provocat ad usum Paulinum (Eph. I: 4, 5, 6; 2 Tim. I: 9; Rom. VIII: 28, IX: 11 ἡ κατ' ἐκλογὴν προθέσις Θεοῦ) in voce προθέσει, quae significet *propositum* aut *praestitutum* Dei. Exquisito hoc Apostoli vocabulo notari certum firmum fixum dei decretum, cuius ipsum nunquam poenitere potest; quodque aliunde non dependet, sed in solo dei beneplacito fundatum est ¹⁾). Electionem hanc *internam* et *consilii* bene distinguendam esse dicit ab electione *externa* et *facti*, quae significet actualem sequestrationem fidelium ab infidelibus per vocationem efficacem, quo sensu Dominus Jesus dicebat apostolis suis Jo. XV: 19 « ἀλλ' ἐγὼ ἐξελεξάμην ὑμᾶς ἐκ τοῦ κόσμου, διὰ τοῦτο μισεῖ ὑμᾶς ὁ κόσμος. » Neque aliter electionem internam differre ab electione externa nisi quod haec sit illius *demonstratio* et *executio*. Audiamus Nostrum hanc sententiam suam plenius exponentem, semper non nisi cum scriptura loquentem. « Electio haec, » inquit, « non est *generale* aliquod dei *decretum*, sed *specialis designatio* certorum hominum in individuo, quos deus haecdes salutis scripsit. » Neque id habendum esse

¹⁾ Conf. omnino doct. LAMPING, *Pauli Apost. de Praedestinatione decret.*, Leov. 1858, p. 18, de vera significatione voc. προθέσεως. Recte laudat vir doct. et mihi amicissimus hic et alibi (o. l. pgg. 30, 57, 84, 122, 126). WIRSII in toto hoc fidei placito ratiocinium et ipse suā acutā interpretatione firmis argumentis probat.

decretum, quo tales homines salvantur, quales in fide ac pietate sua perseverant ad vitae finem. „Nunquam enim,” inquit, „scriptura electionem describit, ut *determinationem* certae alicuius *conditionis*, per quam et sine quâ non obtinetur salus. Nullibi dicitur fidem a Deo electam, aut libro vitae inscriptam esse aut aliquid simile, sed quidem *homines* a Deo electos.” Provocat hic ad Rom. VIII: 29, 30, ubi notat, non dici in textu: *quales tales*, sed: *quos illos*, ad 2 Thess. II: 13 et ad usum voc. ὁρίξεν (cf. LAMPING, o. l. p. 30, 57), vocc. πρὸ χρόνων αἰώντων significat *ab aeterno* (LAMPING, o. l. pgg. 55, 84). Quam luculentem locum haec WITSII de electione dei explanatio teneat in *Oeconomiae foederum* disquisitione sua, nemo non facile intelliget, modo ad foederis gratiae indolem attendere velit (*Lib. III. Cap. IV*, imprimis § § 3, 4, 8).

Eodem modo cetera ecclesiae dogmata, e. gr. *vocationis, iustificationis, adoptionis, sanctificationis, conservationis* et quae plura sunt, systemati suo inserit, iisque totum argumentum illustrat. Sed ex ungue leonem. Ne longius hac de re dicamus, haec silentio praeterimus.

Nunc autem, ad finem huius paragraphi, nobis obveniunt nonnulli viri docti qui non sine ullo iure disputant, utrum WITSII opus de *Oeconomia foederum* pro systemato habendum sit nec ne ¹⁾. Sunt, qui ei omnem fere ratio-

¹⁾ Ita SCHRÖCKH, YPEY, alii. SEMLERUS (*Einführung in d. dogm. Gottesgelehrsamkeit* VON BAUMGARTEN'S *Evang. Glaubenslehre*. 3 Bde., S. 119 sqq.) de *Oeconomia Foed.* WITSII ita iudicat: „es sey voll von eigenem

nem systematicam renuntient. Hi ad sententiam suam stabiliendam contendunt, nonnulla eaque, praecipua dogmata, e. gr. de scriptura sacra, de deo eiusque attributis, de creatione et de providente deo ibi non inveniri. Et revera haec omnia in quovis systemate aegre desiderantur. Quae cum ita sint, tamen ne omnem rationem systematicam Nostro denegetis, caveatis. Nos equidem hac de re ita iudicamus. Auctor, etsi nonnulla quae hodie scripto quoque dogmatico contineri solent omiserit, tamen omnes *eas* partes, quae ad ipsum utrumque foedus eiusque duplicem oeconomiam pertinent vel ex iis consequuntur, arctissime ita inter se coniunxit, ut totum pro systemate quodam theologico quodammodo reputari queat. Sed praevalet hic practica ratio et usus religiosus. In quibus latet caussa, cur Auctor alia doctrinae sacrae capita passim tractaverit, alia rursus eaque lectu dignissima hic illic inseruerit, quae quidem salva foederis notione praeteriri possint, nihilominus tamen rite huc afferuntur adeo ut *biblica* eorum ratio clariorem in lucem prodeat. Hisce consentaneum est, nos in hac disquisitionis parte *primum* egisse de ipso foederis systemate, *deinde* vero locutos esse de iis quae systemati inserta cumque eo arcte coniuncta sunt. Sed et alia erat

Nachdenken; entwickle viele Stellen der Bibel; nütze gute Hülfsmittel, und sey eine bescheydene Einschränkung und Widerlegung der Cocceanischen neue Erfindungen u. Einfälle; daher auch viele Abhandlungen darinne vorkämen, die in eine wissenschaftliche Glaubenslehre nicht gehörten."

caussa, cur WITSIUS ita egerit. Nempe hunc habuit scopum, non ut, ecclesia relicta vel turbata, nova quaedam et inaudita crearet, sed potius ut novitatorum audaciam repudians interque eos et Voctianos medium tenens ecclesiam orthodoxam stabiliret eiusque dogmata olim omnium suffragiis recepta probaret. Hac de re (in *Dedicatione Oec. Foed.*) ita scribit: „Et quandoquidem doctrina gratiosi foederis, quo homini peccatori restaurandae cum Deo amicitiae modus ostenditur, illiusque foederis non una dispensatio, malefaustum eridos pomum in Belgio nostro factum est; adeo ut quaecunque ferme disputantur, si prophetiarum explicandarum novam methodum, et recentis philosophiae placita, non bono consilio in theologiam instrusa, excipias, huc referri et possint et debeant: hanc mihi inprimis materiam selegendam esse existimavi. Sed quam ita tractandam susciperem, *ut et veritati hactenus in ecclesiis traditae atque creditae sua constaret sarta tecta incolumitas*, et in illius defensione nihil procaciter, nihil acerbe, nihil denique contra caritatis leges ageretur.” Quod ad singulas res attinet, quae hoc opere continentur, has omnes, quantum potuit, methodice ac clare exposuit, obscurioribus scripturae locis lucem passim foenerans vim phrasium sollicitè scrutatus est. In quibus Auctor placido procedens gressu, a claris ac confessis ordiens et assertiones suas continua concatenatione nectens paulatim ad abstrusiora progressus est, omniaque ita proposuit et composuit, *ut unum organicum quid prodiret*. De ipsa methodo foederali et de

ratione qua eas res quae ad religionem pertinent in systemate suo proposuit, in *Epicrisi* infra uberius videbimus. Jam vero id tantum monemus, WITSIUM in exponendis rebus theologicis nulla auctoritate nisum, suam ingressum viam, theologiam foederalem, quae Cocceio auctore florere inceperat, multis vitiis et incommodis, quibus adhuc premebatur liberasse. Quo facto, quantum de theologia biblica provehenda apud aequales et posteros meruerit, nunc nobis videndum est.

§ 2.

De emendata a WITSIO theologia foederali.

I. Primum hic nobis attendendum est ad rationem qua WITSIUS concinno ordine et nexu singulas partes conseruerit, adeoque totum suum systema composuerit, ut foedere operum semel rupto et abrogato statim foedus gratiae exposuerit. COCCESIUS contra *foedus operum* fundamentum totius systematis constituens, alterum foedus scil. *gratiae* sub forma abrogationis foederis operum tradiderat. Docuerat, foedus operum Dei semel cum homine ictum nullo modo unquam solvi potuisse, sed vim habere aeternam; hominem autem post lapsum, beneficiis foederis peccato amissis, obnoxium comminationi ex lege foederis manere, Deum autem misericordem viam aperuisse, qua in eius communionem homo redire posset. Communionem illam plane demum restitutam esse nonnullis

abrogationibus s. *antiquationibus* s. *abolitionibus*, quarum has quinque enumerat. 1. quoad *possibilitatem* vivendi et iustificandi per peccatum. 2. quoad *damnationem*, per CHRISTUM in promissione propositum et fide apprehensum. 3. quoad *terrorem* sive efficientiam metus mortis et servitutis, per *promulgationem Foederis Novi*, facta peccati expiatione. Qua constituta, ii qui redempti sunt, sunt sub lege Redemptoris. Ita ut eadem lex, in redemptore abolita ut lex peccati, fiat lex servatoris, et iustitiam addicat iis qui sunt ipsius. 4. Quoad *luctum* cum peccato, per *mortem corporis*. 5. Quoad *effecta* omnia, per *resurrectionem* e mortuis. Negari interim nequit, COCCEIUM ita agendo intimum nexum, quo singulae s. scripturae partes inter se coniunctae essent, indicari voluisse; attamen hac in re plus suo ingenio quam veritati servisse iudicandus est. WITSIUS autem solam priorem, quam statuerat COCCEIUS, abolitionem divinam accipit ¹⁾. Sed in ceteris antiquationibus a COCCEIO quam longissime abiit. Haec enim dubia contra ceteras illas quatuor abrogationes movet: a. „Omnia,” inquit, quae hic recensentur pertinent ad foedus gratiae: foedus autem gratiae antiquationem foederis operum non facit sed *supponit*.” b. Foedus gratiae non est *abrogatio* Foederis operum, sed *conformatio* illius, in quantum Mediator omnes conditiones foederis implevit, adeo ut iuxta Foedus operum, cui a mediatore satisfactum est, fideles omnes iustificentur.

¹⁾ Vid. supra pgg. 101, 102.

c. Eadem lex, quae homini integro (sub foed. *Operum*) erat praeceptum ad vitam et homini peccatori est lex peccati, addicens eum dominio et reatui peccati, in redemptione fit rursus lex spiritus vitae. Omnis mutatio in statu hominis est, nulla in lege foederis operum, quod nullo modo aboletur, nisi eatenus quod homini impossibile factum sit propriis operibus suis vitam consequi. Ex quibus omnibus concludit et iudicat WIRSIUS, melius de hisce rebus tractari, sub titulo de *fructibus et effectibus foederis gratiae*, quam sub titulo de *abolitione foederis Operum*. Itaque accurate Noster inter utrumque foedus c S. Scriptura distinguendum esse dicit (*Lib. I. Cap. IX ad finem*).

II. In alium quoque errorem incidere COCCAEUS, tres non duas foederis gratiae oeconomias esse statuens. Sed haec falsa opinio fluxa erat e falsa Auctoris opinione de *tertia F. Operum antiquatione* supra allata, in qua unitas V^{is}. et Nⁱ. Tⁱ. eorumque differentia cernendae essent. Duplicem nempe in foedere gratiae distinxerat oeconomiam, alteram *expectationis CHRISTI*, alteram *CHRISTI revelati*, quarum illa per tempora *ante legem et sub lege*, haec *aetate CHRISTI ἐνοχου* procedat. Ita nactus erat tres periodos s. dispensationes F. Gratiae: 1) sub *promissione*, ante legem, quam promissionem merae gratiae et libertatis fuisse contenderat, sine ullo iugo ac legis accusantis onere; 2) *sub lege*, ubi volebat incipere Vetus T.; 3) *sub evangelio*, ubi incipit Novum ¹⁾. Hanc dis-

¹⁾ De hac tripartitione foederis Gratiae WIRSIUS in *Dedicat. Oec. Foed.* et huius operis *Lib. III, Cap. III, pag. 218*, ita: „Non tanti est ob-

inctionem WITSIUS totam subvertit his observationibus. In *priorem* Cocceii periodum demonstrat, patres ante Mosen non fuisse gavisos plena libertate, sed revera legis iugo subiectos; eos nempe non tantum habuisse legem naturalem, sed et victimas lege, i. e. a Deo praescriptas; iisque fuisse sacrificia hilastica pro peccatis, ut et circumcisionem quae etiam esset iugum. Quoad *secundam* periodum, i. e. legis s. *Veteris T.* attinet, COCCEIUS haec argumenta protulerat: 1. voluntas et propositum dei fuit dandi populo suo haereditatem terrae Canaan. 2. F. V. initium sumpsit ab exodo ex Aegypto et monte Sinai. His WITSIUS ita respondit: „arete nimis Vetus T. circumscribere videntur, qui id sola destinatione terrae Canaan in pignus coeli definiunt. Sane e V. T. haereditas terrae Canaan data fuit Israeli. Verum non absolvit hoc integram V. T. naturam, quae in propositione typica coelestis haereditatis constitit et omne illud involvit quod servitutem typicam importat, et abolendum introductione T. Novi est. Porro promissio terrae Canaan non est facta ad montem Sina, sed 430 an-

servatio illa de triplici Foederis Gratiae oeconomia, ut tot praelectionibus academicis, tot sermonibus ecclesiasticis, tot libellis, quæ Latio, quæ vernaculo sermone, scriptis inculcari debuerit, quasi in ea omnis eruditionis theologicae prora atque puppis consisteret. — — Non esset haec diversitas tanti momenti, ut propterea vadimonium deserere debeamus, se in sola temporum supputatione consisteret. *Verum quum inmane admodum inter Oeconomias hasce discrimen statuatur, non abs re erit cogitata haec examinare.*”

nis ante ¹⁾. Quoad substantiam legis moralis et ceremonialis attinet, eam quoque fideles Patres habuerunt. Quod ita probatur. Quum enim decalogus, qui principem praeceptorum foederalium partem facit, quoad substantiam suam priscis quoque Patribus, ut Dei foederatis, in normam gratitudinis ac novae vitae datus sit; non potest absolute negari foedus illud cum Veteribus quoque pactum esse. Ex quibus omnibus liquet, non posse ex allegatis locis demonstrari, Vetus T. ab exodo ex Aegypto vel monte Sina primum initium sumsisse et *multo tutius et Scripturarum analogiae convenientius* receptae opinioni

¹⁾ Cf. quae hac de re pro unitate utriusque Gratiae foederis ita scripsit o. l. p. 213: probe est observandum diversitatem Veteris et Novi T. non in promissa collocandam esse haereditate, quasi *Veteri* T. addicatur haereditas terrae Canaan, *Novo* T. haereditas coeli. Nihil cogitari potest, quod minus accuratum sit. Addictio haereditatis coelestis est ex Testamento gratiae absolute considerato, quod sub quacunque Oeconomia unum invariatumque manet. Sed eadem haereditas diversimode proponitur, in *Vetere* T. sub umbris, et in quadam eius periodo, sub pignore terrae Canaan, et ut parenda aliquando morto testatoris; in *Novi* T. dilucide, sine pignore, cui aliquo modo serviendum sit, et ut iam parta Testatoris morte. Promissio communis salutis, quae in Christo est, sive patribus olim facta sit, sive nobis fiat hodie, non pertinet ad V. vel ad N. T. *qua talia*; sed ad *Test. gratiae absolutae*. Diversitas testamentorum est in diversa dispensatione et propositione eiusdem salutaris gratiae. Quidquid in illa dispensatione typicum fuit et connotans imperfectionem ac confessionem nondum soluti *λύτρον*, id ad *Vetus* T. pertinet. Quidquid redemptionem actu praestitam consignificat, id *Novo* T. proprium est. Sine huius rei proba animadversione fieri non potest, ut utriusque T. naturam accurate cognitam habeamus." — Eodem sensu VITRINGA *Vetus* T. nominavit *tempus επαγγελίας*, *Novum* T. *tempus ευαγγελίου*. In illo regnabat *spes*, in hoc *fides*.

insistere." Ita WITSIUS sententiam suam pro duabus foederis gratiae dispensationibus recte contra COCCEDIUM defendit ac utriusque discrimen acute tenet (*Lib. III. Cap. III, § 16 sqq.*).

III. Sed haec quaestio tum demum recte intelligitur, quum cognitam habebimus aliam quandam Cocceii sententiam, quae est de *pretio quod Veteri Testamento* in F. Gr. tribuendum sit. COCCEDIUS tantum abfuit a Veteris et Novi T. discrimine plane solvendo, ut potius ad hoc plus iusto extollendum, illud nimis deprimeret. Quo factum est, ut negaret, priscis sub priore dispensatione fidelibus collata esse *vera et permanentia bona, ipsamque salutem* non fuisse ipsis *re ipsa patefactam*. Alia, quae fidelibus sub V. Test. existimabat COCCEDIUS defuisse, haec sunt: *circumcisio cordis, inscriptio legis in corde, remissio peccatorum, adoptio, conscientia tranquillata*. Denique subiecti fuerunt (secundum COCCEDIUM) *angelorum dominationi, metui mortis, irae et maledictioni dei*. Has autem hypotheses WITSIUS cum modestia ¹⁾, respondens singulas singulatim refutat. Haec omnia hic narrare longius esset. Una tantum pro omnibus stet, nempe quae omnium princeps et caput est, qua WITSII eruditio ac moderatio

¹⁾ „Nunc nobis res est cum fratribus, quos aestumamus in Domino; ita tamen, ut potior semper sit sacra veritas. Litem e lite sine causa serere, bene vel tolerabiliter dicta in sequiorem sensum torquere atque ita torta invidiose traducere nostrum non est, neque cuiusquam Christiani esse debet. Non est id faciendum in hostes, nedum in fratres." His verbis Noster incipit disputationem de hac re. Vid. *Oec. Foed. Lib. IV. Cap. XII, pag. 592. Ed. 2.*

optime cognoscuntur, nempe ea sententia quae est de τῆ ἄφεσει et τῆ παρῆσει τῶν ἁμαρτιῶν. — Constat cocCEIUM docuisse, ante Christi adventum veram remissionem peccatorum non fuisse, aut, si fuisset, vim in animis non habuisse. Cui consequens fuit, ut discerneret inter τὴν πάρεσιν et τὴν ἄφεσιν, per hanc intelligens eam peccati condonationem quā Deus satisfactum suae esse iustitiae per Christum declarat et causam iuris ad vitam actu iam exstare pronunciat, peccatum deletum dicit, chirographum discerpit, et denique apocham dat. Contra πάρεσιν notari vult transmissionem, praetermissionem, dissimulationem, per quam fit, ut Deus non puniat peccata, neque animum ea exigendi a peccatore habet, ita tamen, ut non declaret sibi esse satisfactum, sed contra reservet sibi ius compellendi peccatorem, hoc est commonefaciendi de debito nondum expuncto et exigendi ab ipso chirographum. Hoc a scriptura vocari παρῆσαι cui respondeat הוֹרִישׁ silere Ps. L: 21. Ita cocCEIUS in *Foed.* § 339, *Summ-Theol.* cap. 51: § 11 alibi.

Huic WITSIUS ita respondit. Primum observat, in summa rei non posse esse controversiam, modo id constet reatum peccatorum non ita incubuisse fidelibus, ut illi, supposita Christi sponsione, ad eum in propria persona luendum compellari potuerint. Addit porro, illam controversiam fundamentum in scriptura non habere, neque e verbis παρέσεως καὶ ἀφέσεως distinctionem illam demonstrari posse. Nam ἄφεσιν adscribi fidelibus ante actualem peccati expiationem (Levit. V: 10), et sic passim. Neque proba-

tum esse, πάρεσις notare *praetermissionem, dissimulationem, silentiam*. Ubi COCCÆIUS dixerat, τὸ παρτεῖναι respondere τῷ הַרְרִישׁ *silere*, WITSIUS ei respondet: „dicit id quidem Vir Doctus, verum non probat. Adducit *Esth.* VII: 4. Sed *siluisssem* ibi significat: *impunitam dimisisssem istam iniuriam*: sed taciti me submisisssem indignitati illi, neque ulla petitione mea Regi facessivisssem negotium. Quod ad πάρεσις nihil facit.” His aliis pluribus argumentis WITSIUS COCCÆIO contradicit, et ad linguæ hebraeae indolem provocans, demonstrat translationem peccati esse oblationem eius; etenim voc. הַעֲבִיר *transire fecit* originem suam petere ex opposito לִנְגְרוֹ *collocare coram se* quod elicitur, quando Deus peccata *vindicat*, adeoque ex adverso significare *condonationem peccatorum*. Concludit WITSIUS his verbis: „tanti non esse decantatam illam distinctionem, ut illius verbis et academica pulpita et suggestus ecclesiastici, et typographorum praela, tot iam annos caleferi, et incertum vulgus in contraria studia scindi debuerit.” COCCÆIUS ad sententiam suam stabilendam provocaverat ad Act. XIII: 39; sed WITSIUS ei obiicit, ibi non esse oppositionem P. V. et N. sed internae communionis Christi et externarum ceremoniarum; illius autem communionis Christi etiam sub V. T. participes fuisse fideles, extra controversiam esse. COCCÆIUS denique pro sua sententia attulerat locum Hebr. X: 18 coll. Rom. III: 25, et, e more suo verba plus faciens significare quam revera significare possunt, totam doctrinam de Testamentis ex male intellecta comparatione

Paulina sumserat. Sed WITSIUS: „ἀφέσις vox sensu transmissionis peccatorum fidelium N. T. *semel* exstat Hebr. X : 18, *sed semel duntaxat quod sciam*. Alias frequenter ἀφεσις antiquis patribus adscribitur. Quum ergo Scriptura *frequenter* doceat Veteres Patres remissione peccatorum gavisos esse, et, vel *semel*, vel *raro*, remissionem, cum annexa quadam limitatione, N. T. contra distincte a V. adscribat, non videtur prudentiae christianae esse, *toties* negare, *remissionem* sub V. T. fuisse.”

Ita WITSIUS. Ne autem miremur eum tam copiose de hac re contra Cocceium disputasse, nos recordemur necesse est, quaestionem hanc de V^{is}. Tⁱ. pretio arcte coniunctam esse cum eius sententia de pretio legis mosaicae s. *decalogi* universe spectata et speciatim de usu quem tribuit *diei dominicae*, de quibus omnibus cum COCCIO disputavit WITSIUS.

IV. De decalogo et de die dominico.

Cocceius, licet magnam praec V. T. praestantiam tribuendam esse Novo T. existimaret; tamen ad utriusque oeconomiae veritatem conservandam docebat, *decalogum* realiter diversum esse a „foedere operum” et re ipsa *foederi gratiae* consentaneum, adeoque eius praecepta admonitionibus Apostolorum sub N. T. equiparanda. Quo tamen facto, Ille Vir discrimen quod prius inter utramque foederis Oeconomiam praedicaverat, nunc, omni historica ratione neglecta, prorsus sustulit, dogmatismi cupidine ductus. Contra WITSIUS hac de re meliora copiose docuit.

Quae huc redeunt. — Quaerunt an leges, quatenus per Mosem populo isaëlitico datae sunt, perpetuae sint obligationis, quae ad nos Christianos quoque extendatur? Respondit WITSIUS: „quum Decalogus contineat legis naturalis summam, et quoad substantiam cum lege naturali una eademque sit, catenus universalis et perpetuae obligationis est; non solum quia praecepta eius rationi consentanea sunt, sed et propter auctoritatem iubentis. Neque Christus eam abrogavit. Attamen lex sub V. T. oeconomia lata abrogata est in sua *οχέσει foederati*: quoad *rigorem*, quoad *maledictionem*. Usus legis igitur est vel *absolutus*, quia est icon verae virtutis, vel *relatus* ad *certam* hominum conditionem *statumque*.” Explicatur ab Auctore Exod. XIX: 5, 6 adco, ut Deus iis verbis ab Israele non existimetur stipulari obedientiam omnibus partibus gradibusque perfectam, ut *conditionem* foederis. Nam tum tota haec propositio nihil aliud fecisset nisi intimatio inevitabilis maledictionis. Quandoquidem istiusmodi perfecta observantia homini peccatori, imo etiam regenito et sanctificato plane est impossibilis. Sed stipulatur Deus *sinceram*, licet non omnimodo perfectam praeceptorum suorum observantiam. His praemonitis superstructa est altera haec quaestio: utrum foedus super Decalogo facto habendum sit *foedus operum*, an vero *foedus gratiae*? Cui respondet: *neutrum formaliter, sed foedus sinceræ pietatis, quod utrumque illud supponit* ¹⁾.

¹⁾ Cf. Misc. Sacr. Tom. II, pag. 738 seqq.

Illud enim pactum foedus *operum* non esse potest, quia Deus (uti iam dictum) non est, pro conditione foederis huius, ab Israele stipulatus perfectam obedientiam, ut causam iuris petendi mercedem; sed *sinceram* obedientiam ad demonstrationem *reverentiae* et *gratitudinis*. Sed carnales Israëlitae ad consilium Dei non, uti oportebat, attendentes, a vero huius foederis sensu aberrarunt et amplexi illi sunt ut foedus operum, atque ex eo quaesiverunt iustitiam suam. Neque tamen fuit formaliter foedus *gratiae* eam ob causam quia non promisit aut contulit, sicut illud, vires ad obediendum. Neque *decem verba* sunt proprie formula foederis. Nam quum foedus proprie dictum in mutua conventionem consistat, id quod proprie formula foederis est, mutuam illam conventionem continere debet. Sed decem verba habent duntaxat *praescriptionem officii*, munitam hinc *comminationibus* quae desumptae sunt e foedere *operum*; illinc *promissis* quae ad foedus *gratiae* pertinent. Verum qua *instrumentum foederis* verba Decalogi viam monstrant ad aeternam salutem, sive continent conditionem potiundae beatitudinis. Idque tam sub foedere gratiae, quam sub foedere operum. Verum hoc discrimine: quod sub foedere operum exigatur haec conditio praestanda ab ipso homine: sub foedere gratiae proponatur ut praestanda vel praestita per mediatorem. (*Lib. IV. Cap. IV*) ¹⁾.

¹⁾ Haec omnia confecti debent cum iis quae brevi et clare de hac re Noster disputat in *Twist des Heeren m. s. w.* pgg. 291—293.

Quod *Sabbati* celebrationem attinet, WITSIUS (uti supra ¹⁾ vidimus) docuit, quarto Decalogi praecepto hominem septimo quovis die ad cessationem operum et iuxta Dei exemplum ad vacandum cultui divino obligari. Sed COCCEIUS contra, uti totum Decalogum potius ad F. gratiae quam ad F. operum referebat, ita et quartum praeceptum illi aptandum esse docuerat. Discrimen fecerat inter sabbati legem *ceremonialem* et *moraalem* ²⁾. Docuerat porro, illam abrogatam esse per novum foedus, hanc contra manere; illam solis Israelitis in deserto versantibus datam esse ut ab operibus se abstinere, hanc vero etiam foederis gratiae fideles spectare et praecepto de *vero sabbato* continere; veram autem sabbati et moralem significationem esse *tempus omne, quod Deus homini tribuit post absoluta opera ipsius, quibus homo utitur, sanctificandum esse*. Statuerat igitur, nequaquam ad veram sabbati notionem pertinere, quovis die septimo ab opere homini abstinendum esse. Ex iis denique consequi — quod ad ecclesiam christianam, quae *morale* tantum praeceptum a Deo accepit — nihilo Christianis incumbere praeceptum ab opere cessandi die definito, iisque potius omni vitae die a malis operibus abstinendum ut et Deum fide et gratiarum actione celebrandum. Magni tamen ecclesiae interesse putaverat, ut ad Dei glorificationem et ad congregationes religiosas observandas unus dies praeter ceteris conservaretur. Ad hanc sententiam stabiliendam

¹⁾ Vide supra pag. 100.

²⁾ Cf. WITSIUS, *Twist des Heeren m. s. w.* pgg. 295--298.

COCCEIUS provocaverat ad Gen. II: 3 voc. עִשָּׂה *facere*, quod significet *consummationem restorationis* et distinctissimum sit a consummatione *creationis*, versu primo memoratae. Hacc ita interpretatus erat: coelum et terram perpulcre a Deo consummata die *seato*, sed foede a Satana homineque vitiata fuisse. Hinc novum laborem die *septimo* Deo natum esse, ut ita vitiata et corrupta restitueret ac de novo consummaret. Itaque Deum hoc eodem die promissionem Mediatoris dedisse, adeoque revera laborem fecisse; quae postquam peregerit Deus, ipsum in hoc opere ultimo suo acquievissse, quam *quietem* labori illo succedaneam sabbati fundamentum esse.

His omnibus WITSIUS reiecto discrimine inter sabbati legem ceremonialem et moralem, ecclesiae orthodoxam de die dominico sententiam tenens, ita respondit, ut demonstret: *primo* probabilius esse Adamum ipso creationis suae die non peccasse; *deinde* consummationem, Gen. II: 2 memoratam, non esse restorationem mundi per promissionem Messiae, verbum עִשָּׂה reddendum esse per plusquamperfectum, non per perfectum, verbo autem עָשָׂה vs. 3, non notari reformationem per gratiam, sed nihilo hic differre a synonymis יָצַר et בָּרָא, ut pateat e Gen. I: 26 et Zach. XII: 1; itaque in verbis Mosis non reperiri *laborem* illum Dei quo omnia e lapsu septimo die restauraverit. Neque magis inibi reperiri *quietem* ab illo opere restorationis, quae quies sabbati fundamentum sit. Absurdum enim esse dictu, Deum facta promissione Messiae iam quiescere ab opere reformatio-

nis gratiosae universe, quandoquidem illa promissio prophetia esset laboris, certaminum et mortis denique Christi, quibus demum rebus reformatio ista impetranda et absolvenda esset. Denique scripturam disertis verbis, sc. Exod. XX: 21 quietem Dei ab opere primae creationis sex diebus peractae Sabbato ut fundamentum substernere. Cui disputationi suae Noster finem *his* imponit verbis: „quae quum perspicua sint, satis, ni fallor, patet, viam tritam regiamque longe tutiorem esse nova illa et salebrosa, quam Viro docto, cuius sententiam nunc examinavimus, calcare libuit ¹⁾).

V. WIRSII *de simpliciore agendi ratione in rebus typologicis et propheticis cogitationibus.*

WIRSII biblica in theologis tractandis ratio magnopere in lucem prodit eo, quod COCCII aliorumque nimiae typhophiliac acriter sese opposuit. COCCII scil., ductus desiderio ubique in s. scriptura Christum inveniendi, indolem Veteris T. prorsus neglexerat. Quum ad discrimen quod ipse prius inter diversas utriusque foederis oeconomias agnoverat, non satis attenderet, multas res, quae mere historici argumenti sunt, ad ecclesiam q.d. Novi Testamenti retulerat. Ex his secuta est alia quaedam eius hypothesis de *prophetiis*. De his enim statuerat „quod signent ordinem rerum gerundarum in mundo, per quas adventus *Christi* in carne appropinquans debeat cognosci.” Existimabat omnes sermones propheticos ad

¹⁾ Haec omnia legere sunt *Oec. Foed.* pgg. 69-77, *Ed. 2.*

ecclesiam spectare et aptissime adstringi posse ad *certa* ecclesiae *tempora* divino consilio descripta. Statuerat praecipue *duo* tempora illustriora inveniri quae sunt: *tempus manifestationis Messiae in carne*, quo spectent prophetarum vaticinia inprimis Mosae, quem typum Christi fuisse, — et *tempus consummationis saeculorum*. Priori *tempori* subiecerat *signa* sex, posteriori *signa* septem, quae praesertim produxerat ex *Apocalypsi* Johannis. Ideoque epistolas, quae Christi nomine ad septem minoris Asiae ecclesias exaratae sunt, propheticas esse contenderat et *totius ecclesiae catholicae per septem suas periodos* mysticam descriptionem ordine continere.

His autem falsis magni Viri opinionibus motus WITSIUS calamum suscepit ut alios melius erudiret, quod sua eruditione ac modestia, multis applaudentibus perfecit, libro, *Misc. Sacr. Tom. I*, cui titulus est: de sensu epistolarum *apocalypiticarum*. Rem funditus tractans per quinque capita, *primum* deformat, uti in caeteris agere solebat, verum controversiae statum, *deinde* argumenta enumerat pro sensu prophetico et pro sensu historico, *porro* ostendit argumenta pro sensu prophetico parum esse valida, *denique* indicat sensum propheticum multis incommodis premi, adeo ut historica interpretatio tanquam unice vera resultet. Quibus disputandis non solum in theologia biblica, quae ei erat, sibi constitit, sed et COCCII systematis fundamenta labefacere quodammodo videtur ¹⁾. Attamen ipse non omnem rationem typicam reie-

¹⁾ Vid. SCHRÖCKH o. l. Th. VIII, 546: „In seine vorzüglich merk-

cit. Sed videbat, nonnullos pugnare, epistolarum illarum argumenta *non minus* prophetica esse *quam argumenta septem sigillorum et septem tubarum*, quibus etiam singulae ordine respondeant; eosque contendere, ecclesias illas Asiae non tam in se considerandas esse quam ut *emblemata et typos totius ecclesiae christianae* in septem distinctis sibi quoque ordine succedentibus temporum periodis. Itaque, quum variae hac de re exstent sententiae, summam controversiae huc redire dicit: *Hoc est, inquit, quod quaeritur: an epistolae apocalypticae historicae dogmaticae atque hortatoriae sint, statum ecclesiarum Asiaticarum, prout tunc erat, enarrantes, cum hortationibus, comminationibus, promissionibus statui isti convenientibus, ad eundem modum, sicut et reliquae epistolae apostolicae; — an vero propheticae, allegoricae, emblematicae, vaticinantes de futuro ecclesiae statu, sicuti septem sigilla, ac septem tubae, quibus septem hae epistolae in prophetiis atque allegoriis suis respondeant.* — WITSIUS ac plerique theologi interpretes vulgo prius, COCCEIUS eiusque sectatores posterius statuunt. Suam sententiam ille imprimis firmat iis quae de typorum usu in medium fert, de quibus solis nunc nobis sermo est. „Nequaquam,” inquit, „licet allegorias, typos, symbola, aenigmata prophetica nobis imaginari, ubi pericopae alicuius verba plana, historia evidens; sensus simplex est; neque Deus vel ibi vel alibi docet,

würdige Abhandlung („de sensu epist. apocalypt.” in *Misc. S. Tom. I.*), indem sie einen Grundpfeiler der coccejanischen Erklärungsmethode untergräbt, macht er in der That das ganze Gebäude wankend.”

voluisse se planis illis verbis atque evidenti historia aliud quid abstrusius et quod longe post futurum est adambare." Eodem sensu alibi (*Oec. Hoed.* Lib. IV. Cap. VI, § 8): "In omnibus," inquit, "caute agendum est, ne mysteria fingamus e proprio corde nostro. Iniuria Deo et ipsius verbo fit, quando nostris inventis deberi volumus, ut sapienter aliquid dixisse vel fecisse videatur." "Attamen" — ita pergit — "tolerabilius eum peccare existimem, qui Christum se videre arbitratur, ubi fortasse sese non ostendat, quam qui eum videre renuit, ubi se clare satis offert." Reiecit Noster consuetudinem eorum qui ubique typos inveniunt, contra monet, nefas esse dicto alicui scripturae, praeter sensum simplicem, qui sua se sponte attento lectori pandit, sensum typicum et aligoricum attribuere, nisi certis rationibus constet, voluisse Deum ut res quae primum verbis istis exponitur alterius rei typus ac figura esset. Ut ergo sciat aliquid esse *ἀλληγορούμενον* ac typi rationem habere, rem fusius explicat et has *quinque regulas* s. leges componit. Typi, inquit, tum demum adhibendi sunt: *primo*, ubi Deus diserte testificatur, se aliquid in ulterius rei typum ordinasse. Sic *serpentem aeneum* a Mose exaltatum Christus de se ipso in crucem evecto interpretatur. — *Secundo* ubi Deus id de re aliqua non ita speciatim asserit, sed tamen de eo rerum genere id testatus est, sub quo haec res ut species continetur. Verbi gratia, de *ceremoniis Mosaïcis* in genere constat, eas esse *umbras rerum futurarum* quarum *corpus Christus* est. — *Tertio* ubi Deus

sapienti allusione ad res magis materiales deducit nos in cognitionem rerum spiritualium. Ita adspectabilis huius *mundi creatio* typus est *novae creationis* fidelium et constitutionis ecclesiae. — *Quarto*, ubi argumentationis suae modo aliquid typicum esse *innuit* aut *supponit*. Huc referendi sunt typi *Sarae, Hagaris, Melchizedechi*, etc. — *Quinto* denique si aliquid de re quapiam praedicatur quod in ea vel non vel non plene verificetur, cogitandum est de antitypo. Id enim in interpretatione scripturarum fixum ratumque est, in sermone Dei *nullum* verbum *frustra* positum esse. Quando autem ea quae subiecto alicui insunt longe infra divini sermonis magnificentiam subsidunt, de alio subiecto *cogitandi necessitas nobis imponitur*, in quo praedicata omnia plenissime verificentur. Huius rei exemplum Paulus suppeditat Hebr. II: 6-9.

Nunc autem, si nos statim iudicium adiacere velimus his, quas tulit WITSIUS, legibus de interpretatione typica, vehementer quidem eum laudamus ob ardorem quo *quatuor prioribus* regulis verum et genuinum sensum omni s. scripturae loco contra aliorum ludibria tuetur; tamen non minus Nostrum vituperamus, secundum quintam s. ultimam regulam vocabula significare aliquid contententem quod propria vi non notant sed quod repetunt aliunde scil. ab interprete (e gr. WITSII) de Deo dogmatibus. Igitur non assentimur Witsio dicenti: *id unum pro allegorica epistolarum apocalypseos interpretatione dici posse videtur*, quod non omnia quae iis continentur in ecclesiis Asiaticis completa sint; unde iuxta legem quin-

tam *necessitas* exsurgit de alio subjecto cogitandi." Nam tale e necessitatis notione argumentum, tale argumentum quod *a fortiori* vocari possit, minime admittendum esse nobis videtur; reiiicimus ergo quintam regulam. Sed et ipse WITSIUS sequenti exquisitionis suae parte palam professus est ne hanc quidem regulam aequè minus ac ceteras leges in Apocalypseos epistolis locum habere. Ita hypothese COCCII reiecta, historicum epistolarum sensum magnopere laudat WITSIUS. — Sed non hic solum, verum alibi quoque nimiam theologorum typhiliam perstringit. Sic in *Irenaeum* (*Misc. Sacr.* II, 196) qui historiam Loti uxoris, in statuam salis mutatae, ad ecclesiam Christi retulit, „Vah," inquit „ quanti est sapere! Unde tandem non extendentur mysteria!" — Itaque grammatico-historicam interpretationem adeo promoverè studens, theologi biblici officio recte fungitur.

Ita WITSIUS ea, quae inter COCCIIUM ac eorum adversarios disputari solent, luculenter et accurate proposuit ¹⁾.

EPICRISIS.

Ad finem huius disquisitionis ubi advenimus, quaerimus *utrum* WITSIUS *iure appellandus sit theologus biblicus*,

¹⁾ Cf. BUDEUS, c. I. II, pag. 1143.

nec ne; deinde quid in eo sit laudandum, quid vero vituperandum. — Cui quaestioni si recte respondere velimus, meminerimus necesse est quid de indole temporis quo vixit Noster et de loco quem inter aequales suos obtinuit iam supra diximus, spectemus imprimis accuratius theologiam foederalem, quam COCCÆIUS in patria nostra introduxit, WITSIUS vero emendavit et consummavit. Num theologia *foederalis* habenda est pro theologia *biblica*? Negamus. Concedimus quidem, a N. T. scriptoribus et in epistola ad Hebraeos necessitudinem quae exstat inter Deum et hominem sub imagine foederis inter utrumque initi saepius proponi, eodem fere modo, quo prophetae aliis locis figuratas adhibere solent locutiones, quae non proprie accipiendae sunt: attamen his aliquod systema theologicum, quod non nisi propria dicta continere debet, minime superstrui posse contendimus. Deinde, magnum interest discrimen inter theologiam biblicam et eam quae dicitur foederalis. Theologia enim *biblica*, qualis hodie intelligitur, hoc sibi propositum habet, ut ope historiae indicare et exponere studeat quidquid varii variorum temporum homines de Deo, de homine, sive mundo, de utriusque communione i. e. de religione unquam cogitarunt et scriptis prodiderunt, eorum enuntiata e varia cuiusque hominis vel aetatis indole interpretari, adeo ut eorum sententiae plene reddantur et res historicae recte tradantur, sine ulla rerum facto positarum contortione.

Theologia contra *foederalis* quae olim fuit. hanc me-

thodum philosopho-historicam prorsus neglexit. *Contrarium* enim historiae indoli est — uti theologi foederalistae agere solebant primum tractari utriusque foederis gratiae *essentialia*, postea demum *historica* scil. diversas eorum oeconomias; quia enim ex *his* solis *illa* cognoscuntur, rerum ordo ita mutandus est, ut res historicae potius dogmaticis praecedant. *Contrarium* etiam historiae indoli est ut in theologia foederali proponi solet — Christi personam, quem Novi tantum T. historia exhibet, iam antea in V. T. ubique velle inveniri, et omne id quod τὸ λόγῳ ἐν σαρκὶ proprium est ad τὸν λόγον ἄσαρκον referri. *Contrarium* denique historiae est, nulla diversitatis hominum vel temporum ratione habita, s. Scripturae dicta promiscue adhibere. In hac tamen re multi theologi, inter quos et WITSIUS, non sine prudentia et modestia egerunt, utendis typis et allegoriis quorum exemplum dederant Jesus Apostolique. Sed haec typorum theoria ex inspirationis dogmate arcte nexa, quâ, si recte adhibeatur, humanae res gradatim ad perfectiora progredientes luculenter proponuntur, sacpe modum superavit et a vera interpretatione quam alienissima fuit. Quibus igitur dum theologia foederalis a ratione *biblica* longe aberrabat; tamen in aliis ei conveniebat, ob eamque rem magnopere laudanda est. Quod nobis e sequentibus patebit.

Primum hic attendendum est ad religionis notionem quam continet theologia foederalis. Religio hic accipitur ut relatiō mutua sive communio spiritualis et moralis inter Deum et hominem; secundum quam Deus homini polli-

cetur vitam aeternam, homo vero Deo lubenter adstipulatur. Hanc etiam ab causam Foedus Gratiae non, sicut foedus operum, *conventio* sed *relatio* intelligitur, et *fides* non est *conditio* sed *instrumentum* quo Christus accipitur, est *via* non ad *ius* sed ad *possessionem* salutis. Haec autem religionis notio non plane dissimilis est notioni *ecclesiae* s. *regni Dei* quae saepius in s. scriptura, inprimis a Jesu, usurpatur. — *Deinde* uti in fere omnibus s. scripturae libris, ita et in theologia foederali praevallet *idea peccati*, cui *idea gratiae opposita est*, quibus duabus notionibus superstructa est *bipartitio* totius systematis foederalis, acque ac ipsa s. scriptura in duabus partibus est divisa ¹⁾. — *Denique* his consentanea est *practica* ratio quae omni theologiae foederali propria est. In qua, instar s. scripturae, nullae moventur quaestiones fatiles, quae vitae praxi prorsus inutiles sunt; sed praeprimis agitur de iis rebus et dogmatibus quae pietatem promovere et ad hanc reducere possunt. Haec practica ratio cognoscitur praeter alia ex *emendatis* a theologis foederalistis *dogmatibus*. Reiecerunt enim hi theologo et ANSELMI et *Arminiorum Satisfactionis* theoriam. Docuerunt contra, si proprie loqui velimus, non Christum sed ipsum Deum Patrem, tanquam aeternae salutis unicum fontem, homi-

¹⁾ His *peccati* et *gratiae* notionibus fundata est et SCHLEIERNACHERI Dogmatices bipartitio quae legitur: 1) das fromme Abhängigkeitsgefühl ohne Berücksichtigung des Gegensatzes zwischen der eigenen Unfähigkeit und der mitgetheilten Fähigkeit; 2) mit wesentlicher Berücksichtigung dieses Gegensatzes.

num peccatorum et resipiscentium Salvatorem et Redemptorem esse dicendum, Filium vero Dispensatorem habendum: itaque Christi satisfactionem esse causam salutis nostrae non *primam* sed *secundam*, non *meritoriam* stricte sic dictam, sed potius *instrumentalem*; igitur peccatorem non *propter* Christum sed *per* eum a Deo Patre iustificari et salvari. Hanc ob causam Christi satisfactionem prodesse nemini qui non ab aeterno Dei consilio et beneplacito electus est. Christum autem redemptorem evadisse non eo quod passiones pro hominibus subiit, sed quod novum iis dedit spiritum et sanctam cum Deo vitam. E dictis patet, theologiam foederalem magis quam ceterae antiquae theologiae formae in s. scripturae doctrina fundatam et omnino praefendam esse scholasticorum speculationibus frigidis. Attamen, quia historica methodus nimis negligebatur et falsis interpretationibus typicis non paucis vera et simplex verborum significatio contorquebatur, non uno loco cum theologia biblica, quae nunc exstat, habenda est. Neque igitur WIRSIUS, quod theologiam foederalem colebat, ab omni parte laudandus est.

Sed longe aliud de WIRSIUS exstat iudicium nostrum, si attendamus ad rationem qua ipse doctrinam oeconomiarum utriusque foederis tractavit. Supra iam diximus Nostrum theologiam foederalem a COCCERO traditam multis erroribus emendasse. Nunc autem indicare volumus, eum ita agentem cum scriptura s. esse locutum. Recordemur ea quae WIRSIUS docuit de nexu V. et N. Testamentum et de pretio legis mosaicae et euangelii. Con-

venit quoque cum scriptura sacra eius sententia de Decalogo, quem quoad eius damnationem et metum mortis tantum abrogatum esse aestimavit, retineri vero et permanere tanquam vitae normam. Rite discernens WITSIUS inter essentialia et temporalia, inter ea quae ad ipsam foederis gratiae naturam pertinent quacque non nisi ipso foedere labente solvi possunt et ea quae certis hominibus ac aetatibus destinata sunt, luculentissime docuit per omnia secula ipsum Deum semper manere eundem eiusque amoris et gratiae doctrinam patefactam esse ab initio, sed consummatam in Christo. Hanc sibi laudem comparavit, quod neque permiscuit utriusque foederis oeconomias aut Vetus Novo Testamento aequiparavit, neque V. T. parvi aestimavit, cui potius suum pretium tribuit, adeo ut eum cum N. Testamento in unum foedus gratiae comprehenderet. Discrimen faciens WITSIUS inter foedus *operum* et *gratiae*, docuit, comparatis inter se variorum cultuum formis, religionem christianam unice veram religionem esse omnibus omnium temporum gentibus praedestinatum eiusque semina iam ab initio, statim post lapsum protoplastorum iacta esse; itaque eius universalium prodire. Recte docuit foedus illud non posse solvi ab homine libere agente, sed profluere ex ipsa et Dei et hominis natura, quia Deus non possit non creaturis suis se communicare atque aliter agere nequeat, hominem vero conscientia ipsius impellat ut Dei promissis astipuletur, ita ut Adamus iam ante lapsum cognitionem Trinitatis haberet; religionem adeo ad ipsam hominis na-

turam pertinere. Discrimine autem facto inter foedus gratiae *ante* Christum et foedus gratiae *sub euangelio* sive T. veteris et Novi indicari voluit, Deum per omnia saecula gradatim se patefecisse et magis magisque gratiam suam hominibus communicasse. Sed dolendum est, WITSIUM forensi genere dicendi utentem nonnulla, quae a sensu religioso aliena sunt eique adversaria systemati suo intulisse, et typophiliae nimis indulsisse, negligentem adeo suum ipsius monitum, quo aequales suos, data occasione aggressus erat his verbis: „Vah, quanti est sapere! Unde tandem non extendentur mysteria!”

Sed, ne causam Nostri ingravare videamur, meminerimus nos necesse est, non tantum WITSIUM sed omnes quoque ceteros theologos foederalistas eorundem ac plurimum errorum reos fuisse. His igitur exceptis, WITSIUS ad scripturam s. melius intelligendam eiusque doctrinam veram ac simplicem magni faciendam multum attulit. Non satis cognitam habuisse videtur novam CARTESII philosophiam aequae ac plerique eius aequales, neque videbat, qua illa prodesset religioni et studiis biblicis. Sed ratio temporum consulenda est. Theologia vix liberata erat vinculis philosophiae Aristotelicae. Ut aliam novam acciperent theologo tantum abfuerunt, ut eam potius quam maxime repudiarent. Nonnulli *Cocceiani* CARTESII philosophiam receperant quidem; sed qua ratione? Neque scripturae s. dicta, neque philosophiam iusto loco habuerunt. Si vero CARTESII principium libertatis, quae etiam *Protestantium* erat, tenuissent, WITSIUS vir modestus et libertatem amans ab iis

non discessisset. Nunc autem non uni alterive philosophiae systemati sed solae s. scripturae consuluit, per eam theologiae illius temporis methodum longe meliorem reddidit. Cuius agendi rationis causam WITSIO praebuit aetatis conditio. Si autem nostris vixisset diebus, sacrae enuntiata philosophiae non repudiasset; id quod facile concluditur e ratione qua philosophiae omniumque disciplinarum utilitatem vehementer laudat, *orat. sua inaugurali Ultraieci habita.*

Omnibus his praemissis *in genere* de methodo foederali COCCIO introducta, a WITSIO vero emendata, non difficile amplius erit respondere ad quaestionem, num WITSIUS *revera fuerit theologus biblicus?* Quod *negamus*, si attendimus eius tractandae rationem scripturae s. *formalem*, i. e. quoad eius formam qua verbum Dei continetur. Eo nomine, quo theologus biblicus hodie ornatur, Noster laudandus non est. Neque ea quâ nunc theologi gaudent eruditione WITSII aetate ullus fuit aut esse potuit; desiderabantur enim subsidia hermeneutica, historica, critica et quae plura eiusmodi sunt. Sed alio sensu illi quaestioni *affirmando* respondemus; quia Noster studia s. scripturae quo ad eius *materiam* s. *argumentum religioso-ethicam*, apud omnes aequales suos promovere universamque religionis doctrinam ad praxin referre studebat. Inter omnes theologos biblicos, qui olim in patria nostra theologiam foederalem tractarunt, WITSIUS eminet biblica sua agendi ratione. Itaque dolendum est, eum fuisse quasi vocem clamantis in deserto et prorsus nullos reperiisse assecelas.

Unus *Vitringa*, qui ex eius schola prodiit, exemplum eius secutus est, vir eruditione, imprimis linguac hebraicae peritia celeberrimus: *lumen inter stellas minores*. Postea vero theologi foederalistae in magnos errores rursus inciderunt, et simplicem s. scripturae doctrinam neglexerunt.

Etsi igitur haec theologia foederalis et typica hodie antiquata sit ita ut renovari amplius nequeat, neque *Witsius* in hac re sit audiendus; tamen hic eatenus etiam nostris diebus exemplar esse pergit et nos docet quomodo aut mediam tenentes viam inter partes hodie dimicantes aut cuicumque parti addicti sine odio erga orthodoxiae patronos vel novitiarum doctores, veritatem in amore colere possimus.

Finem adiicimus disquisitioni nostrae hoc WEISMANNI elogio (in eius *Hist. Eccl. N. T. Tom. III. p. 901*): „Theologus fuit, e communi sensu eruditorum, iudicii exquisiti, styli elegantis et facundi, animi moderati et pacis studiosissimi. — — Etiam in illo laudandus, quod nulli sectarum sive philosophicarum s. theologicarum in Belgio foederato dominantium se totum addixit, sed suam sibi libertatem constanter servavit. Humilis erat ingeniorum alienorum aestimator, sui que proprii contemtor, raro inter eruditos exemplo.”

THESES.

I.

WITSIUS pro temporis quo vixit ratione *theologus biblicus* appellandus est.

II.

WITSIUS COCCENII theologiam foederalem multis nominibus emendavit.

III.

Theologia foederalis, quae olim in ecclesia belgica viguit, eo laudanda est quod perversam scholasticorum theologiam tractandi rationem profligavit; vituperanda tamen quod typis adhibendis nimis indulgit et methodum philosopho-historicam prorsus neglexit.

IV.

Recte docuerunt theologi foederalistae religionem ad ipsam hominis naturam pertinere; neque salutem e libero creaturae arbitrio pendere, sed in ipsa Dei gratia esse fundatam.

V.

Typorum theoria cum inspirationis dogmate arete coniuncta est.

VI.

Theologia biblica tradi ita debet, ut diversa variorum scriptorum placita e sua cuiuscunque ingenii indole et scribendi scopo exponantur et in certum systema contrahantur.

VII.

Theologia foederalis cum theologia quae nunc est biblica in eo convenit, quod utraque inprimis vitae praxin spectat eamque promovere studet.

VIII.

In eo laudanda est theologia foederalis quod ANSELMI satisfactionis theoriam non recepit.

IX.

Jure CARTESIUS docendi libertatem professus est, adeoque ét theologiae ét philosophiae multum profuit.

X.

Ex illo CARTESII „cogito ergo sum” neque dei neque rerum creatarum cognitio peti potest.

XI.

Ideae innatae non dantur.

XII.

Notiones theologiae *naturalis* et *revelatae* notionibus foederis *operum* et *gratiae* minime aequiparandae sunt.

XIII.

Vera religio nulla nititur auctoritate nisi Dei in ratione et conscientia hominis testantis.

XIV.

Errat cl. C. Bois (*Discours d'inauguration* prononcé le 15 novembre 1860) dicens: „nier les miracles, c'est nier Dieu personnel.”

XV.

Tit. II: 13 τοῦ μεγάλου Θεοῦ καὶ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ vertenda sunt: „van onzen grooten God en Zaligmaker J. Christus.”

XVI.

MARCUS, cuius nomen alteri euangelio inscriptum est, idem est qui Act. XV: 39 *Joannes Markus* et l.l. XIII: 5, 13 *Joannes* appellatur.

XVII.

Historia ecclesiae sine philosophia coli nequit.

XVIII.

Determinismus christianus eo sensu accipi potest et debet, quo hominis pietati et moribus non nocere, sed ea potius promovere possit.

XIX.

Dei praescientia sine eius praedestinatione cogitari nequit.

XX.

Doctrina de Jesu naturae humanae multum valet ad emendandos hominum mores.

XXI.

Theologia quae dicitur *nova* nonnulla meliora quam antea fieri solebat de Deo, de Jesu persona, deque fide docet.

XXII.

Eadem non tam propter eius singularia placita sed ob principium quod ab illa ponitur hominibus commendanda est.

XXIII.

Assentior GOETHIO (*Gespräche mit Eckermann* Bd. III, p. 373) „Mag die geistige Cultur nur immer fortschreiten cett., über die Höheit und sittliche Cultur des Chris-

tenthums, wie es in den Evangelien schimmert, wird er nicht hinauskommen.

XXIV.

Pro concione orator sacer nulla polemica utatur nisi quae est contra hominum peccata.

XXV.

In catechizandis iuvenibus praeter V. et N. T. historiam etiam ecclesiae christianae fata narrentur.

Belgium, and in the Kingdom of the Netherlands, and in
the Grand Duchy of Luxembourg.

It is hereby notified that the above-mentioned
treaty has been approved by the Government of the
United Kingdom, and that the same will be in force
in Great Britain and Ireland, and in the Colonies,
as soon as it shall have been ratified by the
Government of the Netherlands, and by the
Government of the Kingdom of Belgium.

Witness my hand and seal at St. James's Palace,
this 7th day of July, 1874.

ALFRED, Prince of Wales,
Prince of Wales, Duke of Cornwall and Devon,
Duke of Rothesay, Earl of Chester and of
Glencaigne, Knight of the Garter, &c. &c. &c.

By Appointment,
ALFRED, Prince of Wales,
Prince of Wales, Duke of Cornwall and Devon,
Duke of Rothesay, Earl of Chester and of
Glencaigne, Knight of the Garter, &c. &c. &c.

By Appointment,
ALFRED, Prince of Wales,
Prince of Wales, Duke of Cornwall and Devon,
Duke of Rothesay, Earl of Chester and of
Glencaigne, Knight of the Garter, &c. &c. &c.

By Appointment,
ALFRED, Prince of Wales,
Prince of Wales, Duke of Cornwall and Devon,
Duke of Rothesay, Earl of Chester and of
Glencaigne, Knight of the Garter, &c. &c. &c.

By Appointment,
ALFRED, Prince of Wales,
Prince of Wales, Duke of Cornwall and Devon,
Duke of Rothesay, Earl of Chester and of
Glencaigne, Knight of the Garter, &c. &c. &c.

By Appointment,
ALFRED, Prince of Wales,
Prince of Wales, Duke of Cornwall and Devon,
Duke of Rothesay, Earl of Chester and of
Glencaigne, Knight of the Garter, &c. &c. &c.